

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

MOĞOLLARDA KADIN

Sümeyye Melek ÖNCEL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AKKUŞ

Konya-2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Sümeyye Melek ÖNCEL	
	Numarası	158105011007	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Ortaçağ	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	[REDACTED]
		Doktora	[REDACTED]
	Tezin Adı	Moğollarda Kadın	

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

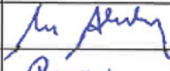
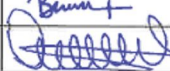
Sümeyye Melek ÖNCEL

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Sümeyye Melek ÖNCEL
	Numarası	158105011007
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Orta Çağ
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AKKUŞ
	Tezin Adı	Moğollarda Kadın

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan “**Moğollarda Kadın**” başlıklı bu çalışma 24/06/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr. Öğr. Üyesi	Mustafa AKKUŞ	
2	Doç. Dr.	Bekir BİÇER	
3	Prof. Dr.	Mehmet Ali HACIGÖKMEN	

ÖNSÖZ

Dünya tarihini etkileyen Moğollarda kadınlar toplumun her tabakasında saygın bir konumda bulunmuşlardır. Kabileler halinde yaşamının getirdiği bir durum olarak iş yükü kadın erkek fark etmeden paylaşılmıştır. Hatta bu paylaşımda kadına daha çok sorumluluk düşmüştür. Bu sorumluluğa bağlı olarak sosyal hayatta kadının her alanda var olmasının devamı olarak hanın karısı olan kadınlar devlet idaresinde yer almışlardır. Han hayattayken yönetime dair her türlü sorumluluğu paylaşan hatun, hanın ölümünden sonra naibe olarak görev yapmıştır. Moğollarda devletin var olduğu ilk dönemlerden kendisine bağlı olarak kurulan hanlıklar dönemine kadar kadın siyasî önemini korumuştur.

Moğollarda kadın konusunun incelendiği çalışmamız, döneme dair ana kaynakların, araştırma eserlerin anlatıldığı ve Moğollarla aynı coğrafyada yaşamış olan aynı özellikleri taşıyan Türklerde kadının ele alındığı Giriş bölümü haricinde iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Moğollarda Büyük Hanlar Döneminde kadının kabile yaşantısı içinde var olan hak ve sorumluluklarından bahsedilmiştir. Sosyal hayattaki güçlü kadın figürünün siyasî hayattaki varlığını hanın annesi, karısı ve kızı olarak devam ettirmesine değinilmiştir. Ayrıca hanlığı her anlamda etkileyen bazı seçkin kadınlar hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde Moğol Hanlığı'nın İran'da bir uzantısı olarak kurulan İlhanlı Devleti'nin kadınlarından bahsedilmiştir. Bu kadınların siyasî etkilerinin yanı sıra askerî ve malî güçlerine değinilmiştir. Siyasî amaçla yapılan evliliklerle dikkat çeken İlhanlı hatunlarının seçkinleri hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

Tezin hazırlanması sırasında yardımlarını esirgemeyen değerli hocam ve tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Akkuş'a, hocalarıma, arkadaşlarıma ve aileme ayrı ayrı teşekkür ederim.

Sümeyye Melek ÖNCEL

Konya 2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	---	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Stimeyye Melek ÖNCEL		
	Numarası	158105011007		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Orta Çağ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AKKUŞ		
Tezin Adı	Moğollarda Kadın			

ÖZET

Dünya tarihini etkileyen Moğolların geleneğine göre kabile yaşantısı bünyesinde kadın erkekle sorumlulukları paylaşmıştır. Yasada yer aldığı şekilde kadın hayat şartlarının getirdiği iş yükünün yanı sıra kabile idaresine, ava ya da savaşa katılmıştır. Erkeğin yaptığı her işe dahil olması kadının saygınlığını artırmıştır. Hakimiyet sahalarının genişlemesiyle hayat şartları değişen Moğollarda, kadının var olan konumunda değişiklikler olmuş ancak genel olarak kadın saygınlığını ve önemini koruyabilmiştir.

Bu tezin amacı, hakkında yeteri kadar çalışmanın yapılmadığı Moğol kadınlarının hak ve sorumluluklarını bilmenin yanı sıra idari işlere, savaşlara etkilerini daha detaylı kavramaktır. Bu çalışmamızda Cengiz Han'dan önceki dönemlerden başlayarak devletin ortaya çıktığı ve sınırlarının genişlemesiyle kollara ayrıldığı dönemleri de dahil edip bahsi geçen bu süre içerisinde bazı seçkin kadınlar hakkında ayrıntılı bilgi elde edilmeye çalışılmıştır. Büyük Hanlar dönemi kadınları haricinde, Moğol Hanına bağlı olarak İran'da kurulan İlhanlı Devleti'nin Anadolu'ya etkisi dolayısıyla İlhanlı kadınları hakkında bilgi sahibi olmak gerektiği düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Moğol, İlhanlı, Kadın, Hatunlar

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Stimeyye Melek ÖNCEL		
	Student Number	158105011007		
	Department	Tarih / Orta Çağ		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AKKUŞ		
Title of the Thesis/Dissertation	Women In Mongols			

ABSTRACT

According to Mongol Tradition affected the World history, The woman in Mongol has shared the responsibilities with man within the scope of tribal life. As in the law, The woman took apart work load of life conditions, as well as tribal administration, hunting or war. The woman involved in every work that the man does has prestige. In Mongolians whose life conditions changed with the expansion dominance territories, there were changes in the existing position of women, but in general, the Mongolian women were able to maintain their prestige and crucial position.

The purpose of thesis is to comprehend the responsibilities and rights of Mongol woman about whom are not sufficiently studied, as well as their effects on the administrative affairs and wars. The information about outstanding woman has been tried to obtain in this reseach in this time starting from periods before Genghis Khan to the periods the state has come exist and the states in connection with Genghis Khan has ramified with the expansion borders. Due to the influence of the Ilkhanid Empire established in Iran in connection with the Mongol Khanate it was thought that it was necessary to have information about Ilkhans' women.

Key Words: Mongol, Ilkhanid, Woman, Ladies

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
1.Amaç Yöntem Metod.....	1
2.Kaynaklar	1
2.1.Temel Kaynaklar	2
2.2.Araştırma Eserler.....	4
3.Orta Asya'da Kadın	6

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK HANLAR DÖNEMİNDE MOĞOL KADINLARI

1.1.Moğol Kadınlarının Yaşantısı	10
1.1.1.Siyasî Hayatta Hanedan Üyesi Kadınların Rolü	17
1.1.2.Hanedan Üyesi Kadınların Askerî Güçleri	22
1.1.3.Büyük Hanlar Döneminde Hatunlar	23
1.1.3.1.Alan Koa (Alan-ho'a).....	23
1.1.3.2.Höelün	29
1.1.3.3.Börte Uçin.....	40
1.1.3.4.Kulan Hatun.....	49
1.1.3.5.Yesügen ve Yesü Hatunlar	51
1.1.3.7.Küncü Hatun	53
1.1.3.8.Töregene Hatun.....	54
1.1.3.10.Ogul-Gaymış.....	63
1.1.3.11.Sorgaktani Beki.....	70
1.1.3.12.Organa Hatun.....	82
1.1.3.13.Cirina	84

İKİNCİ BÖLÜM

İLHANLILAR DÖNEMİNDE KADIN

2.1. İlhanlı Kadınlarının Siyasî ve Askerî Hayattaki Rollerini	87
2.2. İlhanlı Hatunları	92
2.2.1. Dokuz Hatun	92
2.2.2. Kutuy Hatun	97
2.2.3. Olcay Hatun	100
2.2.4. Despina (Meryem) Hatun	101
2.2.5. Tuktay Hatun	103
2.2.6. Ermeni Hatun	104
2.2.7. Kutluk Hatun	105
2.2.8. Uruk Hatun	105
2.2.9. Tuğçak Hatun	106
2.2.10. Kutlak Hatun	107
2.2.11. Selçuk Hatun	108
2.2.12. Büyük Bulugan ve Horasanlı Bulugan Hatunlar	111
2.2.13. Ayşe Hatun	114
2.2.14. Padişah Hatun	115
2.2.15. Kukaçi Hatun	125
2.2.16. Kutluğşah Hatun	125
2.2.17. Bağdat Hatun	126
2.2.19. Dilşad Hatun	133
2.2.20. Döndü Hatun	136
2.2.21. Ebeş Hatun	137
2.2.22. Kürduçin Hatun	141
2.2.23. Satı Beg Hatun	142
SONUÇ	143
KAYNAKÇA	144

KISALTMALAR

ev.	:	Çeviren
bkz.	:	bakınız
ed.	:	editör
C.	:	Cilt
S.	:	Sayı
s.	:	sayfa
yay.	:	yayınlayan
haz.	:	hazırlayan
trc.	:	tercüme
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
krş.	:	karşılaştırmız

GİRİŞ

1.Amaç Yöntem Metod

Moğollar hakkında yapılan çalışma sayısı giderek arttığı halde siyasette ve sosyal hayatta fazlasıyla etkin olan kadın konusunda çalışmalar yeteri kadar yapılmamaktadır. Oysaki kadınların bazı siyasî olaylara etkisi diğer devletlerde olduğu gibi Moğollarda da önemli yer etmiştir. Kadınlar hatun sıfatıyla her dönemde siyasî hayatta etkin olmuşlardır. Özellikle siyasî olayların neden ve sonuçlarının detaylı bilinmesi için bu olaylarda etkin olduğu, dönemin kaynakları tarafından ele alınan kadınların incelenmesi gerekmektedir. Kadını toplumun bir parçası olarak ele aldığımızda toplumun siyasî, sosyal hayatında önemli yer ettiği bir gerçektir. Moğollarda kadının etkinliği Moğolların uzantısı olan İlhanlılarda da kendini göstermiştir. Selçukluları ve onların yaşadığı toprakları etkileyen siyasî olaylar İlhanlı kadınlarını çalışmamıza dâhil etmemizi gerekli kılmıştır. Moğol İmparatorluğunun Çağatay, Kubilay Hanlığı gibi tüm uzantılarının hatunlarını ayrıntılı incelemek mümkün olmadığı için temelde Moğol kadınının gücünü anlamak açısından önce Cengiz Han'dan Mengü'ye kadar etkin olan Büyük Hanlar dönemindeki kadınlardan bahsedip sonrasında İlhanlı dönemi hatunları ele alınacaktır. Siyasetin yanında dinî konuda etkin olduğunu gördüğümüz bu kadınlar hakkında çalışma yaparak ne kadar isabetli bir karar verdiğimizizi olayların seyri göstermektedir.

2.Kaynaklar

Moğol tarihine dair öncelikli olarak yararlanılan kaynaklar, Reşidüddin Fazlullah *Camiüt-Tevârih*, Cüveynî'nin *Cihan Güşâ* ve Ahmet Temir'in çevirisini yaptığı *Moğolların Gizli Tarihi* adlı kaynaklardır. Kaşanî'nin *Tarih-i Olcaytu* eserinin Derya Örs tarafından yapılan çevirisi de çalışmanın önemli kaynaklarından olmuştur. Moğol saraylarına yapılan seyahatlerin kaleme alındığı seyahatnameler

yine bu çalışma açısından cevher niteliğindedir. Araştırma eserlerden çalışmanın rotasını belirlemek ve olayları daha sade düzenlemek için yararlanılmıştır.

2.1. Temel Kaynaklar

Camiü't-Tevârih: 1248 yılında Hemedan'da doğan¹ hekim ve vezir Reşidüddin (1247-1318)'i Olcaytu ve Gazan Han evrensel bir tarih yazmak için görevlendirmişlerdir.² Reşidüddin bu görev için bir ekip oluşturmuş ve bu ekiple İngiltere'den Çin'e uzanan geniş bir dünya tarihi yazmıştır.³ 1318'de siyasî sorunlar sonucunda idam edilen Reşidüddin Fazlullah pek çok eser kaleme almış ancak bunlardan en önemlisi bazı bölümlerde *Cihan Güşa* ve Moğol tarihini anlatan *Altan Defter*'den faydalanılarak yazılan *Camiüt-Tevârih*'tir.⁴

Reşidüddin Fazlullah'ın, *Camiüt-Tevârih* adlı eseri, çalışmanın gerek Moğollar gerek İlhanlılar kısmında yol gösteren bir ışık niteliğinde olmuştur. Özellikle olayların kronolojik sırası, hatunların isminin tam zikri açısından en kıymetli eser hükmündedir. Eserde bahsi geçen hatunların hanlarla evlilik sırasına ve hangi topluluğun üyesi olduğuna varıncaya kadar verilen bilgiler çalışmamız açısından bu eserin kıymetini göz önüne sermektedir. Hatunların siyasî olaylarda etkinliğine dair detaylı bilgiyi olayların anlatıldığı kısımda göremesek de bu eser, hatunların kronolojik sıraya göre tek tek ele alınmış olması dolayısıyla önemli bir temel eserdir.

Tarih-i Cihan Güşâ: Alaaddin Ata Melik Cüveynî, 1226 (623) yılında dünyaya gelmiş ve gençliğinin ilk yıllarında divanda görev alarak Emir Argun'un en gözde görevlileri arasına girmiştir. 17-18 yaşlarında Emir Argun'un hizmetine girerek onunla yolculuk etmeye başlamıştır.⁵ Hülagu'nun İran'a geldiği 1256 (654)

¹ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.234.

² Bernard Lewis, *Ortadoğu*, çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2006, s.112; Şeşen, *Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.234.

³ Lewis, *Ortadoğu*, s.112.

⁴ Geniş bilgi için bkz. Şeşen, *Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s.234-235.

⁵ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013, s.14-15.

yılının başlarında Alaaddin Ata Melik Hülagu'nun hizmetinde görevlendirilmiştir. Hayatının önemli bir bölümü siyasî mücadeleler ve yargılanmalarla geçen Alaaddin Ata Melik 1283 (681) yılında Mugan'da vefat etmiştir.⁶ Ata Melik'in *Cihan Güşa*'dan başka iki risalesi daha vardır. Bunlardan biri *Tesliyetü'l-İhvan* adlı risalesidir. Diğer risalesinin adı bilinmemekle birlikte birinci risaleden hemen sonra ve onu tamamlar nitelikte yazılmıştır.⁷

Cüveynî'nin, *Cihan Güşâ* adlı eseri, uzun yıllar Moğol ülkelerini dolaşan, anlattığının çoğuna bizzat şahit olan yazarın bildiklerinden ya da güvenilir kimselerden duyularak yazıldığı için kıymetlidir. Eser Cüveynî'nin yazdığı dönem haricindeki eserlere de kaynaklık etmesi açısından ayrıca önem arz etmektedir.⁸ Moğol ve İlhanlı kadınlarını ele aldığımız her iki bölümde de başvurduğumuz temel kaynağımızdır. Dönemin kaynaklarından elde edilen bilgilerin ehemmiyetini düşündüğümüzde bu eser çalışmamız için oldukça kıymetlidir.

Moğolların Gizli Tarihi: Ahmet Temir'in çevirisini yaptığı *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eser, Moğollara dair en eski yazılı kaynak olması bakımından bu alanda mühim eserlerin başında gelmektedir. Eser, Cengiz Han dönemi ayrıntılı anlatıldığından dolayı, çalışmamızın birinci bölümünü aydınlatıcı niteliktedir. Ancak Alan Koa efsanesinden başlayarak Ögedey zamanına kadar en eski bilgileri içine alan bu eserin yazarı bilinmemektedir. Eserin 1240 yılında yazıldığına dair bilgi bulunmaktadır. Eserde olaylardan birçoğunun görülerek zamanında tespit edildiği gerçektir. Eserin Uygur harfleriyle yazıldığı tahmin edilen aslı tam metin halinde bulunamamış, Çinceye çevirilmiş olan nüshaları bilinmektedir.⁹ Eserde Moğolların yaşantısına dair bilgi veren olaylara fazlasıyla yer verilmiştir. Mücadelelerin temelinde var olan intikam olayları konumuz açısından önem arz etmektedir.

Moğolların Büyük Hanına Seyahat: Wilhelm Von Rubruk'un *Moğolların Büyük Hanına Seyahat* adlı seyahat yazısı da çalışmamız açısından kıymetli

⁶ Detay için bkz. Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.24-41.

⁷ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.51-52.

⁸ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.54; Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti (1040-1092)*, Tatav Yayınları, İstanbul 2002, s.5.

⁹ Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-Ch'ao Pi-Shi), *Moğolların Gizli Tarihi (Yazılışı: 1240)*, I.Tercüme, çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara 1995, s.X-XVI.

eserlerdendir. Doğum tarihi bilinmeyen yazar, kendisini Carpini'nin tekrarı olarak görmüştür. Heyetinde bir tarikat yoldaşı, bir rahip, bir köle ve bir tercüman bulunan Rubruk, 1253'te İstanbul'dan yolculuğuna başlamıştır. Altı aydan fazla Karakurum'da kalan Rubruk bu sayede halk gelenek ve göreneklere hakkında daha önce bilinmeyen şeyleri öğrenme imkânı bulmuştur. Daha uzun süre kalmak isteyen yazara Mengü Han'ın red cevabı vermesi üzerine 1255 yılının yazında Suriye'de olacak şekilde geri dönüş yolculuğuna başlamıştır.¹⁰ Rubruk'un seyahatinde var olan bilgiler tarihi coğrafyadan etnolojiye kadar uzanmaktadır. Mengü'nün sarayına, hatunlarına ve onların yaşantılarına dair detaylı bilgilerin yer aldığı bu eser bu dönemle ilgili başvurduğumuz öncelikli kaynaklardan olmuştur. Zira Rubruk bu seyahati sırasında hatunların çadırlarına ziyaretler düzenlemiş hatta onların çadırlarında kalmıştır. Gerçekleştirdiği bu ziyaretleri hatunların oturularına varıncaya kadar ayrıntılı anlatması bu dönem hatunlarıyla ilgili detaylı bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.

Târîhu Muhtasari'd-Düvel: Ebu'l Ferec İbnü'l-İbrî 1225/1226'da Malatya'da doğmuştur. Kendisi Hristiyan olduğu halde babasının Yahudi olmasından dolayı İbnü'l-İbrî (Yahudi oğlu) şeklinde anılmıştır. Selçuklular ve Moğol hanları dönemlerinde çeşitli dinî görevlerde bulunmuştur.¹¹ Ebu'l Ferec'in *Muhtasariddüvel* eseri, Güyük ve Mengü Hanların tahta geçiş dönemlerinde hatunların etkinliğinden ayrıntılı şekilde bahsetmesi dolayısıyla çalışmamız için önem arz etmektedir.

2.2.Araştırma Eserler

Bu çalışmada yararlanılan araştırma eserlerin başlıcaları olarak Şîrin Beyânî'nin *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*¹², Jean-Paul Roux'un *Moğol İmparatorluğu Tarihi*¹³, Bertold Spuler'in *İran Moğolları*¹⁴, D'ohsson'un *Moğol*

¹⁰ Seyahatın sebepleri ve detay için bkz. Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001, s.11-23.

¹¹ Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, TTK Basımevi, Ankara 2011, s.1-2.

¹² Şirin Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, çev. Mustafa Uyar, Ankara 2015.

¹³ Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul 2001.

¹⁴ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara 2011.

*Tarihi*¹⁵ adlı eserlerini sayabiliriz. Bunların haricinde bazı hatunların ayrıntılı şekilde anlatıldığı çalışmalar da yararlandığımız eserlere dâhil olmuştur. Bu eserlerin birkaçına değinecek olursak Bahriye Üçok'un *İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*¹⁶, Cem Tuysuz'un "İlhanlı Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)"¹⁷ adlı *Doktora Tezi* önemli çalışmalardandır.

Şîrîn Beyânî'nin *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*¹⁸ adlı eseri Moğollarda kadın konusunda yapılan çalışmalar arasında en önemlisidir. Eserde kadının siyasî hayatın yanı sıra kültürel hayattaki etkinliği detaylı anlatılmıştır. Yazar eserinde Moğol siyasetine etkisi olan kadınları ilk dönemlerden itibaren ayrı başlıklar halinde ele alarak bu kadınların hayat hikâyesine dair mühim bilgilere yer vermiştir.

Jean-Paul Roux'un *Moğol İmparatorluğu Tarihi*¹⁹ adlı eserinden bahsedecek olursak eser, Moğol siyasetinin yanı sıra Moğolların yaşantısının ele alınmış olmasından dolayı çalışmamız için önem arz etmektedir. Eserde İlhanlılardan detaylı bahsedilmemesi eksiklik olsa da Moğollara bağlı diğer hanlıkların ele alınmış olması konumuz açısından eserin önemini artırmaktadır.

Bertold Spuler'in *İran Moğolları*²⁰ adlı eseri hem siyasî tarihin ele alınması hem de İran Moğollarının kültürüne detaylı yer verilmesi açısından önemlidir. Spuler İlhanlar sülalesi hanlarının yaptıkları evliliklerden bahsederken hatunların buradaki rollerine ve bu evliliklerin amaçlarına yer vermiştir. Ayrıca yazarın siyasî olayların zikri esnasında hatunlardan da bahsetmesi eserin çalışmamız için önemini artırmıştır.

Bahriye Üçok'un *İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*²¹ adlı eserinde İlhanlılara bağlı bazı eyaletlerin kadın yöneticilerinden ayrıntılı bahsedilmesi, yapılan evliliklerin siyasî hayata etkisinin incelenmesi bu çalışmayı bizim için önemli hale getirmiştir. Cem Tuysuz'un "İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları

¹⁵ Abraham Constantin Mouradega D'ohsson, *Moğol Tarihi*, yay. Ekrem Kalas, İstanbul 2014.

¹⁶ Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, Ankara 1965.

¹⁷ Cem Tuysuz, "İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları Sulduslar", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Erzurum 2014.

¹⁸ Şîrîn Beyânî, *Moğol Dönemi İranında Kadın*, çev. Mustafa Uyar, Ankara 2015.

¹⁹ Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul 2001.

²⁰ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara 2011.

²¹ Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, Ankara 1965.

(Sulduslar)²² adlı *Doktor Tezi*'nde Çobanoğullarından olan ya da bu aileye evlilik yoluyla dâhil olan kadınların İlhanlı siyasetindeki yeri ve olayların seyrindeki önemi ayrıntılı anlatıldığından bu çalışma bizim için önemli araştırma eserlerindedir. Bahsettiğimiz bu kaynaklar ve araştırma eserler haricinde çalışmamız için önemi olan tek tek anlatamadığımız pek çok kaynak bulunmaktadır.

3.Orta Asya'da Kadın

Eski çağlardan günümüze kadın ve erkeğin toplumdaki konumu ekonomik, siyasî, dinî, kültürel gelişmelere bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Tüm toplumlarda kadın ve erkeğe yüklenen rollerin belirlenmesinde dinî kuralların yanı sıra gelenekler de etkili olmuştur.²³

Tarih boyunca çeşitli toplumlarda kadının farklı statüleri olmuştur. Anaerkil aile yapısının geçerli olduğu bazı ilkel topluluklarda kadına oldukça değer verilmiş, bazılarında topluluğun diğer üyeleriyle eşit statü ve haklara sahip olmuştur. Ataerkil topluluklarda ise çoğunlukla ikincil bir konumda bulunmuş, hatta bazı kültürlerde hemen hemen hiçbir hak ve değere sahip olmamıştır. Moğolların komşusu olan Türklerde de ataerkil aile yapısı olduğu halde kadın çağdaşı olan diğer kavimlerin kadınlarına göre daha iyi bir konumda bulunmuştur.²⁴ Yani Moğollarda olduğu gibi Türklerde pederşahî bir aile tipi hâkim olmakla birlikte ailede babanınki kadar olmasa bile annenin de bir nüfuzu bulunmaktadır.²⁵

Moğollarla aynı coğrafi bölgede yaşayan Türklerde genellikle dışarıdan evlenme yaygın olup evlenen oğullar hisselerini alarak yeni bir aile kurmak için evden ayrılmışlar, baba evi ise en küçük oğula kalmıştır. Bu durum Moğollarda da aynı şekilde devam etmiştir. Çünkü dağınık çobanlık hayatı geniş ailelerin

²² Cem Tuysuz, "İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları Sulduslar", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Erzurum 2014.

²³ Sevim Can, "Büyük Selçuklu Devleti'nde Siyasi Gücün Kadınlar Tarafından Kullanılması (Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla Büyük Selçuklu Tarihi)", *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Lotus Yayınevi, Ankara 2011, s.395.

²⁴ Ömer Faruk Harman, "Kadın", *DİA*, C.24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s.83; Can, "Büyük Selçuklu Devleti'nde Kadınlar", s.395-397.

²⁵ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan Ve Zamanı*, C.III, TTK Yayınları, Ankara 2016, s.304-305.

oluşmasına elverişli olmadığından belirli bir toprak üzerinde topluca oturmalarına imkân olmamıştır. Yine Moğollarda olduğu gibi Türklerde de görülen leviratus denen ölen kardeşin eşiyle ya da dul fakat genç çocuksuz üvey anneyle evlenme şekli söz konusu olduğu gibi monogami denen tek eşle evlilik de görülmüştür.²⁶ Yani kocası ölen kadın, kocasının erkek kardeşi ya da oğullarından biriyle evlenerek kocasının ailesiyle bağını koparmadan hayatını devam ettirmiştir. Yapılan bu evliliklerle poligami tipi evlilik fazlasıyla olduğu halde yine de monogami yani tek eşli evlilik yaygın olup eş seçmede kadının söz hakkı olmuştur.

Moğollarda olduğu gibi Türklerde de kadının sosyal hayattaki etkinliğinin devamı olarak hatun²⁷un hakanla birlikte devleti yönetme hakkı olmuştur.²⁸ Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lûgat-İt-Türk*'te "Hanın işi, emri olunca, kâtûnun işi geri kalır." şeklinde dile getirdiği bu sözler sarayda hatunun hakandan sonra söz sahibi olduğunun göstergesidir.²⁹ Han tahta geçip törenle unvanını aldığı zaman karısının da törenle katun (hatun) unvanını alması Hunlardan beri Türklerde var olan bir uygulamadır.³⁰ Hatun unvanını alan kadın çok yüksek bir mevkiye ve bazı siyasî haklara sahip olmuştur.³¹ Devlet yönetimine olumlu etkisi olan hatun hükümdara eş, yardımcı, danışman olmuştur. Kadınların iktidarda söz hakkının olması iktidar mücadelelerine katılmalarına zemin hazırlamıştır. Bu mücadelelere dâhil olan kadınlar devlet düzeninin korunmasına katkı sağladıkları gibi kimi zaman devletin sarsılmasına sebep olacak şekilde olumsuzluklara yol açmışlardır.³² Hatunlar şahsî

²⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010, s.220.

²⁷ "Türk ve Moğol lehçelerinde hatun, hatyn, hotun, katun, katyn, kadın gibi çeşitli şekillerde bulunan kelimenin etimolojisi kesin olarak yapılamamıştır. Bu konuda iki ayrı görüş bulunmakta ve bunlardan en çok benimsenen birinci görüşe göre kelimenin aslını Soğdca hwt'yn/hwatun "kraliçe" oluşturmaktadır. Diğer görüşe göre Türkçe'nin en eski dönemlerinde mevcut olduğu ileri sürülen kağatun kelimesinin sonradan bu şekle dönüştüğü iddia edilmiştir. Hatun, Türklerle temas eden Asya ve Avrupa milletlerinin dillerine "Türk hükümdarının karısı, Türk kadını, saygın kadın, yönetici kadın" anlamlarıyla geçmiştir." Abdülkadir Özcan, "Hatun", *DİA*, C.16, Diyanet Vakfı Neşriyat, İstanbul 1997, s.499.

²⁸ Harman, "Kadın", s.83; Can, "Büyük Selçuklu Devleti'nde Kadınlar", s.395-397.

²⁹ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-İt-Türk*, C.I, çev. Besim Atalay, TTK Basımevi, Ankara 1985, s.410; Ömer Soner Huncan, "Türk Hakanlığı'nda (Karahanlılar) Kadın", *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Lotus Yayınevi, Ankara 2011, s.376.

³⁰ Kafesoğlu, *Millî Kültür*, s.259.

³¹ Selçuklu hatunlarından örnekler verilerek Türk kadınlarının türlü alanlardaki etkisi ve önemi anlatılmıştır. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014, s.311.

³² Can, "Büyük Selçuklu Devleti'nde Kadınlar", s.397; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu Devleti'nde Nizamülmülk'ün, kadının sarayda ve devlette sahip olduğu nüfuz hakkında düşüncelerine*

mal varlıkları olduğu gibi bunları istekleri doğrultusunda idare etmişlerdir.³³ Bu mal varlığına bağlı olarak şahsî hizmetlerini gören görevlileri bulunmuştur.³⁴ Ayrıca hatunların sosyal ve dinî hayatta önemli rolleri olmuştur.³⁵

Siyasete yön veren hatunların yanı sıra naibe olarak devleti idare edenler hatta devlet başkanlığı yapanlar olmuştur.³⁶ Hatunlar Selçuklu dönemi öncesinde kurultaylara katılırken Köymen'in belirttiğine göre Büyük Selçuklularda resmî saray toplantılarına katılmamışlardır. Ata binen bu hatunlar sultanla birlikte sefere katılmışlardır.³⁷ Ayrıca sarayları ve buyrukları olan hatunlar bazen elçileri kabul etmişlerdir.³⁸ Devlet yönetiminde bu kadar etkin olabilen hatunların, ileride hakan olacak kişilerin anneleri olmasından dolayı Türklerde ilk hatunun Türk asıllı olmasına dikkat edilmiştir.³⁹ Moğollarda da bu duruma dikkat edilmiş ve Moğol asıllı kızlarla evlenmişlerdir.

Moğollarda görüldüğü şekilde Türk toplumlarında da kadınlar erkekler gibi her türlü faaliyete katılmış, avda, savaşta, dinî, siyasî ve iktisadî alanlarda aktif rol oynamışlardır.⁴⁰ İtibar sahibi olan bu kadınların düşman eline geçmesi büyük zillet sayılmıştır.⁴¹ Savaşlarda kadınlar esir alındığı gibi savaşlara neden olan kadın kaçırma eylemleri Asya toplumlarında fazlasıyla görülmüştür. Türk ve Moğol kadınlarının yaşantı ve konumlarının kaynaklarda ele alınışına baktığımızda iki toplumun kadınları arasında fark bulunmamaktadır. Orta Asya'da hayat şartlarının etkisinden olsa gerek her iki toplumun üyesi olan kadınların yaşam şartlarının, haklarının, sorumluluklarının aynı olduğunu söyleyebiliriz.

yer vermiştir. Ayrıca bu nüfuzun olumsuz etkilerine de değinilmiştir. Köymen, *Alp Arslan Ve Zamanı*, s.123-124.

³³ Harman, "Kadın", s.84; Can, "Büyük Selçuklu Devleti'nde Kadınlar", s.399; Köymen, *Alp Arslan Ve Zamanı*, s.125.

³⁴ Köymen, *Alp Arslan Ve Zamanı*, s.125.

³⁵ Harman, "Kadın", s.84.

³⁶ Detay için bkz. Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s.141; Kafesoğlu, *Millî Kültür*, s.259; Özcan, "Hatun", s.499; Can, "Büyük Selçuklu Devleti'nde Kadınlar", s.397; Arzu Terzi, "Türk Siyaset Kültüründe Kadınların Rolü", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.1, Ankara 2012, s.18.

³⁷ Köymen, *Alp Arslan Ve Zamanı*, s.124.

³⁸ Kafesoğlu, *Millî Kültür*, s.259; Terzi, "Türk Siyaset Kültüründe Kadın", s.18.

³⁹ Kafesoğlu, *Millî Kültür*, s.259; Özcan, "Hatun", s.499.

⁴⁰ Can, "Büyük Selçuklu Devleti'nde Kadınlar", s.395; Kafesoğlu, *Millî Kültür*, ss.220-221; Terzi, "Türk Siyaset Kültüründe Kadın", s.18.

⁴¹ Kafesoğlu, *Millî Kültür*, s.221.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK HANLAR DÖNEMİNDE MOĞOL KADINLARI

Denize uzak ve kurak bir bölge olan Orta Asya'da göçebe kavimler, tarımla uğraşmayıp sabit yerleşmeleri olmadan hayatlarını devam ettirmişlerdir. Eskiden avcılık yapan Moğollar sonradan hayvancılıkla uğraşıp çobanlık yapmaya başlamışlardır.⁴² Bölgede var olan otlaklarda beslenen hayvanlar, bu toplulukların yiyecek ihtiyaçları haricinde giyinme, barınma ve yakacak ihtiyaçlarını karşılayan en önemli unsur olmuştur. Göçebeler, hayvanlarına tamamen bağımlı olup at ve deve gibi bazı hayvanları hem nakliye hem de savaş aracı olarak kullanmışlardır. İnsanların yaşam şekli bu özelliklere göre şekillenmiştir. Otlakları aralarında paylaşmışlar, her kabile reisi kendi halkının kullanacağı yeri bilerek sınırları ona göre düzenlemiştir. Göçebe yaşantıya uygun olarak bu topluluklar kışın güneye sıcak yerlere, yazın kuzeye serin yerlere göç etmişlerdir.⁴³

Göçebe kültürün zorluğu içinde yaşamını sürdüren kadınların⁴⁴, güçlerinin artmasıyla toplumda etkisi de artmıştır. Yani aslında kadının gücü sadece yöneten kesimle sınırlı olmayıp toplumun her tabakasında söz konusudur.⁴⁵ Zorlu hayat şartları kadının güçlü olmasını gerektirmiştir. Bu ortamda erkeğin işi ve görevi; savaş, av ve bu iki işle alakalı aletleri yapmak iken kadının görevi erkeğin yaptığı bu iki görev haricinde kalan tüm işleri yapmak olmuştur. Hatta kadınlar ata binmede dahi erkekler kadar maharetlidirler.⁴⁶ Erkekler gibi giyinen kadınlar ok atma ve

⁴² Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1947, s.17; Eberhard'ın Proto Moğollar hakkında bilgi verdiği bir başka eserinde de avcılıkla ve hayvancılıkla uğraştıklarına dair bilgiler mevcuttur. Wolfram Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, çev. Nimet Uluğtuğ, İdeal Matbaası, Ankara 1942, s.48,59.

⁴³ Moğolların evlerine dair geniş bilgi için bkz. Rubruk, *Seyahat*, s.32.

⁴⁴ Rubruk, kadınların doğum için asla çadırlarında yatmadığını dile getirmiştir. Rubruk, *Seyahat*, s.40.

⁴⁵ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.69-70.

⁴⁶ Rubruk, *Seyahat*, s.40; *Markopolo Seyahatnamesi*, yay. haz. Filiz Dokuman, s.69; Johann De Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, çev. Ergin Ayan, Esen Ofset Matbaacılık, Trabzon, s.49-50;

savaşçılıkta onlar kadar yetenekli olup yanlarında ok ve yay taşımışlardır. Moğollar erkeklerle birlikte kadınların da savaşa hazır olmaları ve silahlarını yanlarında hazır bulundurmaları gerektiğini savunmuşlardır.⁴⁷

1.1.Moğol Kadınlarının Yaşantısı

Orta Asya’da göçebe bir hayat sürdüren Moğol ailelerde pederşâhî bir anlayışla birlikte agnatik yani kadının da bazı haklara sahip olduğu aile anlayışı hâkim olmuştur. Kadının konumunun önemli olduğu bu toplumda yine de bütün aile üyeleri babanın velayeti altındadır.⁴⁸ Bahaeddin Ögel diğer görüşlerden ayrı olarak Moğolların aile sisteminin, Cognat yani Maderşahî, anne ailesine dayandığını savunmuştur. Eski Moğol aile sisteminde Cognat aile izlerinin pek çok olduğunu dile getirmiştir.⁴⁹ Yine Ögel’e göre Moğollarda erkek çocuk, evlilik yaşına gelince anne tarafından kız isteme ve nişan yapıldıktan sonra damadın kız tarafında kalması gibi gelenekler Moğol aile yapısında anaerkil anlayışın hâkim olduğunun göstergesidir.⁵⁰ Ancak anne tarafından gelin getirmenin, Ögel’in görüşündeki gibi anaerkil bir aile yapısının göstergesi olduğunu savunmak çok doğru görünmemektedir. Moğol kültüründe baba tarafı kabileye zaten dâhildir, burada maksat anne tarafından ya da yabancı kabilelerden bireyleri topluluğa dâhil etmektir. Ayrıca bu evlilikler kaynaklarda sıklıkla geçtiği gibi daha çok ekonomik ve siyasî sebeplerle yapılmıştır. Bu görüşümüzü Bar Habraeus’un vermiş olduğu şu bilgi de desteklemektedir: “Ong Han’ın Cengiz Han’a yenilgisinden sonra Cengiz Han’ın yanında bulunan Moğollardan Avirataya adlı kabile mensupları bedenî hareketler bakımından başkalarına göre daha çok hüner gösterip daha dayanıklı savaştıkları için bunları şerefliendirerek bir kanun çıkarmış hükümdar oğullarına alınacak kızların bunların

Abraham Constantin Mouradgea D’ohsson, *Moğol Tarihi*, yay. Ekrem Kalas, İstanbul 2014, s.26; Beyâni, *Moğol Kadını*, s.102.

⁴⁷ Beyâni, *Moğol Kadını*, s.102; Carpini, *Seyahatnâme*, s.49-50.

⁴⁸ Curt Alinge, *Moğol Kanunları*, çev. Coşkun Üçok, Sevinç Matbaası, Ankara 1967, s.60; A. Rıasanowsky, *Moğol Hukuku*, trc. Edip Serdengeçti, Kenan Basımevi, İstanbul 1939, s.194.

⁴⁹ Bunun için bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, I, TTK Yayınları, Ankara 2010, s.56.

⁵⁰ Ekrem Kalan, “Moğolların Gizli Tarihçesi’ne Göre Moğollar’da Kız İsteme ve Evliliğe Dair Bazı Deyimler Ve Gelenekler”, *Yalın Kaya Bitiği. Osman Fikri Sertkaya Armağanı*, edi. Hatice Şirin User-Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2013, s.376.

kızlarından seçilmesi istenmiştir. Bunun dışında Cengiz kızları da bunların oğullarına eş olarak verilecektir.⁵¹ Bu örnekten anlaşıldığı üzere evlilikler genellikle çeşitli amaçlar doğrultusunda yapılmış ve anne tarafından evlenmek usulü süreklilik arz etmemiştir. Ayrıca Ögel'in savunduğu gibi anne tarafından evlenmek anaerkil bir aile anlayışının olduğunu göstermekten ziyade aslında babaerkil anlayışın hakim olduğunun göstergesidir. Çünkü damadın kız tarafında bir müddet kalmasından sonra gelinin bir daha baba evine dönmek üzere evinden ayrılması erkeğin aile hayatında birincil söz hakkı olduğunu göstermektedir. Ayrıca aşağıda bahsedeceğimiz gibi anne tarafının akraba sayılmayarak onlardan kız alınması da babaerkil anlayışı desteklemektedir.

Moğollarda baba tarafından akraba kabileler arasında evlilik gerçekleşmemiş oğullar eşlerini soy dışından yabancı kabilelerden seçmişlerdir.⁵² Eş bulmak için genellikle uzak bölgelere gidilmiştir. Bu durumun birinci sebebi Şîrîn Beyânî'ye göre akrabalar arasında gerçekleşen evlilikler nesli zayıf hale getirmiştir. İkinci olarak yabancı kabileler arasında yapılan evliliklerle akrabalık, dostluk ve yakınlaşma sağlayarak kabilenin genişlemesine, kuvvetlenmesine, özellikle kabile ekonomisinin güçlenmesine yardımcı olmuştur.⁵³ Bu iki sebebi ele aldığımızda ikinci sebepteki gibi kabilelerin sürekli birbirine karşı saldırı halinde olduğu bir toplumda hem diğer kabilelerle akrabalık kurmanın önemini hem de kabile ekonomisinin güçlenmesinin gerekliliğini görmekteyiz.

Evlenecek kişilerin yabancı kabileden ya da anne tarafından kız seçmesi konusuna bakacak olursak bu durum bazı atasözlerinde yer etmiştir:

“Kız alacaksan anne tarafına bak, At alacaksan dişlerine bak.” Ya da “Kişi alacaksan akrabalarına bak, At alacaksan dişlerine bak.”

Moğollarda anne tarafından gelin alma geleneği övülürken, baba tarafından gelin almanın kötü sonuçlar doğuracağına inanılmıştır. Ögedey⁵⁴ Han yaptığı yanlış

⁵¹ Gregory Ebu'l Ferec (Bar Hebraeus), *Ebu'l- Ferec Tarihi*, C.II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1987, s.477.

⁵² Beyânî, *Moğol Kadın*, s.27; Riasanowsky, “Moğol Hukuku”, s.193.

⁵³ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.27.

⁵⁴ 1186 yılında doğduğu tahmin edilen Ögedey, Cengiz Han'ın üçüncü oğludur. Cengiz Han ölmeden önce ülkenin iç işlerinden sorumlu olan oğlu Ögedey'i veliyaht tayin edilmiştir. Cengiz Han'ın

işlerden bahsederken baba tarafından bir kızla evlenmenin yanlış olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca göçebe kültürde yabancıdan gelin almak ailenin genişlemesi ve ekonomik kazanç sağlaması bakımından önemlidir.⁵⁵

Moğollarda anaerkil bir aile anlayışı hâkimdir demesek de kadının konumu, toplumun hangi tabakasından olursa olsun yüksek tutulmuştur. Öyle ki bu durum yabancı halkları hayrette bırakacak kadar belirgin olduğundan bazı kaynaklarda kadının konumundan şu şekilde bahsedilmiştir: “Bu ülkedekilerin kadınlarına olan saygıları, büyük bir şaşkınlık sebebidir. Bu toplumda kadının mevkii erkeğinkinden yüksektir.” ya da “Türkler ve Moğollar nezdinde kadının mevkii hayli yüksek ve saygındır.”⁵⁶ Kaynaklarda dile getirilen bu durum kadının sosyal hayatta aktifliğinden olsa gerektir.

Moğolların da bulunduğu Orta Asya’daki hayat şartlarında kadının iş yükünün erkeğin sorumluluklarından fazla olması kadını sosyal hayatta söz sahibi yapmış ve konumunu yükseltmiştir. Şirin Beyanî’ye göre “Erkek güç sahibi ve hükmeden, kadın ise hükmedilendir.” veya “Kadınlardan bahsedilmesi yakışık almaz.” şeklinde bir anlayışa sahip olan dönemin bazı yazarlarından Reşidüddin Fazlullah bile kadınların toplumdaki faaliyetlerini, önem ve itibarlarını eserinde anlatmak zorunda kalmıştır.⁵⁷

Moğollarda poligami yani çok eşlilik yaygındır.⁵⁸ Ancak aile içerisinde kadınların konumu birbirine eşit değildir. Evliliğin süresine göre eşitlik değişmiş ve uzun süredir evli olunan kadın diğerlerinden daha üst konumda olmuştur.⁵⁹ Moğol hanının ilk eşi, onun en önemli kadını sayılmış;⁶⁰ Moğol hanlığının kurulduğu ilk dönemde, kabile hanlarının sade bir reisten başka bir şey olmadığı zamana kadar

ölümünden bir süre sonra Ögedey 1229’da han seçilmiştir. Yaklaşık on iki yıllık yönetiminin genel değerlendirmesini yaptığı 1240 yılının yedinci ayındaki kurultayın ardından 11 Aralık 1241 yılında alkol komasına girerek ölmüştür. Osman Gazi Özgüdenli, “Ögedey Han”, *DİA*, C.34, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2007, s.21.

⁵⁵ Bülent Gül, “Aile Ve Akrabalık Anlayışı Bağlamında Moğol Atasözleri”, *H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.27, Ankara 2017, s.176-177.

⁵⁶ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.69; Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C.I, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s.324; Özcan, “Hatun”, s.499-500.

⁵⁷ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.69.

⁵⁸ Alinge, *Moğol Kanunları*, s.60; Riasanowsky, “Moğol Hukuku”, s.193.

⁵⁹ Alinge, *Moğol Kanunları*, s.60.

⁶⁰ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.28,71; *Markopolo Seyahatnamesi*, s.70.

kadın, kabile işlerinde kocasının ortağı olmuştur. Kabile işlerinin yürütülmesinde önemli etkisi olan kadınlara ilk örnek, Cengiz'in atalarından cesur ve kıvrak zekâyâ sahip Numulun'dur. Bu kadın kocasının ölümünden sonra iktidarı eline alarak kabilesine dirlik ve düzen vermiştir. Oğullarına varlıklı kabilelerden kızlar alarak ailesinin iktisadî durumuna canlılık kazandırmış, serveti günden güne artmıştır. Dokuz oğlu olan bu kadın, Celayir kabilesinin saldırısına uğramış tek başına onlarla mücadeleye giriştiği halde başarılı olamayarak Kaydu dışındaki tüm oğullarını kaybetmiştir.⁶¹ Cengiz'in atalarının ve kendisinin bu amansız mücadelesi devlet kurulup Cengiz, kabilelere hanlığını kabul ettirinceye kadar devam etmiştir.

Moğol Devleti'nin ilerde Cengiz unvanıyla anılacak olan Timuçin⁶² tarafından kurulması, yayılması ve genişlemesinin ardından kadınların faaliyetleri artarak kabile sınırlarının dışına taşmıştır. Cengiz farklı kavimlerle yaptığı mücadelenin birinde, mağlup kabileleri annesi, kardeşleri ve oğulları arasında paylaştırırken: “Annem, ben ve büyük oğlum Cuci⁶³ ve en küçük kardeşim Otçigin⁶⁴ beraber bir imparatorluk kurduk.” demiştir.⁶⁵ Burada Cengiz Han'ın annesini özellikle anması dikkate değer bir durumdur. Kadınların hatun vasfıyla etkin bir güç olarak ortaya çıkmasında Cengiz Han'ın annesinin konumu en önemli etkindir, diyebiliriz.

⁶¹ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.71.

⁶² 1155 yılında doğan Timuçin, kendisi on üç yaşındayken ölen babasından sonra 1195 yılında çok sayıda kabile, kendisine dâhil oluncaya kadar sıkıntılı bir süreçten geçmiştir. 1206 yılında bütün bozkır hükümdarlarını hâkimiyeti altında toplamıştır. Aynı yıl Onon ırmağı kıyısında yapılan kurultayda cihan hükümdarı, göklerin oğlu, güçlü, mükemmel savaşçı anlamına gelen Cengiz unvanıyla kağan ilan edilmiş ve bütün bozkır kavimlerinin en büyük hükümdarı olmuştur. Kavimleri tek tek idaresi altına alan Cengiz Han 1224'te Harizmşah ülkesini tamamen hâkimiyeti altına almış ve Tangutlara düzenlediği bir sefer esnasında hastalanarak 1227 yılında ölmüştür. Cenazesi Burhan Haldun'a defnedilmiştir. Mustafa Kafalı, “Cengiz Han”, *DİA*, C.7, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.367-369; Lewis, *Ortaoğu*, s.109.

⁶³ 1169 yılında doğan Cengiz'in en büyük oğluna yoldan gelen anlamındaki Cuci adı verilmiştir. Batı seferlerini idare eden Cuci 1226 yılı sonunda ya da 1227 yılının başında bir süre avı esnasında atından düşerek ölmüştür. Mustafa Kafalı, “Cuci Han”, *DİA*, C.8, Diyanet Vakfı Neşriyat, İstanbul 1993, s.78-79.

⁶⁴ Hanın ya da asil ailenin en küçük oğluna, Moğollar bu Türkçe deyim bozduklarından aslı Od-Tigin olan Otçigin yani “Ateş veya ocak beyi prensi” unvanı vermişlerdir. Ögel, *Türk Mitolojisi*, s.85; İsenbike Togan, “Çinggis Han ve Moğollar”, *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.248; Riasanowsky, *Moğol Hukuku*, s.194.

⁶⁵ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.72.

Devletin sınırlarının genişlemesiyle barış zamanında tüm yükü taşıyan kadınlar, Cengiz Han Yasası⁶⁶,nda erkekler savaşırken onların işini yapmaya mecbur tutulmuştur.⁶⁷ Yasa şöyle hükmetmiştir: “Erkekler savaşa gittiğinde, orduda kalan kadınlar onların işlerini üstlenirler.” Yasa’nın hükümlerine dayanarak kadının, kocasının yokluğunda kabile işlerini yürüttüğü ve işleri layıkıyla gözettiği söylenmiştir.⁶⁸ Topluluk henüz kabile halindeyken kadının var olan bu sorumluluğu, devletin kurulmasından sonra yasayla kontrol altına alınmıştır.

Reşidüddin Fazlullah’ın bildirdiğine göre Cengiz Han’ın 500 hatun ve cariyesi vardır. Cengiz Han her biri ayrı kabilelerden olan bu kadınlardan bazılarını Moğol adetlerine göre, çoğunu bir memleket ya da şehrin ele geçirilmesiyle oralardan zorla almıştır. Fakat bu kadınların içinde beş tanesi en büyük ve itibarlı olanıdır.⁶⁹ Bu kadınlar içinden biri hepsinin en büyüğü görülerek baş kadın olmuştur. Kocasının yokluğunda bu baş kadın evi ve çocukları idare edip ordanın işlerine bakmış ve buna bağlı olarak ehemmiyetli bir yer işgal etmiştir.⁷⁰ Ayrıca Moğol kadınları merasimlere, ziyafetlere ve kurultaylara katılmışlar ve hanedan içindeki makamına göre hükümdarın, tahtın yanında yer almışlardır.⁷¹ Büyük önemi olan teşrifatta, şölenlerde, resmî törenlerde ve umumî ağırlamalarda, kadınların her birinin saygınlığı ve makamının gözetilmesine dair özel kural ve ölçü bulunmuştur. Buna riayet edilmemesi durumunda teşrifat reisi (baverçi) cezalandırılmıştır.⁷² Moğollarda gelenek olarak devam ettirilen bu merasimlerden biri de ecdatlara kurban adamak için yapılan törendir. Yapılan bu merasimlerde birileri (şaman olduğu kesin değil) toprakta yaktığı et ve içkileri adama görevini yerine getirmiştir. Pişirilen etlerin bir kısmı ecdatlara sunulmuş ve Moğolcada et için bilegur, içki için sarkut denen kalan

⁶⁶ Cengiz Han kendine göre her işe bir kural, her duruma bir ferman, her suça bir ceza (had) getirmiştir. Tatar kavimlerinin okuma yazmaları olmadığı için onların çocuklarına Uygurlardan okuma yazma öğretmelerini istemiş, sonra bu yasaları tomlara yazmışlar ve adına Yasa-nâme-i buzurg (Büyük yasa-nâme) demişlerdir. Bundan sonraki her işlerinde bu yasalara başvurmuşlardır. Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.85.

⁶⁷ Alinge, *Moğol Kanunları* s.50.

⁶⁸ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.103.

⁶⁹ Hemedanî, *Camiut-Tevarih*, s.299.

⁷⁰ Rıasanowsky, “Moğol Hukuku”, s.194.

⁷¹ A. Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, I, Enderun Yayınları, İstanbul 1981, s.98.

⁷² Beyânî *Moğol Kadını*, s.98.

kısım ise orada bulunanlar arasında dağıtılmıştır.⁷³ Bu etkinlik Moğollar arasında hatunların konumu açısından önemli görülmüştür. Cengiz'in annesi Höelün de kocası öldükten sonra bu şekilde yapılan bir kurban merasiminde beklenmeyip payı verilmeyerek kabile dışında bırakılmış, sonuçta çocuklarıyla yalnız bırakılarak terk edilmiştir.

Moğollarda hatunların devlet düzeninde önemli yeri olduğunun bir diğer göstergesi savaşlarda oluşturulan küriyen⁷⁴lerdir. Bu küriyenlerden ortada bulunan ve en önemli küriyen, konumu nedeniyle emniyet bakımından daha güvende olmuştur. Korunaklı olması bakımından hatunların küriyenleri devamlı ortada yer almıştır. Bu orta küriyen, Cengiz Han döneminde annesi Höelün'e, onun yardımcılara ve askerlerine ait olmuştur.⁷⁵ Savaş dışındaki Moğol kadınlarının çadırlarını detaylı şekilde tasvir eden Rubruk, yurdunda kaldığı Batu'nun yirmi altı karısı olduğunu ve bunların her birinin kendine özel çadırı bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca bunların arkasında oda hizmeti veren kızların oturduğu çadırların varlığına değinmiş ve çadırların kurulması aşamasında ilk eşin kendisi için batı tarafını seçtiğini, son eşin en doğudaki çadırına kadar bu sıranın devam ettiğinden bahsetmiştir.⁷⁶

Moğollarda eşi ölen kadın ailenin belirli bir üyesine eş olarak verilmiştir. Bu yeniden evlenme olayı Moğolların ilk dönemlerinden itibaren hatta İslamiyet'i kabul eden bazı İlhanlı hanları tarafından bile uygulanmıştır.⁷⁷ Ancak Proto Moğollar üzerine yapılan araştırmalarda kocası ölen kadınların yeniden evlenmediği bilgisi yer almaktadır.⁷⁸ Bu durum Moğollarda kadının, ilk kocasına dünyada ve ahirette hizmet etmekle mükellef olduğu inancından kaynaklanmıştır. Kocasının ölümü halinde kadının evlenmesi yasak olduğu için babanın ölümünden sonra onun dulları evin en küçük oğluna kalmıştır. Bu kişi onları isterse tekrar evlendirmiş isterse kendi eşleri

⁷³ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul 1994, s.203.

⁷⁴ Sözlükte Küriy-e (n) şeklinde geçen küriyen, kuşatılmış, sarılı her şey; çit ya da duvarla çevrili yer, avlu, bahçe, kamp anlamındadır. Lessing, *Sözlük*, C.1, s.799.

⁷⁵ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.72.

⁷⁶ Rubruk, *Seyahat*, s.33.

⁷⁷ Roux, *Moğolların Eski Dini*, s.229.

⁷⁸ Cevdet Gökalp, *Çin Kaynaklarına Göre Shih-Wei Kabileleri (Proto-Moğollar Üzerinde Bir Etüd Denemesi)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1973, s.35; Eberhard, *Çin'in Komşuları*, s.59-60.

arasına dâhil etmiştir.⁷⁹ Rubruk, babasının ölümünün ardından bir oğlun öz annesi dışında babasının tüm eşleriyle evlenmesinden bahsederken ayıp bir gelenek olduğunu söyleyerek öldükten sonra onların dönüp babasına hizmet edeceğini bildikleri halde bunun hata sayılmamasına dikkat çekmiştir.⁸⁰ Ayrıca bu geleneğe göre oğul kendi annesiyle evlenemediği için onunla kocasının erkek kardeşi evlenmeye mecbur tutulmuştur.⁸¹ Genellikle dul kalan kadınlar, asla kendi öz oğluya değil, en genç üvey oğlu ya da kayınbiraderiyle evlenmiştir.⁸² Yani Otçigin diye bilinen aile varlığının varisleriyle ya da nadiren kocasının büyük kardeşi, kayınpederi ve baba soyundan gelen amca ile evlenmişlerdir.⁸³ Kısaca Moğol erkekleri anne, öz kızkardeş, kız, gelin haricinde tüm dul akrabalarla evlenmişlerdir. Moğollarda savaş ve avlarda nüfuzun önemli yeri olduğundan, ayrıca yapılan evliliklerle kabile servetinin artması, savaş için bu kabilelerden yardım alınması Moğollarda evliliği önemli bir gereklilik haline getirdiği⁸⁴ gibi dul kalan kadınların oğullarla, yakın akrabalarla evlendirilmesinin elde edilen bu imkânları kaybetmemek için olduğu savunulabilir. Moğollarda bu şekilde yapılan evliliklerin örneği özellikle hanedan üyeleri arasında çok fazladır. Bu duruma ekonomik ve siyasî sebepler etki etmiştir. Aslında bu yasayla hatunların mal varlıkları çok olduğundan, bu varlığın kabile dışına çıkmasına müsaade edilmemiştir.

Moğol yönetiminde etkin olan han eşlerinin yanı sıra komutan ve beylerin eşleri de Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşuna yani Hicrî yedinci yüzyıla, Miladî on üçüncü asra kadar her işte kocalarının ortağı olmuşlardır. Onların hastalık hallerinde ya da savaş dönemlerinde, eşlerinin yerine işlerin idaresini yürütmüşlerdir. Kocasını ölen dul kadınlar dahi tiyul edinerek kocalarına ait ordaların kumandasını sorumluluklarına alarak onların yerine işleri idare etmişlerdir. Çünkü Moğol kabile toplumunda dul kadının kocası olan kadından farkı olmamıştır. Savaşlarda genellikle kumandan olan eşleriyle birlikte bulunan kadınlar, onlar gibi savaş kıyafeti giyerek

⁷⁹ Rubruk, *Seyahat*, s.41; Alinge, *Moğol Kanunları*, s.61; Riasanowsky, *Moğol Hukuku*, s.195.

⁸⁰ Rubruk, *Seyahat*, s.41.

⁸¹ Alinge, *Moğol Kanunları*, s.61.

⁸² Roux, *Moğolların Eski Dini*, s.229; *Markopolo Seyahatnamesi*, s.70; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, s.26; Carpini, *Seyahatnâme*, s.30.

⁸³ Roux, *Moğolların Eski Dini*, s.229.

⁸⁴ Mustafa Uyar, "Ulemanın Zorlu Tercihi: İslam Padişahı Gazan Han'ın Aşkını Mı, Ümmetin Geleceği Mi?", *Toplumsal Tarih*, S.267, 2016, s.70.

erkeklerden ayırt edilemez biçimde savaşmışlardır. Tarihî bir kaynakta bu durum şöyle anlatılmıştır: “Kavmimizin yanlarında dairevi kalkanlarını taşıyan kadınları vardır.”⁸⁵ Orta Asya topluluklarının pek çoğunda olduğu gibi Moğollarda da kadın, savaş haricinde savaşa katılan kocalarının yerine kabileyi her türlü tehlikeden korumuştur. Ayrıca bu kadınlar hatunların gücünü, otoritesini kendilerine rehber edinerek makamlarını yükselterek yüklü servetler edinmişler ve zamanla birinci sınıfa dâhil olarak siyasete etki etmeye başlamışlardır. Bu kişiler başlangıçta hatunların idaresinde bir işle uğraşırken zamanla hatunla yakınlık kurarak buldukları konumu yükseltmişlerdir.⁸⁶ Örneğin Cengiz’in eşi Küncü Hatun’un ordu⁸⁷unda bulunan Hokutay adlı baverçi (teşrifat reisi) bir kız, makam ve mevkiî edinerek oldukça meşhur olmuştur.⁸⁸ Bu şekilde makam elde eden kadınların en önemlisi, tüm kaynaklarda adından söz edilen Ögedey’in eşi Töregene Hatun’un müşaviri Fatma Hatun’dur. Töregene Hatun’un yanında konum elde eden Fatma adlı bu kadın, zamanla tüm ülke işlerine karışabilecek şekilde hatun üzerinde etkili olmuştur.⁸⁹

1.1.1.Siyasî Hayatta Hanedan Üyesi Kadınların Rolü

Moğollarda hanın karısı olan hatunun, siyasetteki en önemli görevi han olmadığı zamanlarda devlet işlerini idare etmek olmuştur. Moğol geleneğine göre han öldüğü zaman oğullarından biri tahta geçene kadar hatun resmen tahta geçerek yönetimi eline almıştır. Genellikle hanın en büyük çocuklarının annesi olan bu hatunlar, devlet işlerinin düzgünce yapılmasına nezaret etmişlerdir. Bu hatunlar hanların ölümünden sonra şehzadelerden, özellikle kendi oğullarından birini

⁸⁵ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.98.

⁸⁶ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.103.

⁸⁷ Orda, hükümdarın yaşadığı yer, kamp, çadır anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Ferdinand D. Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, C.2, çev. Günay Karaağaç, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s.964; Rubruk’un ifadesine göre Moğolların lisanında saray çadırına orda adı veriliyordu. Bunun anlamı ortadır. Çünkü daima kampın ortasına kurulur. Güney tarafta sarayın giriş kapısı olduğundan kimse buradan geçirilmez. İnsanlar bunun sağında ve solunda müsait olan uzaklıkta istedikleri yerlere, sarayın önünde ve arkasında olmamak şartıyla yurtlarını kurarlar. Rubruk, *Seyahat*, s.62.

⁸⁸ Rashiduddin Fazlullah Hemedanî, *Camii’-t-Tevârih*, C.I, İnceleyen: Muhammad Rushan, Mustafa Musevi, Tahran 1994, s.303; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.104.

⁸⁹ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.104.

destekledikleri için ve hanlar da onlardan aldıkları destekle başa geçtiklerinden hatunlar saltanat değişikliklerini etkilemişlerdir.⁹⁰ Cengiz Han döneminde kadınlar hayatın her alanında etkin oldukları halde ön planda olmamışlardır. Ancak hanın ölümünden sonra hatunların siyasî alanda etkisi görülmüştür. Sosyal ve siyasî hayatta etkili olmanın yanı sıra bazı hatunlar yönetimde dinî anlayışlarını etkin kılma yönünde faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ayrıca bu hatunların çocuklarını bu inançla yetiştirmeleri devletin 1246 yılından sonraki siyasî kararlarını etkilemiştir.⁹¹ Özellikle Cengiz'in ardından han olan Ögedey'in ölümünden sonraki yıllarda oğullarına naiblik eden hatunlar, devlet yönetimine, yapılan kurultaylara ve seçimlere etki etmiştir. Yönetimdeki bu çok boyutlu etkinin örneği özellikle Töregene, Oğul Gaymış ve Sorgaktani Hatunların naiblik dönemlerinde görülmektedir.

Hanların ölümünden sonra küçük çocuklarına naiblik eden hatunlar içinde adlarına para bastıranlar bile olmuştur. Bahriye Üçok'un belirttiğine göre bu hatun, Kara Hülagu'nun karısı Organa Hatun'dur. Hanın ölümünden sonra 1951'de naib olarak idareyi eline alan bu hatun, adına para bastırmayı ihmal etmemiştir.⁹² Bertold Spuler ise Ergene olarak bahsettiği Organa Hatun'un Kara Hülegü öldükten sonra naib olarak devleti yönettiğini ve 1300'de Han olan kocası hastalanınca bir vezir ile birlikte onun ölümüne kadar işleri idare ettiğini dile getirmiştir.⁹³

Hatunların naib olarak devleti idare etmelerinin yanı sıra han olan kocası hayattayken yönetimde hanla ortak olan hatunlar, meclislere katılarak fikir ve görüşlerini bildirip karar alabilmiştir. Önemli görevlerinden biri olan han ve vezir seçimlerinde bulunmak⁹⁴ haricinde hatun, han hastalansa ya da işlerin yürütülmesinde liyakatsizlik gösterse onun adına devleti idare etmiştir.⁹⁵ İdareciliğin yanı sıra hatun, suçluların cezalandırılmasıyla da ilgilenmiştir. Emirler ve noyanlar⁹⁶

⁹⁰ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.74.

⁹¹ Neslihan Durak, "Çingizli Hatunları III: Dokuz Hatun", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.1, 2007, s.125-126.

⁹² Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, TTK Yayınları, Ankara 1965, s.9.

⁹³ Spuler, *İran Moğolları*, s.284-285.

⁹⁴ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.77.

⁹⁵ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.75.

⁹⁶ "Noyan; sahip, efendi, prens, bey, başkan, reis; derebeyi, asilzade, hükümdar; prens ya da yüksek rütbeli asilzadenin oğluna verilen unvandır." Lessing, *Moğolca Sözlük*, C.1, s.921.

ile birlikte görüş bildirerek kurultayın etkili üyelerinden biri olmuştur.⁹⁷ Han genellikle elçileri hatunları ile birlikte kabul etmiştir. Bu konuda İbn Batuta, Türk ve Tatar kavimlerinde kadınlar pek muhterem olup bir buyrultu yazıldığı zaman ‘Sultanın ve hatunun emri ile’ ibaresini koyduklarını söylemiştir.⁹⁸ Hatunlar hanın yardımcısı olarak büyük ve küçük işlerde yetki sahibi olmuşlardır. Hatta hatunların suçluların cezalandırılmasının yanı sıra onların affedilmelerinde, bir kişiye ya da gruba şefaatte etkili oldukları bilinmektedir. Örneğin Cengiz Tatarlarla yaptığı bir savaşta onları yenmiş ve soylarını ortadan kaldırmak için tüm Tatarların öldürülmesi hakkında yasa çıkarmıştır. Ancak bu kabileye mensup olan Cengiz’in eşlerinden Yesü, Yesügen ve Cuci’nin eşinin şefaatiyle Tatarların birçoğu ölümden kurtulmuştur.⁹⁹ Ayrıca hatunlar, şehzadeler ya da ileri gelenler arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesine doğrudan dâhil olmuşlardır. Aşiretlerin paylaşılmasında Ögedey’in oğlu Köten ile Tuluy’un oğulları arasında anlaşmazlık baş göstermiş, Tuluy’un eşi Sorgaktani Hatun olaya müdahale ederek anlaşmazlığı ortadan kaldırmış ve iki taraf arasında barış yeniden tesis edilmiştir.¹⁰⁰

Hatunların siyasî hayata etkileri kabile sınırlarının dışına çıkarak kabileler arası ilişkilere de yansımıştır. Bu durum açık şekilde kabile dışından yapılan ve genellikle siyasî nedeni olan evliliklerde görülmektedir.¹⁰¹ Moğol hanları belirli kabilelerden kız almaya özen göstermişlerdir. Bu hanedan mensuplarının kız aldıkları kabileler Kongirat, Celayir, Kereyit, Oyrat ve Merkit’tir.¹⁰² Reşidüddin’in bildirdiğine göre Cengiz Han’ın kızları dönemin padişahlarının oğullarıyla evlendirilmiştir. Birinci kızı Koçin-Beki’yi Togrul Han’ın oğluyla evlendirememiş ancak ikinci kızı Çiçegen Oyrat padişahının oğlu Turalçi Gürkan ile

⁹⁷ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.78.

⁹⁸ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s.324; Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s.144; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.78.

⁹⁹ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.78.

¹⁰⁰ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.78.

¹⁰¹ “Moğollarla barış yapmak için Selçuklu sultanı Keykavus, kardeşi Rüknu’-d-din Kılıç Arslan’ı Mengü Han’ın sarayına göndermiştir. Ancak Kılıç Arslan Han’ın yanına varınca Anadolu’yu kardeşinin elinden kurtarmak için yardım istemiştir. Bunun üzerine Mengü Han, Moğol Noyan’ı Elçikta’nın kızını ona vermiş ve Elçikta’yı onun ordusuyla birlikte Kılıç Arslan’a yardıma göndermiştir. Anadolu’ya varınca Kılıç Arslan Moğollarla birlikte Anadolu’yu istila etmiştir.” Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, Trc. Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2015, s.101.

¹⁰² Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017, s.303.

evlendirmiştir.¹⁰³ Üçüncü kızı Alakay Biki'yi Ongut padişahının oğlu Çinkuy ile evlendirmiştir. Dördüncü kızı Temülün ise Kongirat padişahının oğlu Korgan ile evlendirilmiştir. Cengiz Han'ın diğer kızlarından daha çok sevdiği söylenen beşinci kızı Altalon Olkunut kavminden Tayçu Korgan'ın oğlu Cevher Saçan ile evlenmiştir.¹⁰⁴

Uygur hanı İdikut Barçuk, 1209'da Karahıtay hükümlerinden çıkarak Cengiz Han'a bağlanmıştır. Cengiz Han Uygur İdikutlarına kızı Al'altun veya Altunbeki'yi eş olarak vermesi sonucunda Karahıtay bölgesinin kuzeydoğusu tamamen Moğol hâkimiyetine geçmiştir.¹⁰⁵ Cüveynî'ye göre bu evlilik Cengiz Han döneminde değil Ögedey zamanında gerçekleştirilmeye çalışılmış, Ögedey tahta geçince babasının vasiyetine uyarak Altun Beki'yi dostluk nişanesi olarak İdikut'a göndermiş ancak kız, oraya ulaşmadan vefat etmiştir. Bunun üzerine bir süre sonra Alaçın Begi nişanlanmış, gelin oraya varmadan bu defa İdikut ölmüştür. Sonuçta onun Kesmes adındaki oğlu İdikut olmuş ve Alaçın Begi'yle evlenmiştir.¹⁰⁶ Cengiz Han'a tâbi olan ilk kavim bu Uygurlar olmuştur.¹⁰⁷ Moğollar henüz bir kabileyken dahi Cengiz Han siyasî evlilikler yapmıştır. Örneğin Cengiz Han'ın Börte ile evliliği siyasî amaçlı olmuş ve bu evlilikle birlikte Cengiz Han siyasî olaylardaki etkinliğini artırmıştır. Cengiz Han'la birlikte hanedan üyelerinin evlilikleri yine siyasî amaçlarla yapılmıştır. Hanedan üyeleri haricinde Cengiz Han'ın bazı emirlerin bağlılıklarını takdir etmek üzere bu emirlere evlilik sözü verdiği bilinmektedir. Yapılan nişan ya da evliliklerle Cengiz Han bu emirleri safına çekmiş bazı savaşlarda onların yardımını görmüştür.¹⁰⁸ Bunun dışında Cengiz Han bazı kabilelerden gördüğü yardımların karşılığını da evlilik yoluyla vermiştir. Örneğin, Oyrat kabile mensupları Cengiz Han'ın anne tarafından akrabası olup Cengiz Han imparatorluğunu kurmak için mücadeleye başladığında onun hizmetine koşmuş ve önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Onların bu hizmetine karşılık Cengiz Han oğullarına o kabilenin emirlerinin kızıyla evlenmelerini emretmiştir. Ayrıca akrabalarından birinin kızı olan

¹⁰³ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.299.

¹⁰⁴ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.301.

¹⁰⁵ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.159-160; Rubruk, *Seyahat*, s.75; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, çev. M.Reşat Uzman, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999, s.229.

¹⁰⁶ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.97.

¹⁰⁷ Rubruk, *Seyahat*, s.75.

¹⁰⁸ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.115-116.

Ceceken Beki'yi o kabilenin reisine vermiştir. Bundan dolayı Oyrat kabilesinden kız almak şeref sayılmıştır.¹⁰⁹ Moğol hanedanında ve yönetici kesimde yapılan evliliklerin neredeyse tamamına yakını örneklerde görüldüğü gibi siyasî amaçlar uğruna gerçekleşmiştir.

Hatunlarla yapılan bu evlilikler her zaman olumlu gelişme göstermemiş hatta bazı evlilik istekleri ittifakların bozulmasına dahi sebep olmuştur. Örneğin bir kız isteme hadisesinden dolayı Temuçin ile Tuğrul'un araları açılmıştır. Temuçin oğlu Cuci için Tuğrul Han'ın kızı Ça'ur-beki'yi istemiştir.¹¹⁰ Kendi kızı Koçin-beki'yi de Tuğrul'un oğlu Sengüm'ün oğluna verilmesini istemiş, fakat bu isteğin kabul edilmemesiyle aralarında kırgınlık olmuştur.¹¹¹

Siyasî hayata her anlamda dahil olan hatunların, Moğolların bir küçük kabileden imparatorluğa yükselmeleriyle birlikte, servetleri de büyük oranda artmıştır. Hepsi kabile geleneğine uygun olarak ayrı saray, hizmetçi ve uşaklara sahip olmuştur. İmparatorluk, şehzadeler arasında paylaşılırken hatunlara da eyaletler düşmüştür. Mengü kağan yapılan kurultayda imparatorluk topraklarını oğullarına, kızlarına, erkek ve kız kardeşlerine dağıtarak tüm soya bağışlamıştır.¹¹² Hatunlar mal varlığı olarak elde ettikleri bu eyaletlerin yönetiminden sorumlu olmuşlardır. Eyalet idaresini eline alan bu hatunların mal varlıklarının oldukça fazla olduğunu tahmin etmemiz güç değildir. Örneğin Kubilay'ın kadınlarından dördü hatun rütbesine ulaşmıştır. Bunların her birinin hizmetinde görev alan üç yüz hizmetçi kız ve birkaç kadmağa bulunmuştur. Bu dört hatunun saray halkı toplamda on bin nüfuzla ulaşmıştır.¹¹³ Hatunların her biri bu şekilde eyalet idaresini ele alarak büyük gelirlere sahip olmuştur.¹¹⁴ Ayrıca Moğollarda evlenme yoluyla Cengiz ailesine akraba olan,

¹⁰⁹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.418.

¹¹⁰ Ağaladağ, "Moğol Devleti", s.268.

¹¹¹ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.299.

¹¹² Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.95; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.90.

¹¹³ D'ohsson, *Moğol*, s.226.

¹¹⁴ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s.324-325.

kürgen¹¹⁵ ya da küregen unvanlı kumandanlar birliğinin hatunların çeyizinin (incu) bir kısmı olarak getirdiklerine dair bilgiler mevcuttur.¹¹⁶

1.1.2.Hanedan Üyesi Kadınların Askerî Güçleri

Moğollarda küçük, büyük, zengin, fakir fark etmeden halkın her kesiminden insanlar gerektiğinde savaflara katılmış ve savaşta herkes kendi gücüne göre sorumluluklarını yerine getirmiştir. Kadınlar, savafla katılan kocalarının yokluğunda sadece evin düzeniyle uğraşmayıp gerektiğinde evlerini çeşitli saldırılara karşı savunmuşlardır.¹¹⁷

Hanedana dâhil olan hatunlar ise savaflara eşleriyle birlikte katılmışlar ancak kendi başlarına ayrı bir karargâhta beklemişlerdir.¹¹⁸ Mesela Cengiz Han'ın Tangutlarla yaptığı savafla karısı Yesüy onunla birlikte katılmıştır. Han, Batıya Harizmşahlara yaptığı saldırıda karısı Yesugen'i yanına almıştır. Şirin Beyânî'nin bildirdiğine göre hatunlar savaşta sadece eşlerinin yanında bulunup sorumluluklarını yerine getirmekle kalmayarak savafları kızıştırma, zafer gerçekleşinceye kadar kocalarını savaşın şiddetini artırmaya kışkırtma ve teşvikte etkili olmuşlardır.¹¹⁹ Hatunların cezalandırma konusunda hanın düşüncelerinde etkili olup suçluların affedilmelerini sağladıklarını hatırlarsak Beyânî'nin bu görüşüne hak verebiliriz. Zira bazen affedici olan hatunlar bazen kin gütmeye ve intikam alma konusunda erkeklerden aşağı olmayıp aynı katı yüreklilikle intikam almakta kararlı davranmışlardır. Örneğin Cengiz Han'ın kızı, Nişabur'un fethi sırasında kocasının öldürülmesinin intikamını almak için bizzat Nişabur'a girerek kendisi işgali başlatmış ve emriyle Nişabur'u yokluğa sürüklemiştir.¹²⁰ Bu işgal sırasında Nişabur'da sağ kalan kadın erkek, çocuk herkes şehrin dışındaki boş alana sürülmüş, şehir ziraat yapılamayacak hale getirilmiş, kedi ve köpek de dâhil şehirde hiçbir canlının bırakılmaması

¹¹⁵ “Kürgen, güveyi, damat, birinin kızının ya da kız kardeşinin kocası anlamında kullanıldığı söylenmektedir.” Lessing, *Moğolca Sözlük*, C.1, s.799.

¹¹⁶ Mustafa Uyar, “İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi: Askerî Yetkililer Ve Nitelikleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 49/1, Ankara 2009, s. 35.

¹¹⁷ Cüveynî, *Cihan Güşâ*, s.89.

¹¹⁸ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s.325.

¹¹⁹ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.81-82.

¹²⁰ Cüveynî, *Cihan Güşâ*, s.183; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.83.

emredilmiştir. Nişabur'da yok edilen halkın içinden sadece dört yüz sanatkârı seçerek Türkistan'a götürmüşlerdir. Bu katliamda öldürülen kadın, erkek, çocuk hepsinin başı kesilerek ayrı ayrı yerlerde yığılmıştır.¹²¹ Bu hatunun kardeşi Toluy, Merv'de bazı insanların canlarını kurtarmak için ölü taklidi yaparak ölülerin arasına yattıklarını duyduğundan, kız kardeşini teselli etmek için ölülerin tamamının başlarının kesilmesini emretmiştir.¹²²

1.1.3.Büyük Hanlar Döneminde Hatunlar

1.1.3.1.Alan Koa (Alan-ho'a)

Alan Koa¹²³, Baykal Gölü'nün batı kıyısında kürk avcılığı yaparak geçinen Kori-Tumatların orman boyundan Korilartay'ın karısı Barhucin-ho'a'dan doğan kızıdır.¹²⁴ Alan Koa'nın kocası Dobun Mergen ise Moğolların eski bir kabilesinin reisi olan Karçu'dan dünyaya gelmiştir. Dobun Mergen'in kabilesinin yurdu Burkan Kaldun dağından başlayan Onan, Kirulan ve Tuğla adlı üç nehirdi.¹²⁵

Alan Koa'nın babası Korilartay'ın yakınlarıyla sorun yaşaması sonucunda buldukları yerden ayrılarak Dobun Mergen'in yurdu Burkan Kaldun'a göç etmişlerdir. Orhon'un sağ kolu olan Kara Irmak kıyısına geldiklerinde, bu kalabalığı fark eden Sokur (Duva-sohor¹²⁶), kardeşi Dobun Mergen'e: “*Şu yaklaşan kimseler arasında, siyah bir arabanın önünde güzel bir kız oturuyor; eğer o henüz birisine verilmemişse, ben onu kardeşim senin için isteyeceğim.*” diyerek kardeşi Dobun Mergen'i, kızı görmesi için göndermiştir.¹²⁷ Dobun Mergen kabilenin yanına varınca, Alan Koa adlı güzel bir kızın var olduğunu ve henüz kimseye verilmediğini

¹²¹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.183; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.83.

¹²² Beyânî, *Moğol Kadını*, s.83.

¹²³ Gizli Tarih'te Dobun Mergen'in karısı Alan Koa, Alan-Ho'a şeklinde geçmektedir. *Moğolların Gizli Tarihi*, s.5; *Derya Örs'ün Tarihi Olcaytu çevirisinde Alan Koa, Alman Koa olarak geçmektedir.* Derya Örs, “Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 1992, s.46.

¹²⁴ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.5; Rene Grousset, *Cengiz Han*, çev. İzzet Tangu, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2001, s.14.

¹²⁵ *Detaylı bilgi için bkz. Hemedanî, Camiü't-Tevârih*, C.I, s.219.

¹²⁶ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.4.

¹²⁷ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.5; Grousset, *Cengiz Han*, s.14.

öğrenmiştir.¹²⁸ Bunun üzerine kızın babasına teklifi götürdüklerinde, Korilartay bölgeye yeni geldiğinden bölgede kabul görmesini kolaylaştıracağını düşünerek teklifi kabul etmiştir.¹²⁹ Yabancı olunan bölgede tanınan bir aileyle akrabalık bağı kurarak herhangi bir sorun çıkmasını engellemek amacıyla kabul edilen bu teklifle, ilk siyasî evlilik örneğini görmekteyiz. Teklifin kabulüyle Dobun Mergan, Koritumad'lardan Korilartai-mergan'ın, Arih-usun civarında doğan kızı Alan Koa¹³⁰,yla evlenmiştir. Alan Koa'nın, Dobun Mergan'dan Bogunotai ve Belgunotai adlı iki oğlu dünyaya gelmiştir.¹³¹ Reşidüddin Fazlullah'ın bu kadından bahsetmeye başladığında ilk olarak herhangi bir olaya değinmeden Dobun Mergen'in Kurulas kabilesinden Alan Koa adlı çok temiz bir kadını vardı¹³² demesi dikkate değerdir. Bu ifadenin aşağıda anlatacağımız üzere Alan Koa efsanesiyle ilişkisi olsa gerektir.

Dobun Mergen'le evliliğinden iki çocuğu olan Alan Koa'nın, Dobun Mergen'in ölümünden sonra evlenmediği halde üç çocuğu daha dünyaya gelmiştir.¹³³ Bu çocukların isimleri Buhu-hadagi, Buhatu-salci ve Bodonçar-munghah¹³⁴ idi.¹³⁵ Bu durumu hazmedemeyen Dobun Mergen'den olan oğulları anneleri hakkında “Bizim annemiz, kocası, kocasının erkek kardeşleri ya da erkek akrabaları olmadığı halde (Burada dul kadınların kocasının ailesinden bir kişi ile evlenmesi geleneğine atıfta bulunulmuştur.)üç erkek çocuk doğurmuştur. Evde tek erkek, Ma'alih baiyaut'lardan olan kimsedir. Bu üç çocuk ondan olsa gerektir.”¹³⁶ şeklinde

¹²⁸ Moğolların Gizli Tarihi, s.5; Grousset, Cengiz Han, s.14.

¹²⁹ Grousset, Cengiz Han, s.14.

¹³⁰ “Alan Koa gibi Cengiz'in efsanevi atası da Onun Nehri kaynağında doğmuştur. İnanişâ göre su kaynakları kutsal kabul edilmektedir. Sayıları çok ve değişken olan Tu-kielerin kutsal nehirlerine Altay toplumlarının tüm tarihleri boyunca rastlanmaktadır. Bunlar Moğollarda Selenga, Onon, Kerulen, İli adlarını almaktadır.” Roux, Moğolların Eski Dini, s.116.

¹³¹ Moğolların Gizli Tarih, s.6; Hemedanî, Camiü't-Tevârih, s.320.

¹³² Hemedanî, Camiü't-Tevârih, s.320.

¹³³ Moğolların Gizli Tarihi, s.7; Jean Paul Roux, Moğol İmparatorluğu Tarihi, çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, s.68; Grousset, Cengiz Han, s.15-16; D'ohsson, Moğol, s.31; Ahmet Temir, Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han (Çingiz Han), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.15.

¹³⁴ “Alan Koa'dan tabiatüstü bir hadise sonucunda doğan Bodonçar-munghah, onun oğlu Kabiçi-Bahadır, onun oğlu Menen-Tudun, onun oğlu Kaçi-Külük, onun oğlu Kaydu, onun oğlu Bay-Şingkor-Dokşin, onun oğlu Tumbinay-Seçen, onun oğlu Kabul-Kağan, onun oğlu Bartan-Bahadır, onun oğlu Yesügey-Bahadır, onun oğlu Temücin (Çinggis-Kağan=Cengiz Han).” Temir, Cengiz Han, s.14; Reşidüddin bu şekilde ayrıntılı anlatmasa da Cengiz Han'ın soyunun Budançar Kağan'a dayandığını söylemektedir. Hemedanî, Camiü't-Tevârih, s.325.

¹³⁵ Moğolların Gizli Tarihi, s.7; Hemedanî, Camiü't-Tevârih, s.325; Temir, Cengiz Han, s.15.

¹³⁶ Moğolların Gizli Tarihi, s.7; Roux, Moğolların Eski Dini, s.159.

konuşmaya başlayınca Alan Koa bu dedikoduları duymuş ve oğullarıyla konuşmak için bir ilkbahar günü onlara ziyafet sofrası hazırlamıştır. Ziyafet esnasında onlara birer ok vererek kırmalarını söylemiştir. Oğullarının bu okları teker teker zorlanmadan kırmaları sonucunda, beş oku demet haline getirip bağlamış ve hepsini birden kırmalarını istemiştir. Birbirine bağlanmış bu ok demetini beş oğlu da kırmayı denemiş ancak başarılı olamamışlardır.¹³⁷ Bunun üzerine Alan Koa, Gizli Tarih'te geçtiği şekliyle Dobun Mergen'den olan oğullarına şöyle söylemiştir: “*Oğlum Belgunotai ve Bugunotai! Siz, bu üç çocuk hakkında ananızdan şüphe ederek aleyhimde dedikodu yaptınız. Şüphenizde haklısınız. Ancak her gece çadırın üstündeki aralıktan sızan ışık vasıtasıyla girerek karnımı okşuyor ve onun ışığı vücuduma geçiyordu. Giderken de güneş veya ayın nurları üzerinden sarı bir köpek¹³⁸ gibi sürünerek çadırdan çıkıyordu.*¹³⁹ Siz nasıl böyle düşünmeden konuşuyorsunuz? Bu hadise üzerinde fikir yürütülürse onların Tanrı oğlu oldukları ortaya çıkar. Kardeşlerinizi kara başlı¹⁴⁰, adi insanlarla karşılaştırarak nasıl öyle konuşabiliyorsunuz? Onlar bütün insanların Hanı oldukları zaman adi halk hakikati anlayacaktır.”¹⁴¹ sözleriyle oğullarına durumu (efsaneyi) anlatan Alan Koa, beş oğluna birden şöyle nasihat etmiştir: “*Beş oğlum! Sizler benim bir tek vücudumdan dünyaya geldiniz. Eğer ayrı ayrı hareket ederseniz, az önceki beş ok gibi herkes tarafından kolayca kırılırsınız. Fakat bir araya bağlanmış beş ok gibi toplu olursanız, size kim kolaylıkla zarar verebilir?*”¹⁴²

Olayı efsanevî şekilde anlatan Alan Koa'ya göre kendisi ile ilişkide bulunan Tanrı'dır. Hatta Alan Koa bunu tam bir ilişki olarak nitelemeyerek masumane bir şey olduğunu söylemektedir. Çünkü eve bacadan sızan ışıkla giren sarışın adam sadece

¹³⁷ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.7; Roux, *Moğolların Eski Dini*, s.69.

¹³⁸ Bahaeddin Ögel'e göre bir Proto-Moğol kaynağı ve efsanesi olan bu efsanede Moğolların Köpek ve Köpek-Ata'ları önemli sayılmıştır. Ögel, *Mitoloji*, I, s.43; “Bahsi geçen bu olaylarda mavi, sarı veya altın renginde bir hayvan tarafından somut hale getirilen ışık hüzmesi söz konusudur.” Roux, *Moğolların Eski Dini*, s.146.

¹³⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.8; Roux, *Moğol*, s.68; Grousset, *Cengiz Han*, ss.15-16; D'ohsson, *Moğol*, s.31; H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilasası Cengiz ve Hülâgu Dönemleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, s.45; Temir, *Cengiz Han*, s.16.

¹⁴⁰ “Kara başlı tabiri, aşağı tabakadan olan kimseler için kullanılır ve gerçekte Çincedir.” *Moğolların Gizli Tarihi*, s.208.

¹⁴¹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.8; Roux, *Moğol*, s.68; Grousset, *Cengiz Han*, s.15-16; D'ohsson, *Moğol*, s.31; Özdemir, *Moğol İstilasası*, s.54; Temir, *Cengiz Han*, s.16; Roux, *Moğolların Eski Dini*, s.159.

¹⁴² *Moğolların Gizli Tarihi*, s.8; Temir, *Cengiz Han*, s.16.

karnını okşamış ve Alan Koa bunun sonucunda hamile kalmıştır.¹⁴³ Alan Koa'nın hamile kalmasında birinci derecede rol oynayan şey ay ışıkları¹⁴⁴ ve bu ışıklarla inen, sembolik bir hayvan şekline bürünmüş olan Tanrı'nın kendisi ya da elçisidir.¹⁴⁵ Moğol inancına göre aslında gökten gelen bu ışık, göğün temsilcilerinin aracılığı, emir taşıyıcılarıdır.¹⁴⁶ Yani vahyin temsilcisi olduğu düşünülen ışık, kahramanların ve kutsal kişilerin doğuşunda ortaya çıkmıştır.¹⁴⁷

Alan Koa'nın bahsettiği efsanede yer alan köpekle ilgili Roux; temeli köpeğe dayanan pek çok efsanenin varlığına dikkat çekerek Altay toplumlarındaki önemi dolayısıyla köpeğin kurttan ayrı olarak kendine has bir efsanesinin olduğunu savunmuştur.¹⁴⁸ Bazı kaynaklarda Moğollardaki köpek inancının Proto-Moğollara kadar dayandığı söylenmektedir. Bu kavimlerden Wu-huan'larda köpek dinî bir rol oynamıştır. Ölülerin ruhuna kılavuzluk etmesi için yanında köpek ve at gömülmüştür.¹⁴⁹ Bu adet insanların iki sadık ve en yakın hayvanlarının öbür dünyada da yardım edeceği inancından olmalıdır.¹⁵⁰ Ayrıca Moğol köpeklerinin saldırganlığını da göz önünde bulundurduğumuzda bu efsanede özellikle köpeğin dile getirilmesi ve saldırganlığına değinilmesiyle ilerde han olabilecek güce kavuşan bir nesle dikkat çekmek istendiği anlaşılmaktadır.

Reşidüddin bu olayı şu şekilde anlatmaktadır: “Alan Koa eşi vefat ettikten sonra gece pencereden gelen bir nur karnına girdi. O bu durumdan çok korktu ve kimseyle paylaşmadı. Hamile olduğu anlaşılınca kardeşleri ve akrabaları toplanıp bu durumun nasıl olduğunu, onun bir erkekle ilişki yaşadığını söylediler. Alan Koa onlara şöyle dedi: “Sizin düşüncenizde evli olmadan çocuk doğurmam günahdır. Ama ben nasıl doğru olmayan ve utanç sebebi olan bir işi yaparım? Evet, her gece rüyamda görüyorum ki mavi gözlü biri yavaşça bana yaklaşıyor ve yavaşça geri döner, bunu gözümle görüyorum. Bu durum dışında hakkımda düşündüğünüz her şey

¹⁴³ Özdemir, *Moğol İstilâsı*, s.54.

¹⁴⁴ Şaman inancına göre gökten ışık inmesi olayları yaşanmıştır. Proto- Moğol Kitan asıllı ilk imparator A-Pao-chi de annesinin üzerine düşen ışıkla doğmuştur. Ögel, *Mitoloji*, s.83.

¹⁴⁵ Ögel, *Mitoloji*, s.132.

¹⁴⁶ Roux, *Moğolların Eski Dini*, s.98.

¹⁴⁷ Bunun için bkz. Roux, *Moğolların Eski Dini*, s.146.

¹⁴⁸ Roux, *Moğolların Eski Dini*, s.161-162.

¹⁴⁹ Ögel, *Mitoloji*, s.561; Eberhard, *Çin'in Komşuları*, s.48.

¹⁵⁰ Ögel, *Mitoloji*, s.561.

batıldır. Ve dünyaya getirdiğim bu çocuklar bambaşkadır. Bunlar büyüdükçe bütün halklara padişah ve kağan olurlar. O zaman siz ve bütün Karaçu kavmi için her şey ortaya çıkacak ve benim nasıl biri olduğum belli olacaktır.”¹⁵¹ Onun bu sözlerinden sonra ona inanmışlardır.”¹⁵² Reşidüddin henüz bu olaydan bahsetmeden Dobun Mergen’in temiz bir karısı vardı demiş ve bu olaya eleştirel yaklaşmamıştır.

Alan Koa efsanesi hakkında yapılan yorumlar içerisinde diğerlerine göre daha gerçekçi olduğunu varsaydığımız iki görüş mevcuttur. Bu görüşlerden ilkinde dinî inanç etkisiyle böyle bir efsaneye başvurulduğu öne sürülürken; ikinci görüşte efsanede geçen bu kişinin gerçek olmadığı savunulmuştur. İlk görüşe göre Alan Koa efsanesi, Moğolların henüz devletleri olmadan önce Hristiyan inancıyla bağlantılarının olduğunun göstergesidir. Efsanedeki bu kadın, Hz. Meryem gibi Allah’ın isteğiyle babası olmadan üç tane erkek çocuk dünyaya getirmiştir. Bu durum efsanenin oluşumunda Hristiyanların, Nesturi¹⁵³lerin etkisi olduğunun göstergesidir.¹⁵⁴ Aslında bu görüş Orta Asya’da misyonerlik faaliyetlerinin çok erken dönemlerde var olduğunun ve halkın bu inancı benimsediğinin kanıtıdır. Hristiyan inancına dayanarak öne sürülen bu efsaneyle dinin halk üzerindeki etkisi kullanılıp güç sağlanmaya çalışılmış ya da Alan Koa bu olayda kendisini haklı çıkarmaya çalışmıştır, diyebiliriz.

Alan Koa olayıyla ilgili savunulan ikinci görüşte, Alan Koa’yı gerçek dışı efsanevî bir şahsiyet olarak kabul ettiğimizde birilerinin böyle bir şahsiyet oluşturduğu savunulmuştur. Bu görüşe göre, meydana getirilen efsanevî şahsiyetten Cengiz Hanedanının fayda sağlayacağı aşikârdır. Ya Cengiz ya da onun soyundan

¹⁵¹ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.325.

¹⁵² Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.325.

¹⁵³ Neslihan Durak’ın belirttiğine göre Cengiz Han döneminde şartlar gereği din önemsenmemiş, ancak XIII. Yüzyılda sınırların genişlemesiyle dinî hareketlilik yaşanmaya başlamasıyla bazı inanç sistemleri itibar kazanmıştır. Ögedey han ile bölgede yaşayan Nesturi halkın her alanda güçlenmeye başlamasıyla Nesturilik neredeyse en itibar edilen inanç sistemi haline gelmiştir. Aslında Ögedey ve diğer hanlar Hristiyanlığı resmen kabul etmedikleri halde bölgede bulunan Nesturi misyonerler sayesinde bu dine hoşgörüyü yaklaşmışlardır. Bu bölgede Nesturiliğin yaygın olması Papalığın Asya’ya yönelik dini faaliyetlerini de kolaylaştırmış ve bir müddet sonra Hristiyanlık en itibar edilen dinlerden biri olmuştur. Güyük Han’a Papa’nın gönderdiği elçilerle bu durum resmiyet kazanmıştır. Neslihan Durak, “Çingizli Hatunları III: Dokuz Hatun”, *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.1, 2007, s.125-126.

¹⁵⁴ Özgür Türker, S. Serkan Ütken, “Haçlılar, Moğollar Ve Ortadoğu’da Haçlı –Moğol Münasebetleri”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S.54, 2014, s.341.

gelenler yahut hem Cengiz hem de torunları hâkimiyetlerini pekiştirmek, seçilmiş bir nesil olduklarını kabul ettirmek ve dünyayı yönetmek gibi mukaddes bir görevleri olduğunu ispatlamak için böyle efsanevî bir şahsın varlığına ihtiyaç duymuşlardır.¹⁵⁵ Nitekim Borcigin kabilesinin Kıyat oymağına bağlı Cengiz ailesi, Cengiz Han'ın zaferinin ardından Moğol aşiretlerini Kıyatlara mensup olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayırmalarının sonucunda saygınlık kazanmışlardır. Birinciler Kıyatlar, ışığın oğullarını yani saf ve asil olan Nirun¹⁵⁶ları oluştururken diğerleri yani Dürükünler daha az şöhrete sahip olmuşlardır.¹⁵⁷ Reşidüddin'e göre Alan Koa ve temiz soyu, o kavmi Moğollar içinde özel bir itibara sahip kılmıştır. Onların diğer kavimlerden özel bir yere sahip olmasını sedeften çıkan dür gibi olmaları şeklinde anlatmaktadır.¹⁵⁸ Yine Reşidüddin'e göre bazı görüşler Dobun Mergen'den olan iki çocuğun Nirunlardan olduğunu ileri sürmektedir, çünkü hepsinin annesi Alan Koa'dır. Ancak bu kabul görmeyen bir görüştür.¹⁵⁹ Bu görüşlerin kabul edilmemesi itibarın paylaşılmak istenmediğinden kaynaklı olsa gerektir. Zira Nirunların ataları kabul edilen sonradan doğan çocuklar, Cengiz Han ve ailesinin itibarını artırmaktadır. Bu itibarın diğerleriyle paylaşılmak istenmemesi de Alan Koa olayının efsane olabilme ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Alan Koa'nın efsanevî değil gerçek bir şahsiyet olduğunu düşünürsek adıyla oluşturulan efsaneden tam olarak faydalanmak da yine Cengiz Hanedanına düşmüştür.¹⁶⁰ Togan İlhanlı hükümdarlarının bununla iftihar ettiğini hatta Gazan Han'ın bu hususu Şam seferinde Memlûklere karşı gururla gösterdiğini dile getirmektedir.¹⁶¹ Ayrıca Çağtay Hanı Kazan'ın kızı Saray Mülk'le evlenerek küregen (damat) unvanını alan Timur¹⁶²,un ölümünden yirmi yıl sonra yapılan mezar taşıdaki kitabede kökeni Alan Koa'ya dayandırılmıştır.¹⁶³ Cengiz Hanedanının

¹⁵⁵ Özdemir, *Moğol İstilası*, s.55.

¹⁵⁶ Nirigu(n), nurun olarak da geçen nirun kelimesi, art, arka, sırt, omurga anlamlarına gelmektedir. Lessing, *Moğolca Sözlük*, s.914; Togan, "Çinggis Han", s.242-243.

¹⁵⁷ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.325; Özdemir, *Moğol İstilası*, s.55; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.190.

¹⁵⁸ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.325.

¹⁵⁹ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.320.

¹⁶⁰ Togan, *Umumî Türk Tarihi*, s.277; Özdemir, *Moğol İstilası*, 55.

¹⁶¹ Togan, *Umumî Türk Tarihi*, s.277.

¹⁶² Aka, *Timurlular*, s.148; Gene R., Garthwaite, *İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan günümüze...*, çev. Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011, s.138.

¹⁶³ Garthwaite, *İran Tarihi*, s.138.

seçilmiş olduğuna dair bu efsane öylesine etkili olmuştur ki Cengiz'in bütün halefleri kendilerini Allah'ın yeryüzündeki temsilcileri olarak görmüşler ve buyruklarının Allah'ın kuralları olduğuna inanılmış, onlara karşı isyan Allah'a isyan olarak kabul edilmiştir.¹⁶⁴ Onlar, Han'larının Allah'la eşdeğerliğini; Allah'ın göğü kendine alarak yeryüzünü Han'a verdiğini savunmuşlardır.¹⁶⁵ Bunu kanıtlamak için Cengiz Han'ın doğumunun insan türüyle hiçbir ilişkisi olmadığını, temeli bilinmeyen bir ışığın annesinin çadırının çatısından girerek ona; "Gebe kal, dünyanın hükümdarı olacak bir oğula sahip olacaksın" dediğini öne sürmüşlerdir. Onlara göre bu han böyle dünyaya gelmiştir.¹⁶⁶

Moğolların atalarının geleneklerine göre kocası ölen bir kadın evlenmediği gibi kadının evi dışında herhangi bir münasebeti söz konusu olursa o kadın öldürülmektedir. Bu sebepten onlarda kadının ihaneti görülen bişey değildir.¹⁶⁷ Şayet Alan Koa gerçek bir şahsiyet ise onun bu olayı çeşitli dini inanışlara dayandırarak Moğol geleneklerine göre böyle bir cezaya çarptırılmaktan kurtulmak ve itibarını korumak istediğini söyleyebiliriz.

Efsaneyi oğullarına anlattığı olaydan bir müddet sonra öldüğü söylenen Alan Koa'ya dair kaynaklarda başka bilgi mevcut değildir.¹⁶⁸

1.1.3.2.Höelün

Moğol döneminin en önemli kadını, idarenin kurulmasında önemli payı olan, ileride Cengiz Han unvanını alacak Temüçin'in annesi, Höelün'dür. Cesaretli ve keskin zekâyâ sahip olan bu kadın, Cengiz Han'a hayatı boyunca rehberlik etmiştir. Annesine büyük saygı duyan Cengiz Han ise gerek hükümeti kurmadan önce gerekse kurduktan sonra tüm işlerde annesiyle istişare etmiştir. Temüçin on üç yaşındayken babasının ölümüyle annesi çocuklarının bakımının yanında eğitimleriyle de

¹⁶⁴ Özdemir, *Moğol İstilâsı*, s.56.

¹⁶⁵ Gerard Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V.yy-XVI.yy*, çev. Engin Sunar, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2001, s.136; Turan, *Mefkûre*, s.117.

¹⁶⁶ Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar*, s.136.

¹⁶⁷ Gökalp, *Shih-Wei Kabileleri*, s.35,44.

¹⁶⁸ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.8; Temir, *Cengiz Han*, s.16.

ilgilenmiştir. Bundan dolayı Höelün'ün Moğol hanının kişiliğinin oluşmasında önemli etkisi olmuştur.¹⁶⁹

Cengiz Han'ın babası Yesügey¹⁷⁰, evlenme çağına geldiğinde Moğol adetlerine göre kabilesi dışından bir eş bulup evlenmeliydi. Bir gün Onon kıyılarında avlanan Yesügey Merkit boyundan Yeke-Çiledü adlı bir Moğol soylusunun geldiğini ve o sırada bu Merkitlinin, Ongiratların Olkunut kolundan Höelün adlı bir kızı eş olarak yurduna götürdüğünü görmüştür. Yesugey kıza bakınca bu kızın fazlasıyla güzel olduğunu görmüş ve hemen evine gidip kardeşlerini çağırarak onlarla birlikte geri dönmüştür.¹⁷¹ Yesügey'in kardeşleriyle geldiğini gören Çiledü korkuya kapılarak atını kamçılıyıp bir tepe üzerinden kaybolmak istemiş ancak Yesügey ve kardeşleri onu takibe koyulmuştur. Bunun üzerine Çiledü tepeyi dolaşarak arabanın yanına gelince Höelün ona şunları demiştir: *“Bu üç adamın fikrini anladın mı? Birinin çehresi diğerlerinden farklıdır. (biri diğerinden yamandır.) Yüzlerinden senin hayatına kastettikleri anlaşılıyor. Hayatta kalırsan, faytonlarda kızlar ve kara arabalarda kadınlar çoktur, benden başka kız veya kadın bulabilirsin. Adı başka ise onu yine Höelün diye çağırabilirsin. Hayatını kurtarmaya bak. Benim kokumu kokla ve git!”* diyerek gömleğini çıkarmış, Çiledü atın üzerinden gömleği alırken diğerleri ona doğru yaklaşınca Çiledü atını süratle kamçılıyarak oradan dörtlüye uzaklaşmıştır. Üç kardeş tepeyi aşınca kadar onu takip ettikten sonra geri dönüp gelmişler ve Yesügey arabayı dizgininden tutarak Höelün'ü götürürken, büyük kardeşi önden gidip, küçük kardeşi arabanın yanında ilerleyerek ona refakat etmişlerdir. Bu şekilde giderlerken Höelün:

“Kocam Çiledü! Karşı rüzgâr saç demetlerini karıştırmamıştı. Çorak memlekette hiçbir zaman aç da kalmamıştın. Fakat şimdi ne oldun?” diyerek saçlarının örgüsünü bir arkasına, bir göğsü üzerine, bir öne bir arkaya atmış ve: *“Şimdi nasıl gidiyorsun?”* diye söylenerek yüksek sesle ağlamıştır. Gizli Tarih'teki

¹⁶⁹ Beyânî *Moğol Kadını*, s.117.

¹⁷⁰ “Temuçin'in dedesi Bartan Bahadır, Alan Koa'dan tabiatüstü doğan üç çocuktan en küçüğünün dokuzuncu göbek torunudur. Cengiz'in babası Yesügey Bahadır ise bu Bartan Bahadır'ın üçüncü oğludur.” Özdemir, *Moğol İstilâsı*, s.45,54.

¹⁷¹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.16; Grousset, *Cengiz Han*, s.36; George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, çev. Eşref Bengi Özbilgen, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 35; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.117-118.

tasvire göre onun ağlamasından, Onan Nehri dalgalanmış, sahil ormanları titremiştir. Bunun üzerine Yesügey'in küçük kardeşi Daritai-otçigin onun yanından giderek:

*“Kucaklamak istediğin çok geçitler aşmıştır, Kendisi için ağladığın, çok nehirler geçmiştir, Ağlasan da dönüp bakmaz ve seni görmez, Arasan da izi bulunmaz, sakin ol!” diyerek ona ihtarda bulunmuştur.*¹⁷²

Sonuçta Yesügey, Höelün'ü eşi olarak yurduna götürmüştür.¹⁷³ Höelün, bundan sonraki hayatını Yesügey'in yanında ona sadık bir eş olarak geçirmiştir.¹⁷⁴ Bu hadisenin yaşanmasına Yesügey'in genç kızı beğenmesinin neden olduğu söylenebilir ancak o dönem şartlarında kabileler arası mücadeleler göz önünde bulundurulduğunda durumun masumane bir sevgiden daha farklı sebeplerden kaynaklandığı düşünülebilir. Orta Asya şartlarında kabileler arasında yer edinmeye çalışan bir Moğol'un evlilik yoluyla bunu sağlamaya çalıştığı Moğol adetlerine dayanılarak söylenebilir.¹⁷⁵ Ayrıca kabile reislerinin evliliklerinin daha çok siyasî maksatla yapıldığını düşünürsek bu evliliğin de siyasî amaç taşıdığını söyleyebiliriz.

Başka bir görüş olarak Rubruk'un bahsettiği kız kaçırma geleneğini öne sürebiliriz: Moğollarda herhangi biriyle velilik anlaşması yapıldığında, kızın babası ziyafet düzenler ancak gelin kan akrabalarına kaçarak orada gizlenir. Bu durumda kızın babasının damada: “Şimdi kızım sana aittir, her zaman bulabileceğin yerden onu al!” demesi üzerine damat arkadaşlarıyla gelini bulana kadar arar ve onu zorla yakalayarak yine zorla kendi yurduna getirir.¹⁷⁶ Proto Moğollar hakkında Eberhard'ın yaptığı çalışmada, bir kısım Moğolların kız kaçırma suretiyle evlendikleri, ancak önceden anlaşmanın yapıldığına dair bilgi bulunmaktadır.¹⁷⁷ Höelün'ün Yesügey tarafından kaçırılışı böyle bir olay neticesinde olmuştur diyebilmemizi sağlayacak kaynaklarda kesin bilgi mevcut değildir ancak kaynaklarda gelenek olarak ele alınan bu bilginin Höelün'ün kaçırılışı olayında

¹⁷² Moğolların *Gizli Tarihi*, s.16-18.

¹⁷³ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.18; Grousset, *Cengiz Han*, s.36; Vernadsky, *Moğollar*, s. 35; Beyânî, *Moğol Kadını*, ss.117-118; Temir, *Cengiz Han*, s.18; Sebahattin Ağaldağ, “Moğol Devleti”, *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.268.

¹⁷⁴ Grousset, *Cengiz Han*, s.36; Vernadsky, *Moğollar*, s. 35; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.117-118.

¹⁷⁵ Grousset, *Cengiz Han*, s.36; Vernadsky, *Moğollar*, s. 35; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.117-118.

¹⁷⁶ Rubruk, *Seyahat*, s.41; Turan, *Mefkûre*, s.147.

¹⁷⁷ Eberhard, *Çin'in Komşuları*, s.59.

geçerli olma ihtimali vardır diyebiliriz. Ya da bir başka ihtimale göre bu olay sadece bir kız kaçırmadan ibarettir. Moğollarda genellikle bir topluluğa ya da kişiye yapılan saldırının özellikle at ve kadın yağması şeklinde olduğu bilinmektedir. Ancak bir başkasının karısını kaçırmak Moğol adetlerine göre kabul edilemez bir durumdur. Savaş sebebi olan bu olayların örneklerini Höelün'ün kaçırılmasının intikamını alan Merkitlerin Börte'yi kaçırması; Börte kaçırıldığı için Temuçin'in intikam savaşına girişmesi şeklinde verebiliriz.

Yesügey'in, Höelün'ü kaçırdıktan sonra Tatarlarla mücadele ederek onlardan Temuçin-üge'yi diğer esirlerle birlikte getirdiği dönemde Höelün hamile idi. Onan Nehri yanındaki Deli'un-Boldah'ta ikamet ederlerken ileride Cengiz Han unvanını alacak olan Moğol devletinin kurucusu Temuçin dünyaya gelmiştir. Tatarlarla mücadele sonucunda Temuçin adlı esir geldiği zaman doğduğu için ona bu ad verilmiştir.¹⁷⁸

Höelün'ün Yesügey'den, ilk olarak Temuçin, sonrasında iki yıl arayla Cuci Kasar, Kaçıun, Temüge olmak üzere dört oğlu ve Temülün adında bir kızı doğmuştur.¹⁷⁹ Çocuklarının en büyüğü olan Temuçin'in doğumundan sonra Yesügey karısına "aka" yani "anne" lakabını vermiştir. Bundan sonra ona Höelün Aka diye hitap edilmiştir.

Yesügey, oğlu Temuçin'i evlendirmek için çıktığı yolda, Moğol adetlerine göre onu nişanlısının evinde bırakıp dönerken yolda Tatarların yemeğine misafir olmuş, ancak evine gelince hastalanmıştır. Tatarlarla yediği yemekten zehirlendiği düşünülen Yesügey'in ölümünden sonra Borciginlerin akrabası sayılan Tayciut kabilesi onlardan ayrılarak Borcigin kabilesinin mal ve fertlerinin önemli kısmını yanlarında götürmüşlerdir.¹⁸⁰ Bu olay, Yesügey öldüğünde kabilesinin, onun on üç yaşındaki oğlu Temuçin'in ya da Temuçin'in annesi Höelün'ün idaresini kabul etmemesi üzerine meydana gelmiştir. Bu reddi açıkça gösteren olay *Gizli Tarih*'te anlatıldığı şekilde şöyle yaşanmıştır: Her yıl ikinci ayın birinci gününden sonra törenle kutlanan, ölen hükümdarın adının anıldığı sungu yemeğine Yesügey'in

¹⁷⁸ *Moğolların Gizli Tarih*, s.19; Temir, *Cengiz Han*, s.18; Ağaldağ, "Moğol Devleti", s.268.

¹⁷⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.19; Roux, *Moğol*, s.60; Temir, *Cengiz Han*, s.18; Ağaldağ, "Moğol Devleti", s.268.

¹⁸⁰ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.118; Ağaldağ, "Moğol Devleti", s.268.

ölümünden sonra karısı Höelün davet edilmemiştir. Hatta yemekte dağıtılan etten Höelün'ün payı ayrılmamıştır. Aslında ona bu etten pay vermemekle anlatılmak istenen Höelün'ün yönetici kesimden çıkarıldığı idi. Ancak bunu kabul etmeyen Höelün, kocasını anmak için yemeğe geç de olsa katılarak oradaki Orbai ve Sohatai adlı kadınlara şunları söylemiştir: “*Yesügey öldü diyerek oğullarımın küçük oluşundan istifade ederek nasıl beni cedlerin payından, kurban eti hakkından mahrum bırakıyorsunuz? Uyuduğumu gördüğünüz halde, yemek için beni uyandırmadan¹⁸¹ gittiniz!*”¹⁸² diyerek eski hanın kadınlarıyla girdiği tartışma sonucunda, Tayciutlar, belki de yapmak istediklerine ulaşmışlar ve bu iki kadının önerisiyle Höelün'ü çocuklarıyla birlikte bırakarak Onon su yolunun devamından gitmişlerdir. Böyle bir durumda yine de vazgeçmeyen Höelün eline bayrak alarak ata binmiş ve halkın yarısını geri döndürmeyi başarmıştır. Fakat klanların da Tayciutların peşinden göç etmeleri üzerine Höelün, boşuna mücadele etmeyi bırakarak çocuklarının yanına dönmüştür.¹⁸³ Böylece Höelün, yanında kalan beş çocuğu, kocasının diğer eşi ve onun iki çocuğu için çok zor bir süreç başlamıştır.¹⁸⁴ Bundan sonra Höelün'ün çocuklarını büyütürken yaptıkları yine *Gizli Tarih*'te şöyle anlatılmıştır:

Tayciut kardeşler, Höelün'ü, dul kadınla çocukları, ana ve çocukları bırakıp gittikten sonra, “Mahir bir kadın olan Höelün küçük çocuklarını büyüttü. Takkesini sıkıca giyerek, eteklerini kısaltıp (beline) bağlayarak, Onan Nehri boyunca bir aşağı bir yukarı koştu, Yabanî armut ve moyilho (meyvası) toplayarak gece gündüz çocukları besledi. Cesur Höelün ana, çocuklarını terbiye etti. Eline selvi ağacından bir değnek alarak, sudun ve çiçigina kökleri kazarak onları besledi. Ucin ana tarafından yabancı soğanlarla beslenen çocuklar gûya han olmak için büyüdüler. İntizamı seven Ucin ana tarafından ot kökleriyle beslenen çocuklar, mazbut ve akıllı

¹⁸¹ “Höelün, kurban merasimine hareket edilirken uyandırılmadığını, böylece merasime geç kaldığından kendi hissesini alamadığını söyleyerek şikâyet etmektedir. Dul kadınlar kocalarının ölümünden sonra nüfuzlarının azalacağından korkuyorlar.” Höelün'ün haklı isyanı, sonradan başına gelenleri de göz önünde bulundurursak bu korkunun işaretidir.” *Moğolların Gizli Tarihi*, s.211.

¹⁸² *Moğolların Gizli Tarihi*, s.23.

¹⁸³ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.24; Grousset, *Cengiz Han*, s.44-46; Vernadsky, *Moğollar*, s.37; Roux, *Moğol*, s.73-75; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, s.35.

¹⁸⁴ Grousset, *Cengiz Han*, s.44-46; Vernadsky, *Moğollar*, s.37; Roux, *Moğol*, s.73-75; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, s.35; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.196; Nadir Devlet, *Empires In Eurasia From Chungiz Khan To 20TH Century*, İstanbul 2002, s.28.

olarak yetiştiler. Ho'a-ucin tarafından sarımsak ve soğanlarla beslenmiş olan¹⁸⁵ mağrur çocuklar, yüksek asalet sahibi oldular. Er ve asil olarak yetiştikten sonra artık onlar er oğlu er ve cesur idiler. “(Artık) anamıza yardım edelim” diyerek, Onan sahili üzerinde oturarak, olta ve kanca yaparak kötü balıklar yakaladılar. İğneleri bile eğip, olta yapıp, cebuge (balığı) ve hadara (balığı) avladılar. Ağ yaparak küçük balıklar yakaladılar, böylece teşekkür makamında analarını beslediler.”¹⁸⁶

Höelün Ana, kabilesinden ayrı kalmışlığına, tüm zorlayıcı doğal şartlara rağmen, kuması ve onun çocukları da dâhil olmak üzere büyük bir aileyi her türlü felaketten korumuş, onların yaşayabilmeleri için karşılaştığı güçlükleri akli, direnci sayesinde yenerek çocuklarını büyütmeyi başarmıştır.¹⁸⁷ Tüm bu çabalarına rağmen Höelün, çocukları büyüyünce onların birbirine düşmesini engelleyememiştir. Sonuçta Höelün’ün oğulları ve diğer kadının oğulları arasında çatışma ortaya çıkmıştır. Temuçin ve Kasar’ın üvey kardeşleri Bekter’i öldürmeleriyle sonuçlanan çatışmanın sebebi, Temuçin ve Cuci Kasar’ın avlarına kardeşleri Bekter ve Belgütey’in el koymaya başlamaları olmuştur. Temuçin ve Kasar bu olayı annelerine anlattıkları zaman, Höelün Ana *Gizli Tarih*’te anlatıldığı şekilde şöyle söylemiştir: “Bırakın şu işi! Kardeş olduğunuz halde niçin birbirinize böyle yapıyorsunuz? Gölgemizden başka arkadaşımız yok, hayvan kuyruğundan başka kamçımız yok. ‘Tayciut kardeşlerden nasıl intikam alalım?’ diye düşünmek lazım gelirken, geçmişteki Alan ananın beş oğlu gibi niçin anlayamıyorsunuz? Bırakın!”¹⁸⁸ Tüm bu uyarılara rağmen Temuçin ve Kasar, annelerinin düşmana karşı birlik olmak için haklıdan yana olmadığını düşünerek kardeşleri Bekter’i tuzağa düşürüp öldürmüşlerdir. Eve döndüklerinde hallerinden durumu anlayan Höelün çok sinirlenerek onlara, yine *Gizli Tarih*’te anlatıldığı şekilde şöyle söylemiştir:

¹⁸⁵ Moğolların Gizli Tarihi, s.25-26.

¹⁸⁶ Moğolların Gizli Tarihi, s.26.

¹⁸⁷ Moğolların Gizli Tarihi, s.27; Roux, Moğol, s.77; Grousset, Cengiz Han, s.49; Beyânî, Moğol Kadını, s.119; Yuvalı, İlhanlı, s.51-52.

¹⁸⁸ Moğolların Gizli Tarihi, s.27; Roux, Moğol, s.77; Grousset, Cengiz Han, s.49; Beyânî, Moğol Kadını, s.119.

“Kaatiller! Sen sıcak kucağımdan çıkarken, eline kara kan parçası tutarak dünyaya geldin.¹⁸⁹ Hasar da kendisinin meşimesini ısırın köpeğe benziyor. Kayalar üzerinden sıçrayan kaplan gibi, hiddetini basamayan arslan gibi, canlıları yutmak isteyen büyük yılan gibi, kendi gölgesine saldıran şahin gibi, sessizce şikârını yutan turna balığı gibi, yavrusunu ökçesinden ısırın erkek deve gibi, fırtına esnasında yaklaşan kurt gibi, yavrusunu takip edemeyince yavrusunu yiyen anggir ördeği gibi, yuvasına yaklaşılınca sürü ile müdafaaya girişen çakal gibi,¹⁹⁰ yakalarken yanılmayan pars gibi, körükörüne saldıran barus gibi öldürdünüz! Gölgemizden başka arkadaşımız yokken, (Hayvan) kuyruğundan başka kamçımız yokken, Tayciut kardeşlerimizden gördüğümüz harekete tahammül edemeyerek ‘intikamı kimin (yardımıyla) alalım?’ diye düşünmek lazım gelirken ‘birlikte nasıl yaşayalım?’ diyerek böyle hareket ettiniz.”¹⁹¹

Beyânî’ye göre Höelün bu şekilde davranarak dağılan kabilesini toplamayı ve kendilerini bu duruma düşürenlerden bir an evvel intikam alıp eski günlerine tekrar dönmeyi düşünmüş olmalıdır. Ancak Höelün için genç oğlunu kaybetmek üzerinde önemle durulacak bir mesele değildir. O, zihninde beslediği büyük siyasî hedeflere ulaşabilmek için fertlerin sayısını artırmanın yanı sıra güç ve birliklerini sağlamak istemiştir.¹⁹² Beyânî’nin belirttiği gibi bu olayda Höelün aileden birini kaybetmenin telaşına düşmediği gibi sadece kardeşlerin birlikte hareket etmesini sağlayarak intikamın alınması konusunda ısrarcı olmuştur.

Höelün, yetim kalan çocuklarından Temuçin büyüyüp han oluncaya kadar hem çocuklarını hem de kabileyi yönetmiştir. Reşidüddin, Temuçin’in başarısını annesinin çabası ve başarılarına bağlamaktadır.¹⁹³ Höelün’ün idareci ve korumacı tavırlarıyla yönetici olmaya uygun yetişen, muhtemelen on sekiz yaşına gelmiş olan Temuçin, toparlanmayı başarınca babasının kendisi küçükken nişanladığı Day

¹⁸⁹ Ögel’e göre, Temuçin’in babası Temuçin elinde bir kan parçasıyla doğduğundan onun büyük bir savaşçı olacağına inanmıştır. Ögel, *Mitoloji*, s.501.

¹⁹⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.28.

¹⁹¹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.28-29; Roux, *Moğol*, s.77; Grousset, *Cengiz Han*, s.49; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.119.

¹⁹² Beyânî, *Moğol Kadını*, s.119.

¹⁹³ Hemedanî, *Camiü’t-Tevârih*, s.792.

Seçen¹⁹⁴, in kızı Börte ile evlenmeye karar vermiştir. Bunun için Day Seçen'in yanına giden Temüçin, onun verdiği sözü tutmasıyla Börte ile evlenmiştir.¹⁹⁵ Ancak Temüçin'in babası Yesügey'in, yıllar önce Merkitlerden Höelün'ü kaçırmasının bedelini Börte ödemiştir. Merkitler intikam almak, Börte'yi kaçırmak için geldiklerinde kalabalık olduklarından Temüçin ve yanındakiler buna karşı koyamamıştır. Merkitlerin baskını gerçekleştirdikleri sabah, Höelün sesleri duyan hizmetçisinin uyarmasıyla acele kalkmış ve oğulları da aceleyle kalkarak atları hazırlamıştır. Höelün, kızı Temülün'ü kucağına alarak bir ata binmiş, diğerleri de aynı şekilde birer ata binmiştir. Böylece Börte'ye at kalmamıştır. Aslında onu da götürebilecekleri halde, istenen o olduğundan ve başka türlü bu işten kurtulamayacaklarından onu orada bırakarak gitmişlerdir. Börte, Temüçin kendisini Merkitlerden almak için savaşına dek onların elinde esir olarak kalmıştır.¹⁹⁶

Börte'nin kaçırılmasından sonra toparlanan Temüçin, Merkitlere karşı Ong Han ve andası Camuka¹⁹⁷,yla ittifak kurarak onlara karşı yapılan savaşta galip olmuş ve Börte'yi kurtarmıştır.¹⁹⁸ Bu savaş sonucunda Merkitlerin obasında beş yaşında Kuçu adlı bir çocuk bulunarak Höelün'e verilmiş, o da bu çocuğu evlat edinmiştir.¹⁹⁹ Roux'a göre bu çocuğun ve sonrasında evlat edineceği çocukların Höelün'e verilmesi bir rastlantıdan ziyade, muhtemelen bir istek, yasa, gelenek ya da kurala dayanılarak yapılmıştır. Bu çocukların verilmesiyle ilgili kullanılan sözcük "sauga" hediye olarak çevrilmiştir. Sözcüğün ilk anlamı, başarılı avcının, hayvanın öldürülmesi sorumluluğunu kendisiyle paylaşması için karşısına çıkan ilk kişiye verdiği av parçasıdır. Bu Moğollar'ın "şiroлга", "bir parçasını vermek" dediği durumdur. Buna göre savaşçının sunduğu çocuk düşmanın bir parçasıdır. Ancak bu parça neden Höelün'e düşmektedir? Avcı ve savaşçı yalnızca üstlerinin emri üzerine, onun adına öldürür. Böylece cinayete doğrudan bağlantılı değildir. Çocuk gibi ticari değeri olmayıp değeri simgesel olan bir parça vermek onu alan kişinin manevi yetkisini kabul etmek anlamına gelir ve bir yerde o kişinin emri üzerine

¹⁹⁴Seçen veya Setsen unvanı Moğolca bilge anlamında kullanılmıştır. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.191.

¹⁹⁵ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.36-37; Vernadsky, *Moğollar*, s.37.

¹⁹⁶ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.38-49; Roux, *Moğol*, s.84-85.

¹⁹⁷ Bunun için bkz. Roux, *Moğolların Eski Dini*, s.190.

¹⁹⁸ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.52; Grousset, *Cengiz Han*, s.76; Yuvalı, *İlhanlı*, s.60.

¹⁹⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.52; Grousset, *Cengiz Han*, s.76.

öldürdüklerini itiraf etmek olur.²⁰⁰ Roux'un bu varsayımına göre Temüçin'in ilk olarak Börte'yi kaçıran Merkitlere karşı giriştiği savaş ve diğer mühim savaşlarda annesi Höelün'ün önemli etkisi olmuştur diyebiliriz.

Höelün'ün, Merkitlerden Kuçu haricinde, Besut Kököcü²⁰¹, Tatar Şiki-kutugu, Curkin kampında Borokul²⁰² adlı çocukların da kendisine verilmesiyle savaşların karşısına çıkardığı dört oğlu olmuştur. Tatarların Naratu-şitu'en'deki mevkiileri yağma edilirken orada bırakılmış bir erkek çocuğu bulunmuştur. Burnunda altın halka, üzerinde altın işlemeli ipekle ve samur derisi ile astarlanmış bir cepken bulunan çocuğu Cengiz Han annesi Höelün'e vermiştir. Höelün'ün adını Şiki-kutugu koyduğu çocuk kendisine verilirken; "Bu herhalde iyi bir adamın çocuğu ve asil cedli bir adamın torunu olsa gerektir." diyerek onu beş çocuğunun yanına altıncı kardeş olarak almış ve kendi oğlu gibi büyütülmüştür.²⁰³ Bazı kaynaklarda Şiki-kutugu'nun Cengiz'in karısı Börte tarafından evlat edinildiği söylenmektedir.²⁰⁴ Höelün ana: "Çocuklarıma gündüzleri görmek için kim göz olsun? Geceleri işitmek için kim kulak olsun?" diyerek savaşlar sonucunda kendisine verilen bu çocukları kendi gözetiminde büyütülmüştür.²⁰⁵

Cengiz Han 1207 yılında, emrindeki halkları annesi Höelün, oğulları ve kardeşleri arasında paylaşacağını duyurmuş ve: "Ulusun birleştirilmesinde annem, büyük oğlum Cuci ve küçük kardeşim Otcigin en büyük hizmeti görmüşlerdir" diyerek annesiyle birlikte Otcigin'e on bin adam vermiştir. *Gizli Tarih*'te Cengiz'in annesinin bu paydan memnun olmadığına değinilmiş ancak bu konuya dair herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir.²⁰⁶ Törensel ziyafetlerde protokole uygun olarak

²⁰⁰ Roux, *Moğol*, s.106.

²⁰¹ "İlkbaharda Camuka'yla göç eden Temüçin yaşadıkları anlaşmazlık sonucunda onunla yollarını ayırarak yürümeye devam ettiklerinde, yolda Tayciutlarla karşılaştılar. Tayciutlar onlardan korkarak karışık şekilde Camuha'nın bulunduğu tarafa gittiler. Giderken karargâhta bıraktıkları Kokoçu adlı çocuk bulunarak Höelün anaya verildi. Höelün ana onu kendi terbiyesine aldı." *Moğolların Gizli Tarihi*, s.54.

²⁰² Curkinlerin ordugâhında bulunan Boro'ul adlı küçük çocuk da bir ziyaret esnasında Höelün anaya hediye edilmiştir. *Moğolların Gizli Tarihi*, s.67.

²⁰³ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.64-65; Grousset, *Cengiz Han*, s.76-77,80,93,96; Yuvalı, *İlhanlı*, s.77.

²⁰⁴ V.V.Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1990, s.415.

²⁰⁵ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.67-68.

²⁰⁶ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.161-162.

Cengiz Han'dan hemen sonra annesi Höelün'e kıızın sunulması kabile içindeki konumunu göstermesi açısından mühim bir ayrıntıdır.

Höelün'ün siyasete dâhil olmasının ilk örneği ve Cengiz Han'a en önemli desteği, büyük şaman olan, imparatorlukta önemli ruhani lider Kököçü'nün mağlup edilmesi konusunda olmuştur. Moğol adetlerine göre dindar bir adam olan Cengiz için hükümetin kurulmasında yardımı dokunan Kököçü ehemmiyetli bir yardımcı idi.²⁰⁷ Beyânî'ye göre Cengiz'in isteği üzerine Höelün, bu din adamını hem kazanmak hem de yakından takip edebilmek için evlenmeye dahi razı olmuştur.²⁰⁸ Reşidüddin'in bildirdiğine göre Höelün'ün sözlerinden evlenmek istediğini anlayan Cengiz Han annesini Mönglik'e vermiştir.²⁰⁹ Grousset de Höelün'ün evlendiği kişinin Kököçü değil onun babası ve Cengiz Han'ın da hayatında önemli yeri olan bilge Mönglik olduğunu söylemiştir. Höelün'ün kendisiyle evlendiğine dair kaynaklarda kesin bilginin bulunmadığı Kököçü hem tabiatüstü gücünden hem de babası Mönglik'in durumundan dolayı Cengiz Han'ı yönetmeye kalkışmıştır.²¹⁰ Han'a daima fikirlerini kabul ettiren Kököçü zamanla onun rakibi olabilecek güce ulaşmıştır. Ancak bu durum karşısında Cengiz Han, Kököçü'nün ruhani gücünden korktuğundan ve karşısında bu durumu kullanan lider dolayısıyla onunla mücadeleye girişmekten çekinmiştir. Sonunda tehlikenin farkına varan Höelün ve Börte şamana karşı faaliyete girişmişlerdir.²¹¹

Höelün'ün Kököçü'ye karşı faaliyete girişmesinin sebebi, Kököçü'nün Cengiz ile kardeşi Kasar'ın birbirlerine muhalif oldukları bir dönemde kardeşler arasına nifak sokmak için çaba göstermesi olmuştur. Kököçü, Kasar hakkında kötü konuşarak Cengiz'i, onun amacının idareyi ele geçirmek olduğuna inandırmaya

²⁰⁷ Moğollar adım atacakları her işte Şamanlara danışırlardı. Detay için bkz. Ögel, *Türk Mitolojisi*, s.76; Cüveynî'nin But Tengri adının verildiği bir adamın "Tanrı benimle konuştu. Bütün yeryüzünü Temuçin'e ve onun evlatlarına verdim, ona Cengiz Han adını koydum." Diyerek halk arasında önemli bir yere ulaştığını, sonunda işi ilerletip etrafında kalabalık bir topluluk biriktirdiğinden insanlar onun sözünden çıkmadığından hükümdarlık sevdasına düştüğünden ve bir tören esnasında Cengiz Han'ın oğullarından birinin onu yere çalmasıyla bir daha kalkamadığından bahsettiği adam Kököçü olarak bilinen Şaman olsa gerektir. Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.93.

²⁰⁸ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.121.

²⁰⁹ Hemedanî, *Camii't-Tevârih*, s.792.

²¹⁰ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.213-214.

²¹¹ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.121.

çalışmıştır.²¹² Şamanın:” *Ebedi Gök bana Timuçin’in imparatorluğunu alması gerektiğini söylüyor. Şimdi ise bunun Kasar olması gerektiğini söylüyor. Eğer ondan önce davranmazsan kaderinin nasıl olacağını bilemeyiz.*” demesi üzerine Cengiz Han, ertesi gün Kasar’ı tutuklatmıştır. Höelün’e bu durum haber verilince onların peşinden gitmiş ve Temuçin’e yetiştirilmiştir.²¹³ Cengiz Han, Kasar’ı elleri bağlı, başı açık, kemeri çıkarılmış²¹⁴ vaziyette sorguya çekmeye hazırlanırken annesini görünce korkudan titremiştir. Kasar’ı bu şekilde tutuklu gören Höelün hiddetle arabadan inip Kasar’ın kollarını çözdürmüş, şapkası ve kemerini ona geri vermiştir. Bu duruma çok kızan Höelün *Gizli Tarih*’te anlatıldığına göre öfkesini bastıramayarak yere oturmuş ve göğsünü dizlerinin üstüne yayarak şöyle söylemiştir: “ *Görüyor musunuz? İşte bunlar sizi besleyen göğüsler. Atalar sözünün dediği gibi, siz ana rahminizi ısırın, kendi meşimenizi (dölüşü, etene) koparan adamlarsınız! Kendi canından birini yok etmek istemen için Kasar hangi suçu işlemiştir? Siz küçükken diğer kardeşlerin ve sen Temuçin, göğüslerimden birini emerken Kasar ikisini de emip rahatlatacak güçteydi. Bugün sen zekâya sahipsin, Kasar da okçuluk ve beden gücünde ustadır. “Ok muharebesinden kaçanları, ok atmakla tabi kılar, ve korkarak kaçanları, uzaktan atmakla yener.” Şimdi Kasar’ı düşmanları yendi diye mi kışkıırıyorsun?”* diyerek öfke dolu bakışlarıyla Cengiz Han’a çıkmıştır. Onun kızgınlığı karşısında direnemeyen Cengiz Han yurttan çıkmış ve Kasar’ı affetmiştir.²¹⁵ Bu olaydan sonra Cengiz Han Kasar’a karşı bir şey yapmayı göze alamadıysa da şamanın sözleri zihnini karıştırdığından Höelün’e bildirmeden Kasar’ın adamlarını azaltmıştır.²¹⁶ Bazı kaynaklara göre annesi bunu öğrendiği zaman çok kederlenmiş ve bu hadiseler onu çok yıpratmıştır.²¹⁷ *Gizli Tarih*’te, anne diye bahsedilen Höelün’ün burada son kez adı geçtiğinden bu zamandan sonra ölmüş olma ihtimali dile getirilmiştir.²¹⁸

²¹² *Moğolların Gizli Tarihi*, s.163; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.121; Temir, *Cengiz Han*, s.82; Roux, *Moğolların Eski Dini*, s.60.

²¹³ Roux, *Moğolların Eski Dini*, s.60.

²¹⁴ “Şapka ve kemerin çıkarılması, rütbenin geri alındığını gösterir.” *Moğolların Gizli Tarihi*, s.230.

²¹⁵ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.122; Grousset, *Cengiz Han*, s.169; Roux, *Moğol*, s.149; Temir, *Cengiz Han*, s.82-83; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.214.

²¹⁶ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.3163-164; Grousset, *Cengiz Han*, s.169; Temir, *Cengiz Han*, s.83.

²¹⁷ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.164; Temir, *Cengiz Han*, s.83.

²¹⁸ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.230; Vernadsky, *Moğollar*, s.49; Grousset, *Cengiz Han*, s.170.

1.1.3.3.Börte Uçin

Cengiz Han'ın dört oğlunu dünyaya getiren büyük hatunu kaynaklarda Yesuncin Beki²¹⁹ unvanıyla geçen Börte'dir.²²⁰ Kongirat kabilesinin reisi Day Seçen'in kızı Börte Uçin, Cengiz Han'ın hatunlarının en büyüğü ve itibarlısı idi.²²¹

Moğol adetlerine göre yetişen bir çocuk, erkenden nişanlandığı için Yesügey, dokuz yaşına gelen oğlu Temuçin'i yanına alarak karısı Höelün'ün akrabaları olan Torgut Kabilesine mensup Olkunutlardan, yani kendi dayılarından kız istemek maksadıyla Olkunut boyunun kampına doğru yola çıkmıştır. Yolda Kongirat boyunun Day Seçen adlı önderiyle karşılaşmıştır.²²² Day Seçen ve Yesügey'in aralarında geçen konuşma *Gizli Tarih*'te şöyle anlatılmıştır:

Day Seçen: “*Kaynım Yesügey, kime gidiyorsun?*” deyince, Yesügey: “*Bu oğlum için dayıları olan Olkunut kabilesinden kız istemeye gidiyorum.*” diye cevap vermiş, bunun üzerine Day Seçen: “*Senin bu oğlunun gözleri ateşli ve yüzü nurludur.*”²²³ diyerek gece gördüğü rüyayı anlamaya başlamıştır:

“*Bu gece rüyamda, hem güneşi hem ayı taşıyan bir akdoğan geldi ve elime kondu. Bugüne kadar uzaktan gördüğüm ay ve güneş bu akdoğanın taşımasıyla elime kadar geldi. Elime konan bu akdoğan beyazdı. Yesügey kardeş, bu rüya bana oğlunla beraber geleceğini haber veren iyi bir rüyaydı.*” demiş²²⁴ ve şöyle eklemiştir:

“*Bizim, yani Unggirat halkının eskiden beri yiğitlerimiz yakışıklı, kızlarımız güzeldir: Uluslarla rekabete girişmedik. Güzel yanaklı kızlarımızı sizden Han olan kimselere verdik, onları büyük arabaya bindirdik, kara dişi deve koşarak gönderdik, han tahtına birlikte oturttuk. Biz başka uluslarla rekabete girişmedik. Biz güzel ve iyi*

²¹⁹ Bu ad, Moğolca güzel kadın anlamına gelmekte olup burada muhtemelen lakap olarak kullanılmıştır. Asıl adı Börte'dir. Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.94; Börte'nin adı, Muhtasarüddüvel'de Uysuncin, Uysulucin Bigi şeklinde geçmektedir. Ebu'l Ferec, *Muhtasarüddüvel*, s.6.

²²⁰ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.94; Ebu'l Ferec, *Muhtasarüddüvel*, s.6.

²²¹ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.299.

²²² *Moğolların Gizli Tarihi*, s.19; Roux, *Moğol*, s.29; Grousset, *Cengiz Han*, s.40; Vernadsky, *Moğollar*, s.37; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.122; Temir, *Cengiz Han*, s.19.

²²³ *Gizli Tarih*'te gözün ateşli ve nurlu oluşu, onun doğuştan kutsallığına işaret ettiği söylenmektedir. *Moğolların Gizli Tarihi*, s.210.

²²⁴ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.19; Roux, *Moğolların Eski Dini*, s.73-74.

kızlar büyüttük, onları faytonlara bindirerek, boz erkek deve koşarak²²⁵ gelin ettik, yüksek tahtın bir tarafına oturttuk. Eskiden beri Ongirat halkının kadınları kalkanlı, yiğitleri yakışıklı ve kızları güzel ve mütevazıdır. Bizim erkek çocuklarımız yaylalara bakar, kızlarımız güzellikleriyle nazarları çeker!”²²⁶ “Biz, eskiden beri kızlarımızın güzelliği, oğullarımızın yakışıklılığıyla tanınırız. Yesügey kardeş benim yurduma gidelim. Henüz küçük olan kızımı görürsün.”²²⁷ Day Seçen’in “Sizlerden kağan olacaklar gelip bizlerden kız alıyor” demesine bakılırsa Yesügey döneminde Borcigin kabilesinin diğer kabileler içinde önemli bir mevkiisi olduğu anlaşılmaktadır.²²⁸ Bu da göstermektedir ki Temuçin ve Börte’nin evliliğinin gerçekleşmesi durumunda bu evlilik, diplomatik bir evlilik olacaktır.²²⁹ Temuçin’in, babası Yesügey’in ölümünden birkaç yıl geçmesinin ardından dokuz yaşında nişanlandığı Börte’yi hatırlaması dönemin siyasî şartlarını düşündüğümüzde önemli bir ayrıntıdır. Kabilesi tarafından terkedilen ve ailesiyle yalnız bırakılan Temuçin bu evlilikle Borcigin kabilesinin diğer kabilelere olan üstünlüğünden fayda sağlamak istemiş olmalıdır.

Day Seçen’in kızını görmeleri teklifi üzerine Yesügey ve oğlu Temuçin çadıra girdiklerinde Temuçin’den bir yaş büyük olan on yaşındaki Börte adlı güzel bir kızla karşılaşmışlardır. Adı, “mavimtırak”, “mavi” anlamlarında olan Börte’yi hem baba hem de oğul sevmiştir. Ertesi gün babasından Börte’yi istediklerinde Day Seçen: “Çok ricadan sonra verirsem, onun kıymeti yüksek olur, az ricadan sonra verirsem onun kıymeti aşağı olur. Kızın takdiri doğduğu evde yaşanmamaktır. Ben sana kızımı vereyim. Giderken, oğlunu damat olarak burada bırak.” diyen Day Seçen’in Temuçin’in yanlarında kalmasını istemesi üzerine Yesügey: “Oğlum damat olarak burada bırakırım. Oğlum köpekten korkmuştur. Kaynım, oğlum köpekten koru.” diyerek -belki de Temuçin’in küçüklüğünü belirtmek için

²²⁵ Moğolların Gizli Tarihi, s.20.

²²⁶ Moğolların Gizli Tarihi, s.20-21; Temir, Cengiz Han, s.19.

²²⁷ Moğolların Gizli Tarihi, s.21; Grousset, Cengiz Han, s.41; Roux, Moğol, s.30; Beyânî, Moğol Kadını, s.122-123.

²²⁸ Beyânî, Moğol Kadını, s.122.

²²⁹ Roux, Moğol, s.30-31; Vernadsky, Moğollar, s.37; Grousset, Cengiz Han, s.42; Beyânî, Moğol Kadını, s.122,124.

söylenmiştir- Temuçin’i orada bırakıp yola çıkmıştır.²³⁰ Damadın gelinin ailesinin yanında bırakılması ve orada nişanlısının ailesine hizmet etmesi eski Moğol topluluklarından itibaren bulunan bir adettir.²³¹ Bazı kaynaklarda belirtildiği üzere Moğollarda damadın kız tarafında bırakılması geleneğiyle kabile dışından evlenmenin esas olduğu toplulukta gençlerin birbirini tanımalarını sağlamak amaçlanmıştır.²³² Farklı bir görüşte de erkeğin kızın ailesinin yanında kalarak onlara bir müddet hizmet etmesinin ailenin rızasını almak maksatlı olduğu söylenmiştir. Eski Moğol kabilelerinde nişanlı olunan üç yıllık süre boyunca elde edilen kazanç ikiye bölünmüştür. Belli bir süre birbirinden ayrı kalan nişanlılardan kadının tören sonucunda kocasının evine gitmesiyle nişanlılık süresi son bulmuştur.²³³

Oğlu Temuçin’i Day Seçen’in yanında nişanlı olarak bırakan Yesügey, dönüş yolunda yemeklerine dâhil olduğu Tatarların zehirlemesi sonucunda hastalanmış ve yurduna ulaştığında neredeyse ölmek üzere olduğu için yardımcısı Mönglik’e Temuçin’i getirmesini tembihlemiştir. Yesügey’in ölümü üzerine yola çıkan Mönglik, Day Seçen’e olaylar hakkında bilgi vermemiştir. Zira nişan bozulabilirdi. Yesügey’in oğlunu çok özlediğini söyleyerek Day Seçen’in de izin vermesiyle Temuçin’i yurduna geri götürmüştür.²³⁴

Yesügey’in ölümünden sonra zor günler geçiren Temuçin, Börte’yle evlenmek için Day Seçen’in yanına tekrar gidinceye kadar kaynaklarda Börte’ye dair bilgi bulunmamaktadır.

Temuçin, babasının ölümünden bir müddet sonra dokuz yaşında nişanlandığı Börte ile evlenmek üzere üvey kardeşi Belgütey’le Day Seçen’i ziyarete Kongirat ülkesine doğru yola çıkmıştır.²³⁵ Roux’un bildirdiğine göre bazı kaynaklarda Temuçin’in Börte’yi unutamadığından bu kararı aldığı söylenir ancak Day Seçen gibi Moğol kabileleri arasında etkin bir liderin kızıyla evlenmenin Temuçin’e birçok

²³⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.21; Roux, *Moğol*, s.30-31; Vernadsky, *Moğollar*, s.37; Grousset, *Cengiz Han*, s.42; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.122,124; Temir, *Cengiz Han*, s.19.

²³¹ Eberhard, *Çin’in Komşuları*, s.48,60.

²³² Kalan, “Moğollarda Kız İsteme ve Evlilik”, s.376; Gül, “Aile Ve Akrabalık Anlayışı”, s.179.

²³³ Gökalp, *Shih-Wei Kabileleri*, s.31,35.

²³⁴ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.21-23; Roux, *Moğol*, s.71; Grousset, *Cengiz Han*, s.42,44; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.124; Temir, *Cengiz Han*, s.19-20.

²³⁵ Roux, *Moğol*, s.82; Ağaladağ, “Moğol Devleti”, s.268.

yararının olacağı bilinmektedir.²³⁶ Beyânî'ye göre Yesügey'in ölümüyle kabilesi Borciginler zor duruma düştüğünden, Temuçin'in varlıklı bir kabile olan Onggirat'lardan Day Seçen'in kızı Börte'yle evlenmesi kendisi için hayati önem taşıyordu. Yaptığı evlilikle Moğol kabileleri arasında şöhrete sahip olan bu kabileyle akrabalık bağı kuran Temuçin, kendini güvene alarak serbestçe faaliyetlerine başlamıştır.²³⁷ Bu iki görüşe dayanarak Temuçin ve Börte'nin evliliğinin de yine siyasî amaçlarla yapılan bir evlilik olduğunu savunabiliriz. Ayrıca Temuçin'in kuracağı ilk siyasî ittifak karısı Börte'nin Merkitlerden kurtarılması isteğiyle gerçekleşmiş ve bu evlilikle gelen kürkü yine bir siyasî ittifak uğruna kullanmıştır.

Roux'un bildirdiğine göre Börte'nin babası Day Seçen Temuçin'in başına gelenleri, Tayciut'ların ona yaptıklarını, Temuçin Börte'yle evlenmek için gelmeden önce duymuş ancak yardım etmek gibi bir girişimde bulunmamıştır. Belki de evlilik gerçekleşsin istemiyordu. Ancak verdiği sözden dönemediğinden evlenmelerine razı olmuştur.²³⁸ Day Seçen'in evliliğe razı olması Moğol adetlerine göre evlilik sözünden dönenlere maddi cezalar verilmesiyle bağlantılı mıdır yoksa Temuçin'in siyasî başarısından mı olmuştur bilmiyoruz. Kaynaklarda bu konuda detaylı bilgi bulunmamaktadır. Ancak her iki ihtimal de dönemin şartlarını göz önünde bulundurduğumuzda makul görülmektedir.

Gizli Tarih'te olay diğer kaynaklardan farklı anlatılmıştır. Day Seçen Temuçin'i gördüğü zaman sevinçle: "*Büyük ve küçük kardeşlerin olan Tayciutların seni kışkırdıklarını bildiğimden çok kederlenmiş ve artık ümidimi kesmiştim. Şimdi tekrar görüyorum!*" diyerek kızını ona eş olarak verdikten sonra onları yolcu etmiştir.²³⁹ Yola çıkan Börte ve Temuçin'e Day Seçen bir süre, Börte'nin anası Çotan, kamplarının bulunduğu Borcigin'e kadar eşlik etmiştir.²⁴⁰ Bir küçük grupla

²³⁶ Roux, *Moğol*, s.82.

²³⁷ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.124.

²³⁸ Roux, *Moğol*, s.83.

²³⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.36.

²⁴⁰ Roux, *Moğol*, s.83; Grousset, *Cengiz Han*, s.62; Vernadsky, *Moğollar*, s.37-38; *Moğolların Gizli Tarihi*, s.36-37.

Temuçin'in yurduna gelen Börte'nin çeyizinde, ilerde Temuçin'in siyasî hayatının başlangıcında önemi olan samur bir kürk bulunmaktaydı.²⁴¹

Temuçin ve Börte'nin evliliğinden bir müddet sonra Merkitler Yesügey'in Höelün'ü kaçırmamasının intikamını almak için gelip Temuçin'in yurduna baskın düzenlediklerinde yurdunu savunacak durumunda olmayan Temuçin aceleyle kaçmaya karar vermiştir.²⁴² Börte, Höelün'ün kuması ve yanlarındaki bir hizmetçi dışında hepsinin birer ata binmesiyle, onlara binecek at kalmamıştı. Bu durumda Temuçin ve diğerleri Börte'yi, istenen kişi olduğundan ve bu işten başka kurtulma şansları olmadığından yanlarında götürmeyerek orada bırakmışlardır.²⁴³ *Gizli Tarih*'te anlatıldığına göre bir hizmetçi olan Celme'nin bile yalnız ata binmek haricinde yanına yedek at alması ve iki kadının geride bırakılması hayret edilesi bir durumdur. Temuçin, şimdi düşmana terk ettiği genç karısını ileride acı bir şekilde anacaktır.²⁴⁴

Merkitlerin baskınında Temuçin ve diğerlerinin atlarına binerek gitmesiyle geride kalan ihtiyar hizmetçi, Börte'yi gizlemek maksadıyla, onu oklu kara arabaya bindirip bir öküz koşarak Tengli nehri boyunca, akıntının aksi istikamette yola çıkmıştır. Gün ağarırken, karşıdan dörtlüye koşup gelen askerler etrafını sarıp: “Sen kimlendensin?” diye sorduklarında ihtiyar hizmetçinin: “Ben Temuçin'in adamıyım. Büyük eve koyun kırkmaya gitmişim. Şimdi eve dönüyorum.” demesi üzerine askerler: “Temuçin evde mi? Ev uzak mı?” diye sordular. İhtiyar hizmetçi: “Ev yakındır. Temuçin'in evde olup olmadığı bilmiyorum. Ben arkadan çıktım.” deyince askerler yollarına devam etmiştir. Bunun üzerine hizmetçi, öküzü kamçılıyıp hızlıca hareket etmek istemiş, baskıdan dolayı arabanın dingili kırılınca: “Yaya olarak ormanın içerisine koşup gidelim.” diye aralarında konuşurlarken aynı askerler, Belgutay'ın annesini de yanlarına alarak gelmişler ve hizmetçiye arabanın içinde ne olduğunu sormuşlardır. Hizmetçi: “Yün yüklüdür.” dese de askerler inip arabanın kapısını kopararak baktıklarında içeride bir kadının olduğunu görmüştür. Böylece

²⁴¹ Roux, *Moğol*, s.83; Grousset, *Cengiz Han*, s.62; Vernadsky, *Moğollar*, s.37-38; *Moğolların Gizli Tarihi*, s.36-37; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.197.

²⁴² Roux, *Moğol*, s.84-85; Grousset, *Cengiz Han*, s.66; Vernadsky, *Moğollar*, s.38; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.124-125; *Moğolların Gizli Tarihi*, s.38.

²⁴³ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.39; Roux, *Moğol*, s.85; Grousset, *Cengiz Han*, s.66.

²⁴⁴ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.213.

buldukları Börte-ucin'i arabadan sürükleyerek indirmiş ve atlarına alarak yanlarında götürmüşlerdir.²⁴⁵ Börte, bir zamanlar Yesügey'in Höelün'ü elinden aldığı Merkit reisi Çiledü'nün küçük kardeşi Çilger-boko'ya verilmiştir.²⁴⁶

Temuçin (Börte kaçırılınca mı yoksa önce mi belli değil ancak büyük olasılıkla kaçırılmadan önce sunmuştur.) Börte'nin çeyizinde bulunan samur kürkü Kereyit reisi Togrul Han²⁴⁷'a sunmuş, o da Temuçin'i himayesine almıştı. Börte'nin kaçırılması üzerine Temuçin onu kurtarmak için kardeşleri Cuci Kasar ve Belgütey'le Togrul Han'ın yanına giderek Merkitlerin saldırısını ve Börte'yi kaçırdıklarını anlatarak: "Merkitlerden üç kabile ansızın gelerek kadın ve çocuklarımızı kaçırdılar. Ey Han pederim ben şimdi kadın ve çocuklarımızı kurtar, diye istekte bulunmaya geldim." diyerek ondan yardım istemiştir. Bunun üzerine Togrul Han: "Senin bana getirdiğin samur kürküne karşılık olarak, bütün Merkitleri yok etmek gerekse dahi, senin Börte-ucin'i kurtaracağım. Kara samur kürküne karşılık olarak, bütün Merkitleri ezmek gerekse dahi senin eşin Börte-ucin'i geri getirelim!" şeklinde yardım etme sözü verince Camuka'ya da haber verilmiş, böylece Merkitlere karşı ittifak gerçekleşmiştir. Bu savaş Temuçin için yapılan ilk kez onun da yer aldığı bir savaştı. Savaş sonucunda Merkitler yenilmiş, Temuçin kaçırılmaya çalışılan Börte'yi kurtarmıştır.²⁴⁸ Onun kurtarılışı *Gizli Tarih*'te anlatıldığına göre şöyle gerçekleşmiştir: Merkitler kaçarken Temuçin ve yanındakiler onları yakalayıp yağma etmek için takip etmeye başladıklarında Temuçin "Börte! Börte!" diye bağırırken kaçan bir kabileyle karşılaşmıştır. Bu kabilenin içinde olan Börte, Temuçin'i sesinden tanıyarak arabadan inip yanına koşmuştur. Börte ve yanındaki yaşlı hizmetçileri Temuçin'i atının dizgin ve yularından tanıyarak sarıldıklarında Temuçin de Börte'yi tanımıştır. Börte'sine kavuşan Temuçin, Toğrul Han ve dostu

²⁴⁵ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.39-40; Roux, *Moğol*, s.85; Grousset, *Cengiz Han*, s.66.

²⁴⁶ Roux, *Moğol*, s.85; Grousset, *Cengiz Han*, s.66; *Moğolların Gizli Tarihi*, s.49; B.Y. Vladımirtsov, *Moğolların İctimaî Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1987, s.83.

²⁴⁷ "Keraitlerin Cengiz Han zamanından iki nesil önce Marguz Buyruk adını taşıyan reisleri öldükten sonra yerine oğlu Kurcakuz oturmuştur. O öldükten sonra da Kerayit tahtına Tuğrul geçmiştir. Tuğrul Nayman reisi Gur-han'la mücadeleye girdiğinde Cengiz Han'ın babası Yesügey'in yardımıyla Gurhan'ı ülkeden kovmayı başarmıştır. Tatarları yenerek Moğolistan'ın en güçlü hanı olmuş ve Pekin Sarayı ona, Çince kral anlamına gelen Wang unvanını vermiştir. Tuğrul Han bundan sonra Wang-Han unvanıyla anılmıştır." Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.188.

²⁴⁸ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.43; Grousset, *Cengiz Han*, s.69,71,74; Vernadsky, *Moğollar*, s.37; Roux, *Moğol*, s.87-89,91; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.125; Temir, *Cengiz Han*, s.27-28.

Camuka'ya: "Aradığımı buldum, geceleyin takip etmeyelim, burada kalalım!" diye haber yollamıştır.²⁴⁹ Temüçin'in Börte'ye rastlayarak onu Merkitlerden kurtarışı bu şekilde olmuştur.

Roux, Börte'nin Merkitlerden kurtarılışının *Gizli Tarih*'te böyle anlatıldığına değinirken Reşidüddin'e göre Börte'nin Togrul Han tarafından yönetilen bir pazarlık sonucunda Temüçin'e verildiğini söylemektedir.²⁵⁰ Reşidüddin'in bahsi geçen bu rivayetlerine göre Cengiz Han Merkitlerle savaştığı zaman Cuci'ye hamile olan Börte'yi savaş sonunda Merkitler esir olarak götürmüşler ancak Togrul Han ile aralarında barış olduğundan bu hatunu Togrul Han'a göndermişlerdir. Togrul Han, Cengiz Han'ın babasıyla olan dostluğundan, Cengiz Han'a evladım dediğinden Börte'ye gelini gibi bakmıştır. Hanın etrafındakiler bu hatunla neden evlenmediğini sorduklarında onun gelini olduğunu, ona kötü gözle bakmanın mertlik ve erkeklikten uzak olduğunu söylemiştir. Cengiz bu hadiseden haberdar olunca bir ordusunu Togrul Han'a göndererek hatununu istemiş, Han onu teslim etmiştir. Cengiz Han'a geri gelen Börte yolda Cuci'yi dünyaya getirmiştir.²⁵¹ Merkitlerle yapılan bu savaş, Temüçin'e Börte'den ziyade yaptığı ittifakların haricinde, kazandığı galibiyetten dolayı siyasî bir güç getirmiştir. Temüçin'in savaş sonucunda kazanımları sadece Börte olmadığına göre savaşın tek sebebi de Börte olmasa gerektir. Cengiz Han döneminde olduğu gibi ondan önceki dönemlerde de kadın kaçırmak üzerinden siyasî üstünlük sağlandığını göz önünde bulundurursak kadınlar etkisiyle siyasî çatışmaların ve savaşların çokça yaşandığını söyleyebiliriz. Börte'nin Merkitler tarafından kaçırılması da siyasî hadiselerden biridir.

Börte, Merkitler tarafından kaçırılışından sonra bir Merkit'liye verilmiş ve dokuz ay boyunca onun yanında kalmıştır. Merkitlerden kurtarılışının ardından birkaç gün içinde bir çocuk dünyaya getirmiş²⁵² ve bu çocuğa ev sahibi anlamına

²⁴⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.49.

²⁵⁰ Roux, *Moğol*, s.91.

²⁵¹ Hemedanî, *Camii't-Tevârih*, s.299.

²⁵² Beyânî, *Moğol Kadını*, s.126; Yuvalı, *İlhanlı*, s.81; Vladimirtsov, *Moğolların İçtimâî Teşkilâtı*, s.83; Robert Marshall, *Doğudan Yükselen Güç Moğollar*, çev. Füsün Doruker, Gençlik Yayınları, İstanbul 1996, s. 28; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.197.

gelen Cuci adı verilmiştir.²⁵³ Bazı kaynaklarda Cuci adının Moğolca anlamının konuk, misafir olduğu söylenmektedir.²⁵⁴

Bazı kaynaklarda belirtildiğine göre Cengiz Cuci'nin babası olduğundan kuşku duymamış²⁵⁵; bazılarına göre oğlu olduğundan emin olmadığı Cuci'yi hiçbir zaman sevememiştir.²⁵⁶ Ancak pek çok kaynak tarafından Cengiz'in Cuci'yi diğer çocuklarından ayırmadığı genel olarak kabul edilen anlayıştır.

Cuci'den sonra Ögedey, Çağatay²⁵⁷, Toluy adlı üç oğul ve iki kız dünyaya getiren Börte²⁵⁸ genellikle Temuçin'in siyasî işlerde, kararlarda rehberi olmuş; savaşlarda ona eşlik etmiştir. Bu durum coğrafi şartlar dolayısıyla kadının, erkeğin işlerini de yapmasını gerektirdiğinden kaynaklanmaktadır.

Moğolların siyasî hayatında kocası üzerinde etkisi olan ilk kadın olarak Börte'yi görmekteyiz. Bu etki Börte hakkında elde ettiğimiz kısıtlı bilgiler doğrultusunda daha çok olumlu yönde olmuştur, diyebiliriz. İlk olarak Cengiz Börte'nin yardımcıları sayesinde Camuka ve Kököçü gibi güvendiği kişilerin sebep olacağı siyasî sorunlardan kurtulmuştur. Öncelikli olarak Temuçin'in Camuka'yla yollarını ayırdığı hadiseye değinecek olursak, Cederat kabilesi reislerinden aynı zamanda dostu ve kan kardeşi (anda) olan Camuka'nın yardımcılarıyla yönetimin temellerini atan Temuçin'in gücünün artmasından endişelenen Camuka ona muhalefet etmiş ve iki kan kardeş iki rakibe dönüşmüştür. Bu muhalefet Merkitlerin mağlup edilmesinden sonra iki kabilenin aynı anda göç etmeye hazırlandıkları sırada ortaya çıkmıştır. Camuka sebep göstermeksizin göç esnasında aniden durulmasını istemiştir. Temuçin ise annesine durumu danışmak için kadınların gelmesini bekleyerek Camuka'nın durumunu annesine anlatmış, onun bu konudaki düşüncesini

²⁵³ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.126; Marshall, *Moğollar*, s.28; *Cuci'nin adı Cihan Güşa'da Tuşi olarak geçmektedir. Cüveynî, Cihan Güşa*, s.94; *Reşidüddin bu çocuğun tesadüfen doğduğu için Cuci adını aldığı söylemektedir. Hemedanî, Camiü't-Tevârih*, s.299.

²⁵⁴ Yuvalı, *İlhanlı*, s.81.

²⁵⁵ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.126.

²⁵⁶ Roux, *Moğol*, s.91; Grousset, *Cengiz Han*, s.74; Vernadsky, *Moğollar*, s.37.

²⁵⁷ Cengiz Han'ın Börte'den doğan ikinci oğlu Çağatay'ın yetişmesinde de diğer çocuklarında olduğu gibi Uygur müşavirleri önemli rol oynamıştır. Cengiz Han'ın kendisine verdiği bölgede sert yönetimiyle tanınan, özellikle Müslümanlara yaptığı zulümler dolayısıyla Müslümanların nefretle andığı Çağatay Han, Ögedey Kağan'dan yedi ay önce, Mayıs 1241'de ölmüştür. Abdülkadir Yuvalı, "Çağatay Han", *DİA*, C.8, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul 1993, s.176-177.

²⁵⁸ Roux, *Moğol*, s.92; Grousset, *Cengiz Han*, s.62; *Reşidüddin'e göre Börte'nin Cengiz Han'dan beş kızı olmuştur. Hemedanî, Camiü't-Tevârih*, s.299.

sormuştur. Höelün ana henüz fikrini söylemeden, Börte söze karışarak: “Dostumuz Camuka sebatsız birisi olarak tanınmıştır. Şimdi bizim aramızda onun canı sıkılıyor. Dostumuz Camuka söylediği sözlerle bizi kastetmiştir. Biz durmayalım, aksine tamamen ayrılarak bütün gece yolumuza devam edelim, en iyisi budur.” diyerek Camuka’ya karşı Temuçin’i uyarmıştır.²⁵⁹ Sonuçta onun sözleri dikkate alınarak karar verilmiş ve iki kabile yollarını ayırmıştır. Bir süre sonra da Temuçin ve Camuka arasında savaş başlamıştır.²⁶⁰

Börte’nin Cengiz’in faaliyetlerine doğrudan müdahale ettiği konulardan biri de Şaman Kököçü²⁶¹ olayıdır. Zamanla gücünü artıran şamanın Cengiz’i kardeşlerine karşı kışkırtmaya başlamasıyla Börte, Höelün gibi Cengiz’i uyarmıştır. Olay *Gizli Tarih*’te anlatıldığına göre şöyle olmuştur: Cengiz’in kardeşlerinden, önce Kasar’a karşı Cengiz’i kışkırtan sonrasında adamlarına el koyduğu Otçigin’i diz çökerek af dilemeye mecbur eden Kököçü’nün kendisine yaptıklarını Otçigin, Cengiz’in yanında Börte olduğu halde anlatmış, bunun üzerine Cengiz söze başlamadan Börte ağlayarak şöyle demiştir: “*Bu Honghotanlara da ne oluyor? Daha önce onlar kalabalık şekilde saldırarak dövmüşlerdi. Şimdi ne oluyor da Otçigin’i arkalarında diz çökmeye mecbur ediyorlar? Bu ne biçim iştir? Bu suretle onlar, senin selvi ve çam gibi kardeşlerini herhalde yok edeceklerdir. Hakikaten biraz sonra Yüksek ağaca benzer vücudun, Bir gün gelip de yere yatarsa, Kendire benzeyen ulusunu, Kimin emrine vereceklerdir? Sütuna benzeyen vücudun, Bir gün gelip de devrilir ise, Kuşlara benzeyen ulusunu, Kimin emrine vereceklerdir? Senin selvi ve çama benzeyen kardeşlerine bunu reva gören adamlar, benim büyümekte olan üç dört yavruma devleti nasıl teslim ederler? Honghotanlar işte böyle adamlardır? Sen kardeşlerine yapılan bu muameleye sükûnetle bakarak nasıl dayanabiliyorsun?*”²⁶² Börte’nin gözyaşları içinde yaptığı bu uyarının ardından durumun ciddiyetinin farkına varan Cengiz sonunda Kököçü’yü ortadan kaldırmıştır.²⁶³

²⁵⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.54; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.126-127; Roux, *Moğol*, s.94; Vernadsky, *Moğollar*, s.40.

²⁶⁰ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.126-127; Roux, *Moğol*, s.94; Vernadsky, *Moğollar*, s.40.

²⁶¹ *Bunun için bkz.* Roux, *Moğolların Eski Dini*, s.58-59.

²⁶² *Moğolların Gizli Tarihi*, s.165-166; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.127; Roux, *Moğol*, s.150.

²⁶³ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.166; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.127; Roux, *Moğol*, s.150; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.214.

Camuka ve Kököçü olayları haricinde Börte'nin idarî işlere karıştığı da olmuştur. Örneğin Cengiz Han'ın kabile içinde görevlere atama yaptığı bir sırada Borcu adlı yakın bir adamının görev dağılımında unutulduğunu gören Börte, bu konuda Cengiz'e sitem etmiştir. Cengiz, onu çekemeyenlerin aklını karıştırmak için yaptığını söylese bile Borcu'yu evinde gözetlemeye adam göndermiş ve onun karısıyla yaptığı konuşmaları dinletip emin olduktan sonra ertesi gün onun konumunu herkesten daha yüksekte tuttuğunu açıklamıştır.²⁶⁴ Bu olayda Börte'nin kabileler arası etkinliğinin yanı sıra kabile içinde yaşanan olaylarda da etkin olduğunu görmekteyiz.

Cengiz Han'ın kadınlarından hiçbiri Börte'nin kocasının yanındaki konumuyla eşit olmamıştır. Cengiz diğerlerinden daha önemli sayılan beş hatunundan Börte'yi üstün tutmuştur. Buna bağlı olarak Börte'nin Cuci, Çağatay, Ögedey ve Toluy olmak üzere dört oğlu Cengiz Han'ın veliahdları sayılmıştır.²⁶⁵ Cengiz Yasası'na göre babanın varisi, asıl karısından olan en küçük oğludur.²⁶⁶ Cengiz Han'ın ölümünden sonra Börte, büyük kurultay toplanıp yerine geçecek kişi belirleninceye kadar Moğol geleneklerine göre işleri eline almıştır. Hayatı hakkında bu kadar bilgi sahibi olabildiğimiz Börte'nin nasıl ve ne zaman öldüğüne dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır.²⁶⁷

1.1.3.4.Kulan Hatun

Merkitlerin reisinin kızı olan Kulan Hatun, Cengiz'in Börte'den sonra ikinci hatunudur.²⁶⁸ Cengiz Han'ın bu hatundan Kulkan adlı oğlu dünyaya gelmiş fakat Börte'den olan dört oğlu gibi ona makam ve mevki vermemiştir.²⁶⁹

Moğollarda adet olduğu üzere siyasi evlilik esasını devam ettiren Cengiz, Merkitlerin önderi Dayirusun'un kızı Kulan'ı isteyerek onunla ittifak kurmuştur.²⁷⁰

²⁶⁴ Roux, *Moğol*, s.142; Grousset, *Cengiz Han*, s.158.

²⁶⁵ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.94; Ebu'l Ferec, *Muhtasarüddüvel*, s.6; Ebu'l Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi C.II*, s.478; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.127; Dhossou, *Moğol*, s.165.

²⁶⁶ Roux, *Moğolların Eski Dini*, s.188.

²⁶⁷ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.127.

²⁶⁸ Dhossou, *Moğol*, s.165.

²⁶⁹ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.302.

Gizli Tarih ve *Camiut-Tevarih*'te belirtildiğine göre Cengiz'le olan mücadelelerinde Merkit halkının yenilmesi üzerine Ho'as Merkitlerin reisi Dayirusun, Cengiz Han'ın yayınladığı fermana uyarak güzel kızı Kulan'ı (Hulan) Cengiz Han'a sunup aman dilemek istemiştir.²⁷¹ Moğollar için siyasi kazanımlarda kadınların mühim bir yer edindiğini, diğer hadiseleri düşündüğümüzde tahmin etmek güç değildir.

Gizli Tarih'te anlatıldığına göre, Dayirusun kızı Kulan'ı Cengiz Han'a sunmak için yola çıktığında, yolda askerler tarafından durdurulmuştur. Onları durduran askerlerin başında Naya-noyan adlı biri bulunmaktaydı. Dayirusun: "Kızımı Cengiz Han'a sunmak için götürüyordum." deyince Naya-noyan: "Kızını birlikte götürürüz. Şimdi yalnız gidersen bu karışık zamanda askerler seni bırakmazlar ve kızın da zor duruma düşer." diyerek onları üç gün boyunca yanında alıkoymuştur. Üç günün sonunda Naya-noyan babası ve kızını Cengiz Han'a götürmüştür. Cengiz Han, Naya-noyan'a: "Bunları niye yanında alıkoydun?" diyerek hiddetlenmiş, onu sert bir şekilde sorguya çekerek hakkında kanunî takibat yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine Kulan Hatun ortaya atılarak: "Naya'a bize, Cengiz Han'ın yüksek bir subayı olduğunu söyledi ve: 'Kızını Cengiz Han'a beraber götürüp takdim edelim, askerler yolun güvenliğini bozuyorlar.' diyerek bizi uyardı. Eğer biz, Naya'a dışında başka bir askere rastlamış olsaydık, tehlikeli bir duruma düşebilirdik. Naya'a ile karşılaşmamız bizim için şans olmuştur. Naya'a sorguya çekilirken kendisinin muayene edilmesini isteyen²⁷² Kulan Hatun'un isteği yerine getirilerek muayene edilmiş ve neticede Kulan Hatun'un sözlerinin doğruluğu anlaşılınca onunla evlenmiştir.²⁷³

Cengiz Han, 1219'da Müslümanlara karşı sefere başladığında yanına aldığı Kulan Hatun²⁷⁴'la ilgili kaynaklarda başka bilgi bulunmamaktadır.

²⁷⁰ Roux, *Moğol*, s.128.

²⁷¹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.124; Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.302; Grousset, *Cengiz Han*, s.149; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.210.

²⁷² *Moğolların Gizli Tarihi*, s.124; Roux, *Moğol*, s.128; Grousset, *Cengiz Han*, s.149-150.

²⁷³ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.124; Roux, *Moğol*, s.128; Grousset, *Cengiz Han*, s.150.

²⁷⁴ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.181; Grousset, *Cengiz Han*, s.150,152; Özdemir, *Moğol İstilâsı*, s.153.

1.1.3.5. Yesügen ve Yesü Hatunlar

Cengiz Han, Tatarlarla savaşıp onları yendikten sonra, Tatar başbuğu Yekeçeren'in kızı Yesügen Hatun'u kendisine almıştır.²⁷⁵ Bozkırın soylu bir sınıfının üyesi olan Yesügen Hatun'la yapılan evlilikte olduğu gibi, bu şekilde yapılan evlilikler düşmanlığı unutturarak arada sıkı bir bağ kurulmasını sağlamıştır.²⁷⁶ Cengiz Han'ın üçüncü karısı Tatar kavminden olan Yesügen'in Çavur adlı bir çocuğu olmuş ancak küçük yaşta vefat etmiştir.²⁷⁷

Yesügen Hatun, Cengiz Han'ın sevgisini, ilgisini kazanınca: "Hanımız emrederlerse beni kendilerine kadın olarak alabilirler. Fakat benim ablam Yesü benden daha üstün meziyetlere sahiptir ve bir hana daha çok layıktır. O bu olaylar yaşanmadan biraz önce evlenmiştir. Bu karışıklık esnasında kim bilir nerede kaldı." deyince Cengiz Han: "Ablan senden daha güzel ise onu getirteceğim. Fakat gelirse, yerini ona bırakabilecek misin?" diye sormuştur. Yesügen Hatun: "Hanın emriyle ablam geldiğinde, onu görür görmez yerimi ona bırakacağım." demesi üzerine Cengiz Han, Yesügen Hatun'un ablasının bulunması için emir vermiştir. Askerlerin Yesü Hatun'u bularak getirmesi üzerine Yesügen Hatun, önceden verdiği sözün gereklerini yerine getirerek ablasına yerini vermiş ve kendisi ondan daha aşağı bir mevkiye oturmuştur.²⁷⁸ Yesü'yü ablası Yesügen'in dediği gibi güzel bulan ve buna sevinen Cengiz Han, Yesü Hatun'u kendisine almıştır.²⁷⁹

Cengiz Han Tatar halkını itaati altına aldıktan sonra eğlence düzenlemiş, Tatar olan Yesügen ve Yesü Hatunlarla birlikte içkisini içtiği bir sırada Yesü Hatun'un birden bire iç çektiğini fark etmiştir. Bunun üzerine Han, burada toplanan insanların kabilelere ayrılmasını ve kabile dışında kalanların da bir tarafta toplanmasını istemiştir. Bu emir üzerine herkes kendi kabilesine ayrılınca içlerinde genç ve güzel bir adamın kabileler dışında kendi başına kaldığı görülmüş ve kim olduğu sorulduğunda, Yekeçeren'in damadı, Yesü'ün kocası olduğunu söylemiştir.

²⁷⁵ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.83; Roux, *Moğol*, s.114; Grousset, *Cengiz Han*, s.109,111.

²⁷⁶ Roux, *Moğol*, s.114.

²⁷⁷ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.303.

²⁷⁸ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.83-84; Roux, *Moğol*, s.114-115; Grousset, *Cengiz Han*, s.111-112.

²⁷⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.83-84; Roux, *Moğol*, s.114; Grousset, *Cengiz Han*, s.111-112.

Düşman eline düşmekten korkarak kaçtığı ve ortalık yatıştığından kalabalık içinde tanınmayacağı düşüncesiyle geldiğini söyleyince Cengiz Han: “Bu adam düşmanca fikirler dolayısıyla gelmiştir. Buradan daha neler koparmak istiyor? Bunun gibileri öldürmeyecek miydik? Daha ne bekliyorsunuz? Gözümün önünden kaybolsun!” buyurması üzerine genç adam hemen öldürülmüştür.²⁸⁰

Müslümanlara karşı, Harezm üzerine sefere çıkmayı düşünen ve o zamana kadar Moğolistan’dan çıkmamış olan Cengiz Han, sonu kestirilemeyen bir durum içine giriyordu. Bu durumda Cengiz Han’ın çevresi bile tasa içindeydi. Sefere çıkmak için hazırlanan Han’a karısı Yesüy, *Gizli Tarih*’te belirtildiğine göre şu tavsiyelerde bulunmuştur:

“Hanımız, yüksek dağları aşmak, derin suları geçmek, uzun sefere çıkmak ve büyük ulusunu intizamlı bulundurmak istiyor. Fakat hiçbir hayat sahibi ebedi değildir. Yüksek ağaca benzeyen vücudun bir gün gelip de yere yatarsa, kendire benzeyen ulusunu sen, kimin emrine vermek istersin? Sütuna benzeyen vücudun, bir gün gelip de devrilir ise, kuşlara benzeyen ulusunu sen, kimin emrine vermek istersin? Her biri birer kahraman olan oğullarından hangisinin adını zikretmek istersin? Ben bu sözlerimle oğulların, kardeşlerin, tâbilerin ve biz fakirler için düşünülmeli gereken şeyleri arz ettim. Emir vermek sana aittir!” bu sözler üzerine Cengiz Han:

“Yesüy bir kadın olduğu halde en doğru sözü söylemiştir. Ne kardeşlerim ne oğullarım ne Borçu ne de Muhali, hiçbiriniz böyle bir fikir ortaya atmamıştı. Kendim de ölüm gelince öleceğimi bilmez gibi uyumuşum.” diyerek bu konuyu oğullarıyla konuşmuştur.²⁸¹ Sonuçta hanlığın Ögedey’e verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu olayda görüldüğü üzere erkeklerin hükmettiği bir sistemde, önce Höelün, sonra Börte, şimdi de Yesüy gibi hatunların yönetime etkilerini görmekteyiz.²⁸² Yesüy Hatun, Cengiz Han’ın Börte’den sonra adı siyasi olaylarda zikredilen karısı olması dolayısıyla önem arz etmektedir.

²⁸⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.84; Roux, *Moğol*, s.114; Grousset, *Cengiz Han*, s.112.

²⁸¹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.174-175; Roux, *Moğol*, s.176-177; Grousset, *Cengiz Han*, s.201-202; Temir, *Cengiz Han*, s.92-93.

²⁸² Roux, *Moğol*, s.177; Özdemir, *Moğol İstilâsı*, s.153.

Cengiz Han, 1226'da Tangutlara karşı sefere çıktığı zaman hatunlarından Yesü'yü beraberinde götürmüştür.²⁸³ Bu sefer sırasında yapılan bir süre avında Cengiz Han atından düşüp ağır yaralanmıştır. Bunun üzerine Çorha'at mevkiinde bir gece kaldıktan sonra ertesi gün Yesüy Hatun: “Çocuklar, komutanlar! Durumu müzakere edin, gece hanın yüksek harareti vardı.” diyerek uyarıda bulununca çocukları ve komutanları toplanmıştır.²⁸⁴ Yapılan görüşmelerde geri dönmeyi kabul etmeyen Cengiz Han Tangutlarla barış görüşmelerini başlatmış ancak Tangut halkının sözünde durmaması üzerine ikinci sefer düzenlemiş ve Tangut halkını imha etmiştir.²⁸⁵ 1227 yılında Cengiz Han'ın ölümünden sonra Tangut halkından alınan her şey Yesüy Hatun'a verilmiştir.²⁸⁶ Tangutlardan ele geçirilen malların Yesüy Hatun'a verilmesi bu hatunun sefer esnasında han hastalanınca orduyu iyi bir yönetici olarak idare ettiğinin göstergesidir.

Yesügen Hatun hakkında Cengiz Han'la yaptığı evlilik dışında herhangi bir bilgi bulunmazken Yesüy Hatun'la ilgili siyasî birkaç olay dışında başka bilgi bulunmamaktadır.

1.1.3.7.Küncü Hatun

Hitay padişahı Alta Han'ın kızı olan Küncü Hatun, Reşidüddin'nin bildirdiğine göre güzel olmadığı halde babası büyük han olduğu için saygı görmüştür. Cengiz Han'ın ondan hiç çocuğu olmamıştır. Bu hatun Arık Buka dönemine kadar yaşamış ondan sonra vefat etmiştir.²⁸⁷ Bu hatunun ordusundan Hukotay adlı bir kız yaver olarak onun yanında bulunmuş ve çok meşhur olmuştur.²⁸⁸

²⁸³ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.187; Roux, *Moğol*, s.224; Grousset, *Cengiz Han*, s.226; Yuvalı, *İlhanlı*, s.83; Temir, *Cengiz Han*, s.99.

²⁸⁴ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.187; Roux, *Moğol*, s.224; Temir, *Cengiz Han*, s.99.

²⁸⁵ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.187-190.

²⁸⁶ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.190; Grousset, *Cengiz Han*, s.275; Yuvalı, *İlhanlı*, s.85; Temir, *Cengiz Han*, s.102.

²⁸⁷ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.303.

²⁸⁸ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.303; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.104.

1.1.3.8. Töregene Hatun

Merkitlerin lideri Toktağa ile oğulları Kodu, Çileğün Cengiz Han'a karşı verdikleri mücadeleyi kaybedip Moğolistan sınırındaki Nayman'lara²⁸⁹ katılmışlardır. Cengiz Han, esir olarak ele geçirdiği Kodu'nun eşleri Tugay ve Töregene²⁹⁰ Hatunlardan Töregene'yi üçüncü oğlu Ögedey'e vermiştir.²⁹¹ Neslihan Durak makalesinde Töregene'nin eşini Nayman asıllı Hudu olarak belirtmiştir.²⁹² Töregene Ögedey'le evlenmeden önce bir Merkit reisiyle evlenmiş olduğundan Merkit menşeli olduğu söylene de Nayman asıllı olma ihtimali yüksektir.²⁹³ Şirin Beyânî'nin belirttiğine göre Töregene Oyrat reisi Dair Üsün'ün eşidir.²⁹⁴ Töregene'nin Cengiz'in eline geçişi yine aynı şekilde anlatılmıştır.

Töregene, Ögedey Kağan'ın ikinci ve en önde gelen eşi olup büyük oğullarının annesidir. Bu hatunun oğlu Güyük dışında dört oğlu daha olmuştur.²⁹⁵ Hatun güzelliğinden ziyade akli ve zekâsı sayesinde kısa sürede kağanın gönlünde yerini almış ve onun en önemli eşi olmuştur.²⁹⁶

Ögedey'in han olduğu dönemde hakkında bilgi sahibi olmadığımız Töregene, Ögedey'in ölümüyle birlikte siyasette etkin bir şahsiyet olarak ortaya çıktığından adından sıkça söz edilmiştir.²⁹⁷ Töregene Hatun 1241-1246 yılları arasında naib olarak devleti idare etmiştir.²⁹⁸ Neslihan Durak'a göre 1241'de Ögedey'in ölümünün ardından planlı bir şekilde Cengiz hanedanının idari işlerine bir anda dâhil olması geçmişten beri birtakım hazırlıklar yaptığını göstermektedir.²⁹⁹ Ögedey öldüğünde hanlığın başına hanın çok sevdiği ancak çocuğu olmayan Möge Hatun geçmiştir.

²⁸⁹ Nayman adlı Nasturî bir göçebenin hükmettiği halk da Hristiyan Nasturî inancındaydı. Bilgi için bkz. Rubruk, *Seyahat*, s.58.

²⁹⁰ Muhtasarüddüvel'de Turakina olarak geçmektedir. Ebu'l Ferec, *Muhtasarüddüvel*, s.21.

²⁹¹ Grousset, *Cengiz Han*, s.149; Roux, *Moğol*, s.298; D'ohsson, *Moğol*, s.220; *Moğolların Gizli Tarihi*, s.125; Temir, *Cengiz Han*, s.64.

²⁹² Neslihan Durak, "Çingizli Hatunları II: Töregene Hatun", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.2, 2007, s.117.

²⁹³ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.261.

²⁹⁴ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.127.

²⁹⁵ D'ohsson, *Moğol*, s.194.

²⁹⁶ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.127; Durak, "Töregene", s.118.

²⁹⁷ Barthold, *Türkistan*, s.507; Durak, "Töregene", s.118.

²⁹⁸ V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Yay. Haz. Kâzım Yaşar Koprıman, Afşar İsmail Aka, Emel Matbaacılık, Ankara 1975, s.255.

²⁹⁹ Durak, "Töregene", s.118.

Hanlığın başına Möge Hatun'un geçtiğine dair bilgiden sadece Barthold bahsetmiştir. Bazı yazarlar ise Möge Hatun'u Töregene'nin rakibi olarak zikretmekle kalmışlardır.³⁰⁰

Ögedey'in ölümünden sonra Töregene, hanın oğullarına, kardeşlerine ve onların oğullarına elçiler göndererek hanın öldüğünü duyurmuştur. Ayrıca devlet idaresinin bozulmaması için yeni han seçilinceye kadar ülkeyi yönetecek birinin gerektiğini bildirmiştir.³⁰¹ Töregene akıllı bir kadın olmasının yanında hanlığa varis olan oğulların annesi olduğundan, öncelikle Çağatay olmak üzere şehzadelerin birçoğu kurultay toplanıncaya kadar ülke yönetimiyle şehzadelerin annesi Töregene'nin ilgilenmesini bildirmişlerdir.³⁰² Cengiz Hanedanının resmi olarak ilk kadın yöneticisi seçilen Töregene'nin bu süreçte ciddi bir engelle karşılaşmayıp hatta destek görmesi onun sonraki icraatlarında cüretkâr hareket etmesine sebep olmuştur.³⁰³

Cüzcânî'nin rivayetine göre Ögedey dokuz yıl han olduktan sonra ölümü üzerine bir buçuk yıl soyundan biri tahta geçmemiştir. Moğol adetlerine göre han öldükten sonra bir buçuk yıl tahta kimsenin oturmadığı süreye üç yıl denmiştir. Bir buçuk yıl gündüz, bir buçuk yıl gece sayıldığından üç yıl şeklinde söylenmiştir.³⁰⁴ Üç yıllık yuğ töreni eski Moğol topluluklarından itibaren varlığını devam ettirmiştir.³⁰⁵ Muhtemelen ölünün arkasından yas tutulması için verilen bu süreyi Roux şöyle anlatmaktadır: "Moğollarda ölümün bulaşması cenazeye iştirak edenler için Plan Carpini'ye göre yeni aya kadar, Rubruk'a göre yeni yıla kadar sürüyordu. Her iki durumda da yeniden doğuş fikri yerleşene kadar büyük yas ve küçük yas olabilirdi. Ancak muhakkak ki yas o zaman dahi sona ermiş olmuyordu. Bir erkek için tutulan yas bir kadın için tutulan yastan daha uzundu."³⁰⁶

³⁰⁰ Barthold, *Türkistan*, s.507.

³⁰¹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.228; D'ohsson, *Moğol*, s.197; Durak, "Töregene", s.118.

³⁰² Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.228; D'ohsson, *Moğol*, s.197; Ebu'l Ferec, *Muhtasarüddüvel*, s.21; Barthold, *Türkistan*, s.508; Ağaldağ, "Moğol Devleti", s.274; Durak, "Töregene", s.119.

³⁰³ Durak, "Töregene", s.119.

³⁰⁴ Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*, çev. Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s.123.

³⁰⁵ Eberhard, *Çin'in Komşuları*, s.59.

³⁰⁶ Roux, *Moğolların Eski Dini*, s.234.

Ögedey'in ölümünden sonra devam eden bir buçuk yıllık yasın ardından Ögedey'in karısı Töregene Hatun 1241-1246 yılları arasında yaklaşık dört yıl süreyle ülkeyi yönetmiştir.³⁰⁷ 1241 yılını dâhil ederek beş yıl naiblik yaptığını belirten kaynaklar da bulunmaktadır.³⁰⁸ Bazı kaynaklarda ise naibliğin 1242-1246 yılları arasında olduğu söylenmektedir.³⁰⁹ Cüzcanî'ye göre bu süre içinde onda akıl noksanlığı ve şehvet artışı gibi kadın davranışları ortaya çıkınca, Moğol ileri gelenleri onun yerine katı bir hükümdar geçmesini istediklerinden, onu öldürüp oğlunu han olarak seçmişlerdir.³¹⁰

Ögedey'in ölümünden sonra Moğol geleneğine uygun şekilde toplanan kurultayda Töregene oy çokluğuyla, şehzadeler ve ümeranın kararıyla naib seçilmiştir.³¹¹ Moğollarda Töregene Hatun'un zamanına kadar bir kadının saltanatına şahit olunmamıştı. Töregene Hatun, hanın ölümünden sonra naiblik yapan ilk baş hatundur. Bu süreçte güçlü rakip olarak Töregene'nin karşısına Möge hatun çıkmıştır.³¹² Ancak Ögedey'in vefatından bir süre sonra Möge Hatun'un da vefat etmesiyle Töregene'nin rakiplerinden biri ortadan kalkmıştır. Şehzadeleri haberdar etmekle geleneklere uygun hareket eden ve akıllıca davranan Töregene, bu kararlardan da destek alarak tam yetkiyle devleti idare etmeye başlamıştır. Daha önce kendisine düşman olanları da hediyelerle tarafına çekmeyi başaran hatun³¹³ yönetimdeki amansız faaliyetlerine başlamıştır. Dört buçuk yıl naib sıfatıyla bu makamda kalan Töregene³¹⁴, muhaliflerini cezalandırıp taraftarlarını ödüllendirerek meşruiyet sağlamıştır.³¹⁵

Töregene'nin naibliği döneminde önemli konulardan başlıcası Han seçimi ve bu amaçla kurultayın toplanması meseleleri olmuştur. Reşidüddin'e göre Ögedey

³⁰⁷ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsiri Moğol İstilâsı*, s.123; Yuvalı, *İlhanlı*, s.104; Özdemir, *Moğol İstilâsı*, s.199; Temir, *Cengiz Han*, s.117; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.261.

³⁰⁸ Arda Deniz, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlı Devleti Tarihi*, Ekim Yayınevi, İstanbul 2013, s.66.

³⁰⁹ Ağaldağ, "Moğol Devleti", s.274.

³¹⁰ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsiri Moğol İstilâsı*, s.123.

³¹¹ Spuler, *İran Moğollar*, s.49; Yuvalı, *İlhanlı*, s.104; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.128.

³¹² Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.228; Spuler, *İran Moğollar*, s.49; Yuvalı, *İlhanlı*, s.104.

³¹³ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.228.

³¹⁴ Sevim Can, *Terken Hatun'dan, Valide Sultan'a Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1308)*, İstanbul 2008, s.29; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.128; Vernadsky, *Moğollar*, s.81; Durak, "Töregene", s.122.

³¹⁵ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.128; Vernadsky, *Moğollar*, s.81; Durak, "Töregene", s.122.

Han ölmeden önce Şiremun'u veliaht ilan etmiştir.³¹⁶ Ebulferec'e göre de Ögedey Han hastalanınca saltanatı Güyük'e devretmek için adamlar göndermiştir. Ancak Güyük durumdan haberdar olana kadar vefat etmiştir.³¹⁷ Ögedey ölmeden kimi veliaht tayin ettiğine dair kesin bilgi olmamakla birlikte Töregene Hatun Şiremun'un han olmasına izin vermeyip oğlu Güyük'ün han olmasını istemiş ve bu amaç uğrunda mücadele etmiştir.³¹⁸ Hatta Töregene'nin naibliği döneminin uzun sürmesinin Güyük'ü tahta çıkarmak gayesinden olduğu söylenebilir.³¹⁹ Bunların yanı sıra hanedanın en yetkilisi Cengiz Han'ın torunu Çağatay'ın Töregene'ye destek vermesi Şiremun'un han olmasını engellemiştir. Ögedey'in ölümünden bir süre sonra Çağatay'ın ölmesiyle de Töregene en önemli destekçisini kaybetmiş ve bu durum onun işlerini zorlaştırmıştır. Çünkü bu durumda Güyük'le arası iyi olmayan ve Töregene'nin başa geçmesini istemediği halde Çağatay'dan dolayı sessiz kalan Batu ve Cuci ulusu hanedanlıkta etkili hale gelmiştir.³²⁰ Bu sorunlar karşısında rakiplerine karşı Töregene, bu defa da kuvvetli bir idare adamı olan Mahmut Yalavaç'a başvurmuştur.³²¹ Ancak onunla araları bozulmuş ve ilerleyen dönemlerde mücadeleye girişmiştir.

Töregene'nin oğlu Güyük dışında Cuci'nin oğlu, Rusya, Deşt-i Kıpçak ülkeleri hükümdarı Batu ve Ögedey'in ikinci oğlu Köten taht iddiasında olduklarından çetin bir taht mücadelesi başlamıştır. Bir grup da Ögedey'in torunu, küçük yaştaki Şiremun etrafında toplanmıştır. Töregene de büyük oğlu Güyük taraftarı olmuştur. Han seçiminin yapılabilmesi için kurultay toplanması gerektiği halde seçimde güçlük yaşayacağını düşünen varisler, çeşitli bahanelerle kurultayın toplanmasını geciktirmişlerdir.³²² Ayrıca asayiş ve huzur ortamı olmadığından Güyük de dâhil olmak üzere kimse kurultaya katılmak taraftarı olmamıştır. Bu sırada durumu fırsat bilen Cengiz'in kardeşi Ötçigin Temüge Töregene'nin kötü yönetimi

³¹⁶ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.792.

³¹⁷ Ebu'l Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, C.II, s.546.

³¹⁸ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.792; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.235; Yuvalı, *İlhanlı*, s.104. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.261; Ağaldağ, "Moğol Devleti", s.274; Durak, "Töregene", s.120.

³¹⁹ Yuvalı, *İlhanlı*, s.104; Ağaldağ, "Moğol Devleti", s.274; Durak, "Töregene", s.120.

³²⁰ Durak, "Töregene", s.120-121.

³²¹ Spuler, *İran Moğolları*, s.49.

³²² Beyânî, *Moğol Kadını*, s.129.

karşısında seksen yaşında olmasına rağmen Karakurum'a yürümüştür.³²³ Çeşitli karşı çıkışlarla karşılaşan Temüğe saraya baş sağlığına gittiğini savunarak başına geleceklerden kurtulabilmiştir. Güyük'ün annesinin yanına geldiğini haber alınca pişmanlığı daha da artmıştır.³²⁴

Güyük, annesinin bulunduğu karargâha geldikten sonra Töregene'nin dört buçuk yıl devam eden mücadelesinin sonucunda 1246 ilkbaharında kurultay toplanmıştır.³²⁵ Batu hasta olduğunu söyleyerek bu kurultaya katılmazken Sorgaktani ve oğulları dâhil olmak üzere tüm Cengiz soyundan gelenler, devlet ileri gelenleri kurultaya katılmıştır. Komşu devletlerden katılımların olduğu kurultayda Selçuklu veliahdı IV. Kılıçarslan da bulunmuştur. Cengiz hanedanının en büyük kurultayı olarak bilinen bu kurultaya katılanlar iki bin çadırda ağırlandı. Töregene 1246'da yapılan bu kurultayda kendisinin de desteklediği Güyük'ü saltanata geçirip bunu onaylatmayı başarmıştır.³²⁶

Güyük'ün hükümdar seçildiği kurultayın toplandığı kampa, Töregene'nin huzuruna çıkması için Batu'nun gönderdiği Papa'nın elçisi Plan Carpini de katılmıştır.³²⁷ Bu elçi kampta dört ay kadar kalmıştır.³²⁸ 1246 kurultayına gelen Plan Carpini, Papa tarafından Moğollara, diğer milletlere saldırmamaları ve Hristiyan olmaları için yazılan mektupların³²⁹ ulaştırılmasıyla görevlendirilmiştir.³³⁰ Muhtemeldir ki Güyük'ün han olduktan birkaç gün sonra huzuruna kabul ettiği misyonerler Plan Carpini ve yanındakilerdir. İki gün sonra bu misyonerler Töregene'nin huzuruna alınmışlar ve bir ay daha kaldıktan sonra önce Batu'nun karargâhına gitmişler, oradan da Avrupa'ya dönmüşlerdir.³³¹ Güyük, Hristiyanlığa

³²³ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.230; D'ohsson, *Moğol*, s.221; Durak, "Töregene", s.125.

³²⁴ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.230; D'ohsson, *Moğol*, s.221-222.

³²⁵ Spuler, *Moğollar*, s.51; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.129; Roux, *Moğol*, s.302; Yuvalı, *İlhanlı*, s.105; Özdemir, *Moğol İstilas*, s.199; Temir, *Cengiz Han*, s.117; Ağaldağ, "Moğol Devleti", s.275.

³²⁶ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.130; Roux, *Moğol*, s.303; Ağaldağ, "Moğol Devleti", s.275; Ahmet Temir, "Moğol (Veya Türk-Moğol Hanlığı)", *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.261; Durak, "Töregene", s.126.

³²⁷ Carpini, *Seyahatnâme*, s.117; Roux, *Moğol*, s.307; Durak, "Töregene", s.126.

³²⁸ Carpini, *Seyahatnâme*, s.118; Roux, *Moğol*, s.307.

³²⁹ Bunun için bkz. Carpini, *Seyahatnâme*, s.18-19.

³³⁰ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.263; Türker, "Haçlı -Moğol Münasebetleri", s.337.

³³¹ D'ohsson, *Moğol*, s.229-230.

çağrı olarak gönderilen mektuba karşılık 11 Kasım 1246 tarihli sert ifadelerin bulunduğu mektubunu Carpini'ye teslim etmiştir.³³²

1248 yılında Fransa Kralı IX. Saint Louis önderliğinde Kıbrıs'a gelen Haçlı ordusunu ziyaret eden Moğol elçilik heyeti, Saint Louis'e Güyük Han'ın annesinin Hristiyan olduğunu, başta Güyük olmak üzere pek çok asilin de Hristiyan inancını kabul ettiğini söylemişlerdir. Bu defa yazılan mektup Güyük'ün yazdığı mektubun üslubundan farklı kaleme alınmış ve Hristiyanları birleştirici bir dil kullanılmıştır.³³³

Güyük'ün kendisinin Hristiyan olmasının da etkisiyle onun devrinde Hristiyanların şanı yükselmiş, Hanın karargâhı Hristiyan rahip ve papazlarla dolmuştur.³³⁴ Hristiyanların kudret kazanmasıyla onların gelenekleri Moğol sarayına girmiştir. Güyük'ün Hristiyan dünyasına bu denli önem vermesinin nedeni annesi Töregene Hatun'un Hristiyan olması ve Güyük'ün eğitiminin Hristiyan esirlerden Kadak adlı birine bırakılması olmuştur.³³⁵

Güyük'ün hanlığından önce naib olan ve idarî işleri eline alan Töregene Hatun, ilk iş olarak Ögedey'in veziri Mahmut Yalavaç'ı bertaraf etmeyi hedeflemiştir.³³⁶ Velihtlık meselesi yüzünden Yalavaç'la ilişkileri, vezirin görevden alınmasıyla sonuçlanacak kadar gerilmiştir.³³⁷ Bu duruma neden olan önemli etken, Mahmut Yalavaç'ın Möge Hatun'a karşı kendisiyle ittifak kurmaktan kaçınması olsa gerektir. Töregene Hatun, Yalavaç'la mücadele sırasında Emir Cinkay'ı da yakalamak istemiştir. Ancak Töregene'nin niyetini anlayan Cinkay canını kurtarmak için Töregene'nin oğlu Köten'in himayesine sığınmıştır. Emir Cinkay gibi durumu kavrayıp davranmakta acele edemeyen Yalavaç kendisine gelen bu elçiyi saygıyla karşılayıp onu bir şekilde oyalamaya çalışırken üçüncü gece yanına birkaç atlı alarak Köten'in yanına kaçmıştır. Töregene Hatun vazgeçmeyip onları aldırmaq için elçi gönderdiyse de Köten: "Küçük kuşlar şahinin saldırısından kurtulup bir çalının içine sığınabilirlerse, orada emniyet bulurlar. Mademki onlar bize sığınıp devletimizin

³³² Türker, "Haçlı-Moğol Münasebetleri", s.337.

³³³ Türker, "Haçlı-Moğol Münasebetleri", s.338; Barthold, *Türkistan*, s.530-531.

³³⁴ Bar Hebraus, *Ebu'l Ferec Tarihi*, C.II, s.547; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.130.

³³⁵ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.130.

³³⁶ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.128.

³³⁷ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.129.

eteğine yapışmışlar, onları geri çevirmek insanlığa sığmaz.³³⁸ Eğer bunu yaparsam uzak yakın Türk Tacik kimse beni mazur görmez. Yakında kurultay olacak. O zaman onların durumu akrabalar arasında tartışılır, suçlu görülürlerse cezalarını çekerler.” demiştir. Töregene birkaç defa daha elçi gönderdiyse de Köten aynı şekilde onun bu isteğini reddetmiştir.³³⁹ Töregene Köten’in onları göndermeyeceğini anlayınca, hanın gözde memurlarından olan bir Emiri eskiden araları iyi olan Cinkay ve Yalavaç aleyhinde kurultayda şahitlik yapması için kandırmaya çalışmıştır. Bunu kabul etmeyen emir zindana atılmıştır.³⁴⁰

Töregene’nin yaptıklarını öğrenen Mahmud Yalavaç’ın oğlu Mesud Yalavaç ülkede güvenliğin kalmadığını anlayınca Batu’nun himayesine girmiştir.³⁴¹ Ayrıca başka bir devlet görevlisi olan Körgöz³⁴²’ü Çağatay’ın oğulları ve Emir Argun tutukladıklarında onun yargılamaya karşı çıkması üzerine Töregene’nin huzurunda yargılamak için yola çıkmışlardır. Bu dönemde Töregene üzerinde ve yönetimde etkisi olan Fatma hatun yargılama esnasında söylemesi gerekenleri Şerefeddin’e anlatmıştır. Çağatay’ın karargâhında söyledikleri de dava konusu yapılarak Körgöz yargılanmıştır.³⁴³ Sonuçta Körgöz, 1242 yılında idam edilmiş ve Körgöz’den boşalan Horasan valiliğine Emir Argun atanmıştır.³⁴⁴ Bu durumu gören Mesud Yalavaç’ın Batu’ya sığınması gibi devlet büyüklerinin her biri bir yere sığınmıştır.³⁴⁵

Dönemin pek çok yazarının belirttiğine göre o dönemde Töregene, devlet işlerinde vaktiyle Tus vurgununda ele geçirilen esirlerden Fatma adında bir kadının etkisinde kalmıştır.³⁴⁶ Bazı kaynaklarda Ögedey’in hanlığı sırasında birçok kişinin felaketine sebep olduğu bilgisi mevcuttur.³⁴⁷ Cüveynî’nin belirttiğine göre Fatma Meşhed’in Moğollar tarafından fethi sırasında esir olarak Karakurum’a getirilmiş ve pazarda tellal olmuştur. Kurnaz ve zeki olan Fatma, Ögedey Han hayattayken

³³⁸ Barthold, *Türkistan*, s.511; Durak, “Töregene”, s.124.

³³⁹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.229; D’ohsson, *Moğol*, s.221; Durak, “Töregene”, s.124.

³⁴⁰ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.229; Durak, “Töregene”, s.124.

³⁴¹ Durak, “Töregene”, s.124.

³⁴² Körgöz için bkz. Barthold, *Türkistan*, s.509-510.

³⁴³ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.230,441,417; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.128; Roux, *Moğol*, s.299.

³⁴⁴ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.230,441,417; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.128; Roux, *Moğol*, s.299; Yuvalı, *İlhanlı*, s.103; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.262; Durak, “Töregene”, s.125.

³⁴⁵ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.230,441,417; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.128; Roux, *Moğol*, s.299; Durak, “Töregene”, s.122-123.

³⁴⁶ D’ohsson, *Moğol*, s.221; Spuler, *Moğollar*, s.48; Yuvalı, *İlhanlı*, s.105.

³⁴⁷ D’ohsson, *Moğol*, s.221; Spuler, *Moğollar*, s.48.

Töregene Hatun'la görüşmek için saraya gelip gitmiştir. Ögedey'den sonra Töregene'nin işleri eline alması ve Emir Cinkay'ın ona başkaldırmasıyla Fatma'yla olan yakınlığı artmıştır. Fatma devlet yönetiminde söz sahibi olarak saray sırlarına vâkıf olduğundan kendine karşı olan devlet büyüklerinin görevden uzaklaştırmalarında etkili olmuştur. Eli vilayetlere kadar uzanınca memurlar görevlerinde kalabilmek için onun tarafına geçmişlerdir.³⁴⁸ Fatma Hatun'un etkisinde kaldığı söylenen Töregene, Müslüman olan Şerefeddin'i uluğ bitikçiliğe getirmiş³⁴⁹ ve Abdurrahman adlı bir kişiyi de istifa veziri yapmıştır.³⁵⁰ Bu görevlilerin Töregene'nin gözüne girmesinde Fatma Hatun'un etkisi olduğu söylenmektedir. Hatta bahsi geçen Fatma Hatun'un Töregene üzerinde etkisi o kadar fazladır ki Şirin Beyânî'ye göre Töregene'nin İran'ın durumuna özel ilgisi ve Horasan'a gelişi Fatma Hatun'un onun üzerindeki büyük etkisindedir. Töregene'nin 1243 yılında Horasan'a gelerek İran'la ilgili işleri düzenlemesiyle Hülegü'nün İran'a gelişine kadarki süreçte ilk defa bir Moğol idarecisi İran topraklarına seyahat etmiştir.³⁵¹ Şîrîn Beyânî'ye göre Fatma Hatun Moğolların ülkeden el çekmelerini sağlamak ve onların mevkilerini İranlılara vermek için çok çaba sarfetmiştir.³⁵² Mevkilerde Moğollar aleyhine yapılan bu değişiklikler sebebiyle emirler ve Moğol şehzadeleri arasında Fatma Hatun ve Töregene Hatunlara karşı düşmanlık ortaya çıkmıştır.³⁵³

Fatma Hatun'un peygamber sülalesinden olduğu söylenerek³⁵⁴ etkinliği dine dayandırılmaya çalışılmış ancak Güyük'ün han seçilmesiyle Fatma Hatun hanlık üzerindeki etkisini kaybetmiştir. Onu saraydan uzaklaştırmak için kara büyü ile etrafına kötülük saçtığı bilgisi yayılmıştır. Mustafa Uyar'a göre bunun Ortaçağ Avrupa'sındaki karşılığı onun bir cadı olduğu idi.³⁵⁵ Fatma Hatun'un yaptığı

³⁴⁸ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.231; Mustafa Uyar, "Ortaçağ Moğol Saraylarında "Cadı Avı", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.215, Tarih Vakfı Yayınları, 2011, s.61.

³⁴⁹ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.128; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.417.

³⁵⁰ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.128; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.441; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.262; Töregene Fatma Hatun'un etkisiyle Abdurrahman'ı Yalavaç'ın yerine valilik görevine atamıştır. Durak, "Töregene", s.123.

³⁵¹ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.128-129.

³⁵² Beyânî, *Moğol Kadını*, s.129.

³⁵³ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.129.

³⁵⁴ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.231.

³⁵⁵ Uyar, "Cadı Avı", s.61; Ortaçağ Hristiyan dünyasında kadının sosyal hayattaki durumu giderek kötüleşmiş, XII. Asırdan itibaren büyücü ve cadı avı başlamış, pek çok kadın cinlerle ilişkisi olduğu iddiasıyla yakılmış ya da suda boğulmuştur. Ortaçağ boyunca Hristiyan dünyada özellikle kilise

büyüden Töregene'nin diğer oğlu Köten'in hastalandığı bilgisi etrafa yayılmıştır. Köten'in kurultaydan yurduna dönünceye kadar hastalığının artması üzerine Köten kardeşine gönderdiği bir elçiyle bu durumun nedeninin Fatma'nın büyü olduğu ve kendisine bir şey olması halinde intikamını Fatma'dan alması isteğini bildirmiştir. Bir ay sonra Köten'in ölüm haberi gelince yönetimde etkili olan Cinkay (belki de Fatıma hatunun önceden kendisine yaptıklarının intikamını almak maksadıyla) büyü işinin peşini bırakmamasının da etkisiyle Güyük annesine elçi göndererek ondan Fatma'yı istemiştir. Ancak annesi bunu reddetmiştir. Son çare olarak Güyük bir adam göndererek zorla getirtmesini isteyince Töregene başka çaresinin kalmadığını anlayarak Fatma'yı elçiye teslim etmiştir.³⁵⁶ Böylece Güyük'ün, han seçilmesinden iki ay sonra Fatma Hatun yüzünden annesiyle arası açılmıştır.³⁵⁷

Ebul Ferec'in bildirdiğine göre Güyük Fatma'yı ele geçirdikten sonra onu günlerce çıplak, aç, susuz bırakarak büyücü olduğunu itiraf edinceye kadar işkenceye maruz bırakmıştır. Sonra onun vücudundaki bütün açık yerleri dikilerek bir kumaşa sarıp suya atmışlardır.³⁵⁸ Ayrıca bu kadının etrafında toplanan bütün akrabaları da öldürülmüştür.³⁵⁹ Plan Carpini Güyük'ün annesinin yakın bir arkadaşının Ögedey'i zehirleyerek öldürmek suçundan hapse atıldığını, daha sonra bu kadının suç ortaklarıyla birlikte idam edildiklerinden bahsetmektedir.³⁶⁰ Bahsi geçen bu kadının Töregene'ye yakınlığıyla bilinen Fatma Hatun olması ihtimali vardır.

Carpini'nin bildirdiğine göre Güyük'ün seçildiği kurultayın yapıldığı dönemde zehirleme hadisesi de yaşanmıştır. Olay şu şekilde gelişmiştir: Töregene Hatun, Rusya'nın Susdal bölgesinde büyük knez olan Yaroslaos'u 1246'da yapılan kurultaya davet etmiş ve ona hürmet nişânesi olarak kendi elinden yedirip içirmiştir. Ancak Yaroslaos evine döndüğünde rahatsızlanmış yedi gün sonra da ölmüştür.

çevresinde yaratılış hikâyesi temel alınarak bütün kadınların insanoğlunun düşüşüne sebebiyet verdiği kabul edilen Havva ile özdeşleştirildiği ve ikinci derecede varlıklar olarak görüldüğü bilinmektedir. Harman, "Kadın", s.86.

³⁵⁶ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.230-231; Ebu'l Ferec, *Ebu'l Ferec Tarihi*, C.II, s.547; Uyar, "Cadı Avı", s.62.

³⁵⁷ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.230-231; Ebu'l Ferec, *Ebu'l Ferec Tarihi*, C.II, s.547.

³⁵⁸ Ebu'l Ferec, *Ebu'l Ferec Tarihi*, C.II, s.547; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.231; Marshall, *Moğollar*, s.87; *Avrupa'daki cadı avıyla karşılaştırmak için bkz.* Uyar, "Cadı Avı", s.62.

³⁵⁹ Ebu'l Ferec, *Ebu'l Ferec Tarihi*, C.II, s.547; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.231; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.129.

³⁶⁰ Carpini, *Seyahatnâme*, s.127.

Cesedinin tuhaf bir renk almasından dolayı herkes onun zehirlendiğine kanaat etmiştir. Plan Carpini'nin rivayetine göre Moğollar herhangi bir engelle karşılaşmadan onun ülkesine hâkim olmayı planlıyorlardı. Bu hususta şüphe oluşturan önemli hadiselerden biri hakanın annesinin çevresindekilerin haberi olmadan Rusya'ya acele bir elçi yollayarak Yarosloas'ın oğlu Alexandr'ı çağırıp babasının topraklarını ona vereceğini bildirmesi olmuştur. Ancak Alexandr bu teklifi reddederek ülkesinde kalmıştır. Yine Carpini'ye göre bu konuda genel görüş Alexandr geldiğinde ya öldürüleceği ya da hapse atılacağı şeklinde olmuştur.³⁶¹ Bu rivayet bize Töregene'nin gücünün kendi ülkesinin sınırlarını aştığını göstermektedir.

Fatma Hatun meselesi yüzünden Töregene ile Güyük arasında ortaya çıkan ihtilaf sonrasında, Fatma Hatun'un ölümünden iki ay sonra, oğlu Güyük'ün ölümünden birkaç ay önce 1249 yılında Töregene Hatun da ölmüştür.³⁶² Neslihan Durak'ın belirttiğine göre Töregene Güyük'ün han seçilmesinden iki ay sonra yani soruşturmalar yapılırken ölmüştür.³⁶³ Ebulferec, Güyük Han'ın annesi öldükten sonra, onun öldüğü yer olan Ordubalığ'da durmayı uğursuz sayarak göç ettiğini rivayet etmiştir. Bu durum bize gösteriyor ki anne-oğulun arası açılrsa da Töregene'nin oğlu Güyük üzerinde büyük etkisi olmuştur.³⁶⁴

Moğol siyasetinin beş yıllık dönemini sarsıcı şekilde etkileyen bu hatun hakkında kaynaklarda daha çok siyasî bilgiler bulunmaktadır. Töregene'nin naipliği dönemine dair önemli bilgilerden biri de batıya yapılan seferler olmuştur.³⁶⁵

1.1.3.10.Ogul-Gaymış

Güyük, han olduğu dönemi genellikle hasta geçirdiğinden yönetimde karısı Ogul-Gaymış³⁶⁶ etkili olmuştur. Güyük hayattayken Andreas van Longjumeau'yu elçi

³⁶¹ Carpini, *Seyahatnâme*, s.127-128.

³⁶² Beyânî, *Moğol Kadını*, s.130.

³⁶³ Durak, "Töregene", s.126.

³⁶⁴ Ebu'l Ferec, *Muhtasariüddüvel*, s.23.

³⁶⁵ Durak, "Töregene", s.125.

³⁶⁶ Ogul-Gaymış Hatun D'ohsson'un düşüncesine göre Oyrat doğumlu, Pelliot'nun düzeltmesiyle Merkit doğumludur. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.265.

olarak kabul ettiğine dair bilgi bulunan Ogul-Gaymış'ın³⁶⁷ yönetime önemli etkisi Güyük'ün ölümünden sonra olmuştur.

Güyük'ün ölümünden sonra Ogul-Gaymış durumu bildirmek için Sorgaktani Hatun'a ve Batu'ya elçiler göndermiştir. Bunun üzerine Batu bütün şehzade ve emirlere haber göndererek onların da bulunacağı bir toplantı yapılmasını, bu toplantıda devlet işlerinin bozulmaması için hanlığın Beki'nin naibliğine bırakılması konusunda görüşmek isteğini bildirmiştir.³⁶⁸ Ebul Ferec'e göre Batu Güyük'ün kendisiyle görüşmesi konusunda ısrarı üzerine yola çıkmış, henüz onun yanına varmadan öldüğünü duyduğundan Güyük'ün zevcesi Ogul-Gaymış'a elçi göndermiştir. Hanlığa biri seçilene kadar memleketi idare etmesi için Ogul-Gaymış'a yetki vermiş ve kurultayda toplanılması konusunda etrafa elçiler göndermiştir.³⁶⁹

Güyük'ün ölümü haberini alan Sorgaktani Hatun, 1248'de Güyük'ün dul karısı Ogul-Gaymış'a bir başlık (Bođtak³⁷⁰) hediye etmiştir. Moğol adetlerine göre hükümdarın arkada bıraktığı dullara, taziye anlamında hediyeler verilmektedir.³⁷¹ Cüveynî'nin bildirdiğine göre Sorgaktani sadece boğtak değil câme yani elbise de göndermiştir.³⁷²

Güyük'ün 1248'de ölümünün ardından, dul eşi Ogul-Gaymış Emil'deki ordunun hâkimi olmuştur.³⁷³ Naib sıfatıyla 1251 yılında han seçimi için yapılan ikinci kurultaya kadar devleti idare etmiştir.³⁷⁴ O da naibliği süresince diğer hatunlar

³⁶⁷ Spuler, *İran Moğolları*, s.306,397.

³⁶⁸ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.242.

³⁶⁹ Ebu'l Ferec, *Muhtasarüddüvel*, s.23; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.243.

³⁷⁰ Rubruk, baş tacı demek olduğunu düşündüğü ve boctac (bokka) olarak yazdığı boğtağın, ağaç kabuğu ya da buna benzer malzemeden yapılan baş süsü şeklinde açıklamıştır. Ayrıca bu takımın bir dirsek boyunda yuvarlak olup yukarıda bir kolon gibi dört köşe olduğunu ve içi boş ancak dışının değerli ipeklerle kaplandığını, dört köşe olan kısma bir dirsek boyunda tüy ya da çubuk soktuklarını anlatmaktadır. Bu tüy ya da çubuğun üst kısmının tavus kuçu tüyüyle süslediklerinden, etrafını vahşi hayvan kuyruğu tüyleri ve değerli taşlarla çevirdiklerinden bahsetmektedir. Zengin kadınların bu süsü tepelerinde taşıdıklarına ve üstü açık bir kukuletayı da üstüne çektiklerine değinmiştir. Ayrıca birkaç kadın birlikte at sürdüklerinde uzaktan miğferli, mızrakları kalkık süvarileri andırdıklarını söylemektedir. Rubruk, *Seyahat*, s.39.

³⁷¹ Ebu'l Ferec, *Muhtasarüddüvel*, s.23; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.242; Spuler, *İran Moğolları*, s.196.

³⁷² Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.242.

³⁷³ Barthold, *Türk Tarihi Hakkında*, s.250.

³⁷⁴ Roux, *Moğol*, s.314; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.133; Can, "Selçuklular Döneminde Kadın", s.29; Yuvalı, *İlhanlı*, s.112; Özdemir, *Moğol İstilası*, s.206-207; Temir, *Cengiz Han*, s.117; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.265; Barthold, *Türkistan*, s.517; Ağaldağ, "Moğol Devleti", s.275; Temir, "Moğol Hanlığı", s.259.

gibi konumundan yararlanarak kendi istediği kişinin tahta geçmesi için mücadele etmiş ve kendi oğlu Kuça'yı han seçimlerinde önermemiştir. Çünkü oğlunun yaşının küçük olmasının buna imkân vermemesi üzerine saltanatın Güyük hanedanında kalmasını isteyen Ogul-Gaymış Güyük'ün kardeşinin oğlu olan ve babası hayattayken hanlığa seçtiği halde Güyük'ün seçilmesiyle geri planda kalmış olan Şiremun'u tahta geçirmek düşüncesine kapılmış ve ilerleyen dönemlerde bunun için mücadele etmiştir.³⁷⁵

Hanlığın Güyük ulusunda kalmasını isteyen Ogul-Gaymış Hatun ile artık Tuluy ulusuna geçmesi gerektiğini düşünen Batu ve Batu'nun desteklediği Sorgaktani Hatun arasında çekişme başlamıştır.³⁷⁶ Hatta Rubruk bu durumu şöyle anlatmaktadır: “Güyük'ün ölümü hakkında detaylı bilgiye sahip değilim, ancak birader Andreas onun çok tesirli bir zehirle öldürüldüğünü ve bunu Batu'nun düzenlediğini sanmıştır. Fakat bu olay şöyle gerçekleşmiştir: Güyük tabiyetini bildirmek üzere Batu'yu huzuruna çağırılmış ancak o seferde olduğundan kendisinden önce gönderdiği kardeşi Şiban, Güyük'ün yanına geldiğinde ona tas sunmak istemiş, sonuçta ikisi arasında kavga çıkarak birbirlerini öldürmüşlerdir.” Şiban'ın dul karısının bir gün onları yanında misafir ettiğine de değinen Rubruk, Güyük Batu'nun gayretiyle han seçilmiştir diyerek Güyük'ü Batu'nun zehirletmesi ihtimaline olumlu yaklaşmamıştır.³⁷⁷ Sorgaktani'nin topladığı kurultayda Tuluy'un oğlu Mengü'nün han seçilmesiyle Ogul-Gaymış mücadelesini kaybetmiştir.³⁷⁸

Güyük'ün ölümünden sonra ilk olarak 1250 senesinde toplanan kurultayda Sorgaktani'nin oğlu Mengü han seçilmiştir. Ancak taraftarı olduğu kişinin han olmasını isteyen Ogul-Gaymış ve bazı şehzadeler bu duruma muhalif olmuştur. Kurultayın kutsal yerlerde toplanmadığı bahane ederek kararı tasdik etmemişlerdir. Ala Kamak'ta Batu'nun öncülüğünde yapılan bu kurultayda yeni han seçilene kadar ülke yönetiminin Güyük'ün dul karısı Ogul-Gaymış ve onun oğulları Hoca ile Naku'ya bırakılması kararı alınmıştır.³⁷⁹ Kurultaya katılmayan Ogul-Gaymış ve

³⁷⁵ Roux, *Moğol*, s.314; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.133.

³⁷⁶ Yuvalı, *İlhanlı*, s.112-113; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.266.

³⁷⁷ Rubruk, *Seyahat*, s.79.

³⁷⁸ Yuvalı, *İlhanlı*, s.112-113.

³⁷⁹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.243; Spuler, *İran Moğolları*, s.56; Ağaldağ, “Moğol Devleti”, s.275.

oğullarına elçiler göndererek eskiden beri hanın yanında önemli hizmetlerde bulunmuş olan Cinkay'ın han seçilinceye kadar kendilerine yardımcı olması konusunda tavsiyelerde bulunulmuştur.³⁸⁰ Ancak Cüveynî'nin rivayetlerine göre Oğul-Gaymış'ın naib olduğu bu kurultaydan bir diğerine kadar Hoca ve Naku görevlerini layıkıyla yapmadıkları gibi Gaymış da tüm gününü, sözlerinin etkisinde kaldığı kamanlarla geçirerek onlara göre hareket etmiştir. Oğul-Gaymış'ın yanı sıra oğulları Hoca ve Naku'da ayrı hareket ettiklerinden bir makamda üç kişi bulunmuş ve her biri kendine göre kararlar almıştır. Oğul-Gaymış ve oğulları arasındaki bu anlaşmazlıklar, yakın akrabalarıyla olumlu ilişkiler içine girememeleri zamanla ülke işlerinin bozulmasına yönetimin sarsılmasına neden olmuştur. Oğul-Gaymış ve oğulları nasihat dinlemez olduklarından yöneticiler görevini yapamaz duruma gelmişlerdir.³⁸¹

Kurultay toplayarak yeni hanı seçme taraftarı olan Batu'ya, Oğul-Gaymış ve oğulları elçiler göndererek tahttan ayrılmayacaklarının yanı sıra başka birini de han olarak kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdir. Bununla da yetinmeyerek etrafa haberler gönderip hanlık iddiasında bulunmuşlardır. Batu ve Sorgaktani Beki onlara, kurultayda hazır bulunmalarını, isteklerini orada bildirmelerini ve ayrıca Mengü'nün han seçilmesinin onların da işine yarayacağını bildiren elçiler göndermiştir. Hoca, Naku ve Kadak elçilere aldirmayıp kurultaya hemen katılmak taraftarı olmamışlardır.³⁸² Kerülen'de toplanan kurultaya katılan şehzadeler, Oğul-Gaymış ile oğulları Hoca ve Naku'ya Şilemün Bitikçi'yi göndererek; "Cengiz Han soyundan olanların çoğu burada toplanmış ve gelmenizi beklemektedir. Bu işin mazereti kalmamıştır, eğer ayrı bir baş çekmiyorsanız en kısa zamanda kurultayda hazır olmanız gerekmektedir. Gelirseniz ülke meselelerine birlikte çözüm buluruz. Kardeşlik önündeki ayrılık engeli ortadan kalkmış olur." diye haber göndermişlerdir.³⁸³

Bütün ihtarlara rağmen Oğul-Gaymış ve oğlu Hoca gelmediklerinden onlara tekrar; "Eğer siz asilerle suç ortaklığı yaparak onlara yardım etmediyseniz, bunu

³⁸⁰ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.243.

³⁸¹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.243-244.

³⁸² Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.244-245.

³⁸³ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.466.

doğrulamanın tek yolu kurultaya gelmektir.” diye elçiyle haber gönderilmiştir. Şilemün adlı elçi Hoca’ya fermanı duyurunca o yine bu sözlere aldırış etmemiştir. Bunun üzerine Hoca’nın mevki bakımından diğer hatunlarından düşük olan karısı ona şöyle demiştir: “Elçinin işi görevini yapmaktır. Hiç kimse şimdiye kadar elçiye zarar vermemiştir. Kim, nasıl Mengü Han’dan gelen elçiye zarar verilebilir? Bir nefsin öldürülmesi ile memlekete ne kadar zarar gelecektir. Memlekette zaten yolsuzluklar vardır. Bundan dolayı fitne denizinin yükselmesi ve sakin dünyanın korkunç olmasıyla savaş alevlenip son pişmanlık fayda vermeyecektir. Mengü handır ve onun huzuruna giderek buyruklarına boyun eğmek lazımdır.” demesi üzerine düşünen Hoca, Şilemun’a saygı göstermiş, oradaki hanımlarını da alarak kurultaya katılmak üzere yola çıkmıştır.³⁸⁴ Mengü han olduktan sonra Hoca’yı hanımının hatırı için askerden muaf tutmuş ve Karakurum yakınındaki Solongay bölgesini ikametgâh olarak göstermiştir.³⁸⁵ Sonuçta bütün şehzadelerin toplanıp kendilerini bekledikleri haberini alınca, önce Naku, ardından Hoca, daha sonra da Ogul-Gaymış kurultaya katılmak üzere yola çıkmışlardır.³⁸⁶ Oğlu Hoca’nın ardından kurultayın yapıldığı yere gelen Ogul-Gaymış Hatun’u Şiremun’un annesi Kadakac ile Beki’nin ordusuna göndermişlerdir.³⁸⁷ Ebu’l Ferec’in bildirdiğine göre Güyük oğulları ve karısı Ogul-Gaymış, Batu’nun yanında sadece iki gün kalmış, adlarına bıraktıkları yetkiliye kurultayda hangi konuda anlaşılırsa kararı adlarına onaylamasını tembihleyerek geri dönmüşlerdir.³⁸⁸ 1251 yılında yapılan ikinci kurultay sonucunda Mengü han olarak seçilmiştir.³⁸⁹ Bu kararda hanedanın en yaşlı üyesi olan Batu’nun etkisi olmuştur.³⁹⁰

Mengü’nün han seçilmesinin ardından, Ogul-Gaymış ve oğulları beklendikleri halde yine gelmemiştir. Sonuçta Ogul-Gaymış Hatun, Mengü Han’ın ordusuna gelip biat etmek için yola çıkmıştır. Başında Şiremun’un da bulunduğu bu grup Mengü’nün ordusuna yaklaştığında, hanın oğulları için aslan terbiye etmekle görevli bir kişi Şiremun’un askerlerinin yanından geçerken yaşadıklarını şöyle

³⁸⁴ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.823; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.480.

³⁸⁵ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.485.

³⁸⁶ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.244-245.

³⁸⁷ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.482.

³⁸⁸ Ebu’l Ferec, *Ebu’l Ferec Tarihi*, C.II, s.553; Ebu’l Ferec, *Muhtasarüddüvel*, s.23-24; Barthold, *Türkistan*, s.518.

³⁸⁹ Ebu’l Ferec, *Ebu’l Ferec Tarihi*, C.II, s.553; Ağaldağ, “Moğol Devleti”, s.275.

³⁹⁰ Spuler, *İran Moğolları*, s.57; Ağaldağ, “Moğol Devleti”, s.275.

anlatmıştır: “Aslan avlanmak için gittiğim üç günlük yolda, buraya gelmekte olan Güyük Han oğullarının çadırlarını gördüm. Burada kırılan araba tamiriyle uğraşan bir genç, beni yardım için çağırdı. Yakınına gittiğimde arabanın zırhlı ve harp silahlarıyla doldurulmuş olduğunu gördüm.³⁹¹ Genç adama bu nedir diye sorunca, o bütün arabaların aynı şekilde olduğunu, bana haber vermeye geldiğini söyledi.³⁹²” deyince Mengü Han Güyük oğullarını karşılamak için iki bin atlı göndermiştir. Onlar Mengü Han’ın yanına gelince üç gün dinlenmişler, Mengü Han gecikmenin nedenini sormuş, kendilerini savunacak herhangi bir mazeret bulamayınca şehzadeler dışında burada bulunan bütün adamlar öldürülmüştür. Ogul-Gaymış da ölümle cezalandırılmıştır.³⁹³

Ogul-Gaymış ve Şiremun’un annesi, Sorgaktani Hatun’un ordasında sorguya çekilmişlerdir.³⁹⁴ Büyüculük ve Mengü’nün hayatına kastetmekle yargılanan bu hatunlar soyularak sorgulanmıştır. Bu şekilde sorgulama Moğollarda süreklilik arz etmese de adetten görünmektedir. Ogul-Gaymış 1252 yaz başlarında ağzı dikili bir çuvalın içine konularak boğulmuştur.³⁹⁵ Kurultayda Ogul-Gaymış’ı destekleyip Mengü’nün seçilmesine var gücüyle karşı çıkan Bala adlı birisi de idama mahkûm edilmiş ancak Sorgaktani’nin affıyla kurtulabilmiştir.³⁹⁶

Roux’a göre Ogul-Gaymış, özellikle Töregene’ninkine benzer tatmin olmak bilmeyen açgözlülüğü ve kendisini tamamıyla etkisi altına alan Şamanlara duyduğu hayranlıkla tanınmıştır. Ondand nefret eden Mengü, Rubruk’a alçak bir köpek olduğundan bahsetmiştir.³⁹⁷ Mengü yine Rubruk’a “En kötüsünden bir cadıydı ve büyüculüğü ile bütün ailesini mahvetti.” demiştir.³⁹⁸ Barthold, St. Louis’in elçilerinin

³⁹¹ Ebu’l Ferec, *Ebu’l Ferec Tarihi*, C.II, s.553-554; Rubruck, *Seyahat*, s.80; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.473.

³⁹² Ebu’l Ferec, *Ebu’l Ferec Tarihi*, C.II, s. 554. Muhtasarüddüvel’de anlatıldığına göre genç adamın aslan terbiyecisine cevabı şu şekilde olmuştur: ‘Behey adam, sen ne kadar habersizsin. Sen bizden değil misin? Bilmiyor musun? Yanımızda bulunan arabaların hepsi böyle aletler ile dolu değil mi?’ Bu bilgiye göre, Ogul-Gaymış’ın ordusundaki bu genç, aslan terbiyecisinin Mengü Han’ın ordusundan olduğunu anlayamamıştır. Olay Ebu’l-Ferec’te olduğu gibi anlatılmamıştır. Ebu’l Ferec, *Muhtasarüddüvel*, s.25; Cüveynî Şiremun’a karşı hemen saldırıya geçilmediğinden ve olaya önce inanılmadığından bahsetmiştir. Detay için bkz. Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.473-474.

³⁹³ Ebu’l Ferec, *Ebu’l Ferec Tarihi*, C.II, s.554; Rubruck, *Seyahat*, s.79-80.

³⁹⁴ Hemedanî, *Camii’-t-Tevârih*, s.838; Barthold, *Türkistan*, s.518-519.

³⁹⁵ Hemedanî, *Camii’-t-Tevârih*, s.838; Roux, *Moğol*, s.317.

³⁹⁶ Roux, *Moğol*, s.317.

³⁹⁷ Roux, *Moğol*, s.314.

³⁹⁸ Vernadsky, *Moğollar*, s.90.

Ogul-Gaymış tarafından büyük bir teveccühle karşılandığından ve Mengü'nün kendisinin krallara gayet sert mektuplar gönderdiğinden bahsetmiştir.³⁹⁹

Mengü'nün Ogul-Gaymış'a kızgınlığı ölümünden iki yıl sonra, Mengü'nün IX. Louis'e yazdığı mektup⁴⁰⁰ olan resmî dokümanda, Ogul-Gaymış hakkında ağır kelimeler kullanmasından anlaşılmaktadır. Mengü, mektubunda "O kahpeden daha aşağılık kadın harp, sulh ve ülkenin refahı hakkında ne bilebilir?" demiştir. Hatunun naibe olarak görev yaptığı sırada IX. Louis'in elçileri⁴⁰¹ 1250 yılının başlarında Ogul-Gaymış'ın sarayına gelmiştir. Hatun eşit şartlarda bir işbirliğinden ziyade, kralın gönderdiği hediyeleri vergi olarak kabul etmiş ve cevap olarak yazdığı mektupta kralın kendisine tâbi olduğunu daha açık bir şekilde bildirmesini istemiştir.⁴⁰² Mektup kralın eline 1251 Nisan'ında ulaşmıştır. Kralın elçilerinin Karakorum'a gidip gelmeleri iki yılı almış ve bu arada Yedinci Haçlı Seferi'nde mağlup olmuşlar, IX. Louis Müslümanlar tarafından esir alındıktan sonra fidye karşılığı serbest bırakılmıştır. Hatunun mektubunu gören kral hayal kırıklığına uğramıştır.⁴⁰³ Han olarak seçilen Mengü'nün krala hatunu karalayan şekilde mektup göndermesi bu hayal kırıklığını onarmak, ilişkileri yeniden düzenlemek maksadıyla yazılmış olsa gerektir.

Ogul-Gaymış Hatun hakkında Töregene'de olduğu gibi hanlık kavgaları ve önemli bir-iki siyasî hadise dışında bilgi bulunmamaktadır. Bu durum onların siyasî olaylardaki aktifliğinin diğer konuları gölgede bıraktığı şeklinde yorumlanabilir. Zira Ogul-Gaymış'ın doğum, ölüm yıllarına ailesine dair bilgi bulunmadığı halde siyasî olaylardaki etkinliğine ayrıntılı şekilde yer verilmiştir.

³⁹⁹ Barthold, *Türkistan*, s.531.

⁴⁰⁰ *Bunun için bkz. Turan, Mefkûre*, s.116.

⁴⁰¹ "Üç Dominiken rahibi Andre de Longjumeau, kardeşi Guy veya Guillaume, Jean de Carcassone'udur." Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.265-266.

⁴⁰² Vernadsky, *Moğollar*, s.88-90; Özdemir, *Moğol İstilâsı*, s.206; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.266.

⁴⁰³ Vernadsky, *Moğollar*, s.88-90.

1.1.3.11.Sorgaktani Beki

Kereyitleri idaresi altına alan Cengiz Han, bunlardan bir bölüğü Kereyit Hanı Van Han'ın buyruğuna bırakmıştır.⁴⁰⁴ Bu olumlu ilişkiler akrabalık bağının kurulmasıyla pekiştirilmiştir. Cengiz Han, Van Han'ın kardeşi Caka-Gambu'nun kızı İbaka-beki'yi kendine almış,⁴⁰⁵ Sorgaktani⁴⁰⁶ Beki'yi küçük oğlu Tuluy'a vermiştir.⁴⁰⁷ Böylece Sorgaktani 1203 yılında Tuluy'un eşi olarak Cengiz ailesine dâhil olmuştur.⁴⁰⁸ Yapılan bu evliliklerle Cengiz Han Caka-Gambu'yu emrindeki adamlarıyla birlikte yardımcı yapmıştır.⁴⁰⁹

Mengü, Kubilay, Hulegü kağanların ve Arık Buka'nın annesi Sorgaktani Beki⁴¹⁰ kocası Tuluy öldüğünde yaşları henüz küçük olan çocuklarıyla birlikte kocasının kardeşi Ögedey'in himayesinde kalmıştır. Akıllı olan bu kadın tedbirli tavırları sayesinde Ögedey'in sevgisini kazanmıştır.⁴¹¹ Han onlara çok değer vermiş, saygı göstermiş ve onların isteklerini reddetmeden yerine getirmiştir. Bu konuda şöyle bir olay aktarılmıştır: “Sorgaktani Ögedey Han'dan hizmetçilerinden birini istemiş Hanın vermemesi üzerine: “Benim arzum ve hedefim olan kişi kime feda oldu ve kim için öldü?” diye söylediği sözler Ögedey Han'a ulaşınca han hatunun haklı olduğunu düşünerek ondan özür dileyip istediğini vermiştir.”⁴¹² Bu isteğin kabul edilmesiyle gördüğümüz gibi Ögedey'in Sorgaktani'ye bu kadar değer

⁴⁰⁴ Bu olayın Rubruk'un Seyahatnamesinde farklı anlatımı şu şekildedir: Moğol kavmi içinde demircilik yapan Cengiz adlı birisi Ong Han'ın sürüsünü yağmalamış, bunun üzerine Han, Cengiz'i yakalamak için Moğolların topraklarına girmiş onu yakalayamadan ganimetler olarak geri dönmüştür. Bunun üzerine Cengiz: “Moğollara bir liderimiz olmadığı için komşularımız bizi yağmalamaktadır.” demesi üzerine Tatarlar ve Moğollar onu lider seçmiştir. Gizlice ordu toplayan Cengiz, Ong'un üzerine yürüyerek onu mağlup etmiştir. Ong bu yenilgi üzerine Hitay'a kaçmıştır. Rubruk, *Seyahat*, s.59.

⁴⁰⁵ Hemedanî, *Camii't-Tevârih*, s.303; Grousset, *Cengiz Han*, s.136; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.130; Roux, *Moğol*, s.123.

⁴⁰⁶ *Muhtasarüddüvel'de Serkontibeygi olarak geçmektedir.* Ebu'l Ferec, *Muhtasarüddüvel*, s.17.

⁴⁰⁷ Cüveynî, *Cihan Güşâ*, s.454; Reşidüddin Fazlullah, *Camii't-Tevârih*, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, TTK Yayınları, Ankara 2013, s.3; Rubruk, *Seyahat*, s.59-60; D'ohsson, *Moğol*, s.182; Beyânî, *Kadın*, s.130; Roux, *Moğol*, s.123; *Moğolların Gizli Tarihi*, s.109; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.208; Grousset, *Cengiz Han*, s.136.

⁴⁰⁸ Neslihan Durak, “Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki”, *Turkish Studies*, 3/1, 2008, s.252-253.

⁴⁰⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s.109.

⁴¹⁰ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.130; Cüveynî, *Cihan Güşâ*, s.454; Grousset, *Cengiz Han*, s.137; D'ohsson, *Moğol*, s.182; Ebu'l-Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, C.II, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1950, s.531; Ebu'l Ferec, *Muhtasarüddüvel*, s.17; Durak, “Sorgaktani Beki”, s.253.

⁴¹¹ Hemedanî, *Camii't-Tevârih*, s.791; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.130-131.

⁴¹² Hemedanî, *Camii't-Tevârih*, s.791.

vermesinde, hanın pençesinden bir türlü kurtulamadığı hastalığından kardeşi sayesinde kurtulduğuna olan inancı etkili olmuştur. Zira Ögedey, kardeşi Tuluy'un onun yerine ölümcül suyu içerek ölmesi dolayısıyla hastalığından kurtulmuştur. Sorgaktani ise sık sık bu olayı hatırlatmıştır.⁴¹³ Yukarıda hanın hatundan özür dilediği olay da yine Sorgaktani'nin bu ölümü hatırlatmasından olsa gerektir. Bu sebeplerden olsa gerek Ögedey Han, Tuluy'un ölümünden oldukça müteessir olmuştur. Kederinden sürekli ağlayan Ögedey Han, düşüncelerden biraz olsun uzaklaşmak için sürekli içki içerdi. Sonuçta Han, Tuluy'un evlatlarına olan bağlılığından Tuluy'un topraklarının yönetimini, halk ve ordu işlerini onun büyük eşi Sorgaktani'ye verilmesini, oğulları ve ordunun onun emrinde olmasını emretmiştir.⁴¹⁴ Bazı kaynaklarda geçtiğine göre Sorgaktani Beki⁴¹⁵, kocası Tuluy'un hâkimiyet bölgesi olan Chan-ting Vilayeti'ni yönetmekle görevlendirilmiştir.⁴¹⁶ Hatta bu vilayette hizmet görenler Moğol Sarayı'nda daima büyük nüfuza sahip olmuşlar ve hürmet görmüşlerdir. Vilayette, Sorgaktani'nin emri altında hizmetini gören devlet görevlileri de olmuştur.⁴¹⁷ Ayrıca Kırgızların yönetiminin Tuluy'un hanımı Sorgaktani'nin emrinde olduğuna dair bilgi bulunmaktadır. Sorgaktani Hatun'un ölümünden sonra Kırgızların yönetimi oğlu Arık Buka'nın yönetimine geçmiştir.⁴¹⁸ Sorgaktani'nin yönetimiyle ilgili Reşidüddin: "Sorgaktani Beki evlatlarının terbiyesi, ordunun yönetimi için öyle bir düzen kurmuştur ki kimse onun gibisini yapamaz." demiştir.⁴¹⁹ Ögedey hanlığı sırasında yönetim işlerinde, görevli olduğu bölgeleri en iyi şekilde idare eden Sorgaktani'nin rehberliğine başvurmuştur.⁴²⁰

⁴¹³ *Eserde Sorgaktani, Suyurkutin şeklinde geçmektedir.* Roux, *Moğolların Eski Dini*, s.67.

⁴¹⁴ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.822.

⁴¹⁵ Mustafa Uyar'ın makalesinde Sorkaktani olarak geçen bu ismin çiçek hastalıklı kız anlamına geldiğine değinilmiştir. Ölüm meleğinin kötü adı olanlardan öğrenerek onlara yaklaşmadığı inancıyla koyulan bir isim olduğu savunulmuştur. Mustafa Uyar, "İlhanlı Ölceytü'ye Verilen Harbende İsmi'nin Kökeni ve Anlamı Hakkında Yeni Bir Yaklaşım", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI/2, 2016, s.603.

⁴¹⁶ Ebul Ferec, *Ebu'l Ferec Tarihi*, C.II, s.531; Ebu'l Ferec, *Muhtasarüddüvel*, s.17; Bahaeddin Ögel, *Cengiz Han'ın Türk Müşavirleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002, s.92; Durak, "Sorgaktani Beki", s.253.

⁴¹⁷ Ögel, *Türk Müşavirler*, s.106.

⁴¹⁸ Abdrasul Isakov, "Yenisey Kırgızları İle Cengiz Oğullarının Siyasi Münasebetleri (XIII. Yüzyıl)", *Siberian Studies (SAD)*, C.1, S.3, 2013, s.50-51.

⁴¹⁹ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.822.

⁴²⁰ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.130-131; Durak, "Sorgaktani Beki", s.154.

Ögedey Han, Sorgaktani'nin idaresinde olan topraklarda herkesin Sorgaktani'nin emir ve yasaklarına uymasını, hiç kimsenin onun buyruğu dışına çıkmamasını duyurmuştur.⁴²¹ Kaan hükümet işlerine dair bir karar alırken önce onun düşüncelerine başvurmuş ve ona göre kararları uygulamıştır.⁴²² Sarayına gelen elçiler ona büyük saygı göstermişler; onun elçileri başka saraylarda saygı görmüşlerdir. Hükümet işlerini titizlikle yürütmesinden ülkesindeki insanlar refaha ermişlerdir. Devlet görevlileri herhangi bir usulsüzlük durumunda onun vereceği cezanın ağırlığından çekinerek halka adil davranmıştır. Himayesi ve fermanı ülkenin her yerinde geçerli olmuştur. Meliklerden bir kısmının halka yüklenen ağır vergiye itiraz eden Sorgaktani'nin memurlarıyla tartışmaları sonucunda Sorgaktani o melikleri huzuruna getirtmiş, suçlu oldukları belgelerle ispatlanınca hepsini idama mahkûm etmiştir.⁴²³ Ögedey döneminde iyi bir idareci olarak gördüğümüz Sorgaktani Hatun'ı Ögedey oğlu Güyük ile evlendirmek istemiştir. Bu konuyu Sorgaktani'yle istişare etmek isteyen han ona elçi göndermiştir. Ferman kendisine ulaşınca Sorgaktani, "Benim fikrim bu çocukları yetiştirip bağımsız olmalarını sağlamak, terbiyeli olmaları için çaba göstermek, birbirlerinden ayrılmamaları ve birbirlerine kin beslememeleri için uğraşmaktır. Bunların ittifak olmaları büyük işlere neden olacaktır." demiştir. Hana verdiği bu cevapla çok akıllı ve ileri görüşlü davranan Sorgaktani, teklifi reddetmenin dışında Güyük Han'a meyili olmadığını, onunla evlenmek istemediğini de göstermiştir. Bu olay dolayısıyla Reşidüddin Sorgaktani'nin evlilik konusunda Cengiz'in annesi Höelün'den daha sabırlı olduğunu söylemiştir.⁴²⁴ Ancak Rubruk'un *Seyahat*'inde bildirdiğine göre Sorgaktani'yi oğlu Arık Buka, Wilhelm Usta adlı kölesine vermiştir. Bu olay Sorgaktani'nin de isteğiyle olmuştur.⁴²⁵ Fakat kendi oğullarının han olmasını arzu eden bu kadın, oğullarının eğitimi bahanesiyle Güyük'le evlenmesi için yapılan teklifi reddetmiştir. Bu reddin

⁴²¹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.454.

⁴²² Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.822; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.454.

⁴²³ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.454.

⁴²⁴ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.792.

⁴²⁵ Mengü, kardeşleri Hülagu ve Kubilay'ı kabileleri itaat altına almaları için farklı bölgelere gönderirken Arık Buka'yı Hristiyan olan anneleri Sorgaktani'nin çadırından sorumlu olarak yanında alıkoyduktan sonra bu evlilik gerçekleşmiştir. Hatta Sorgaktani ölünce annesinin tüm çadırı gibi Wilhelm Usta da Arık Buka'nın hissesine düşmüştür. Ayrıca Rubruk Mengü'nün annesinin hastalığını Wilhelm Usta sayesinde öğrendiği bilgisine de yer vermiştir. Rubruk, *Seyahat*, s.112.

daha çok siyasî nedenlerden kaynaklandığı savunulmaktadır.⁴²⁶ Çünkü Sorgaktani Güyük'le evlendiği takdirde Ögedey soyunun saltanatını kabul edecekti. Sorgaktani'nin hedefi ise oğullarının tahta geçmesini sağlayarak saltanatın Tuluy hanedanına geçmesini başarmaktı.⁴²⁷ Bazı kaynaklara göre Güyük böyle bir amaç taşımaktadır. Bu amaca göre de amcası Tuluy'un dul eşi Sorgaktani'yle evlenerek Tuluy ulusunu kendi topraklarına katmak istemiştir. Ancak Sorgaktani bu isteğe olumlu bakmamıştır.⁴²⁸

Güyük'le evlenme teklifini reddeden Sorgaktani Hatun, Tuluy'un her bir oğlunu o zamanın şartlarında han olmaya hazır şekilde yetiştirmiştir.⁴²⁹ Öyle ki oğullarından Mengü ve Arık Buka, Büyük Kağan Kubilay Çin'de 80 yıl varlığını sürdüren Yüan hanedanını kurarak Çin'i Çin'den yönetmeyi başarmıştır. Diğer oğlu Hülegü'ye gelirse o da batıda Moğol hâkimiyetini kurarak İlhanlı Devleti'nin kurucu hanı olmuştur.⁴³⁰ Sorgaktani Hatun'un oğullarının her birinin hanlık vasfını taşıyacak şekilde yetişmesinde emeği geçen kendi hizmetinde görevlileri bulunmuştur. Sorgaktani'nin hizmetinde olan bu müşavirlerden biri Sevinç Toğrul⁴³¹'dur. Cengiz Han'ın batı seferine katılan Sevinç Toğrul daha sonra Sorgaktani'nin hizmetinde, onun oğullarını yetiştirmek için görevlendirilmiştir. Diğeri ise hizmetlerinden dolayı Sorgaktani Hatun'un dikkatini çeken Bulad Kaya⁴³²'dir. Mungusuz⁴³³ da diğerleri gibi Sorgaktani'nin idaresindeki Chan-ting

⁴²⁶ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.132; Durak, "Sorgaktani Beki", s.254.

⁴²⁷ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.132.

⁴²⁸ Yuvalı, *İlhanlı*, s.112.

⁴²⁹ Yuvalı, *İlhanlı*, s.112; Durak, "Sorgaktani Beki", s.253.

⁴³⁰ Yuvalı, *İlhanlı*, s.112.

⁴³¹ "Sevinç Tuğrul, Tonyukuk'un neslinden gelen bir Uygur'dur. Kendi memleketinde 'Uluğ Ayguci' idi. Çincedeki manası 'Büyük Memur ya da Nazır' demektir. 1211 senesinde Cengiz Han'a tâbi olmuştur. Cengiz Han'ın yanında kalmış, ona hizmet etmiş ve Batı seferinde Cengiz Han'ın yanında bulunmuştur. Geri döndüklerinde, oğluyla birlikte ona Tuluy'un yanında vazife verilmiştir. Tuluy'un karısı tarafından evlatlık muamelesi görmüştür." Ögel, *Türk Müşavirler*, s.62-63.

⁴³² "Bulad Kaya da Sorgaktani Hatun'un itimadını kazanmış bir Uygur'dur. On sekiz yaşındayken babası ile birlikte Cengiz Han'ın mahiyetine girmiş, başarılar kazanarak sonuçta Kara Hitay hükümdarının kızı kendisine verilerek mükâfatlandırılmıştır. Tuluy'un idaresindeyken Pekin'e fevkalade elçi ve başmüfettiş olarak gönderilmiştir." Ögel, *Türk Müşavirler*, s.79.

⁴³³ "Beşbalğ'lı bir Uygur olan Mungusuz, hemen hemen Bulad Kaya'nın bulunduğu mevkilerde bulunmuştur. Mungusuz da diğer birçok Uygur gibi Sorgaktani Hatun'un maiyetinde bulunan Türklerdendi. 15 yaşında iken Uygur edebiyatının bütün eserlerini okumuştur. İlk memuriyeti Chen-ting Vilayeti'nin vergi tahsiline memur edilmesiyle başlamıştır. Bu vazife mahiyet olarak önemli görünmese de bu vilayetin üç imparatorun annesine ait olduğu düşünülürse bu vilayette hizmet görenlerin Moğol Sarayı'nda daima büyük nüfuz ve hürmete sahip oldukları açıktır." Ögel, *Türk Müşavirler*, s.92.

vilayetinin vergi memurluğunu yaptığı sırada, Tuluy'un oğullarının yetişmesinde emeği geçen ünlü Uygur müşavirlerindedir. Töre Kaya⁴³⁴ da Sorgaktani'nin hizmetinde bulunan bir görevlidir.⁴³⁵ Adlarını saydığımız bilim, düşünce ve sanat adamı olan bu kişiler, büyük kağanın müşavirliğinin yanı sıra Sorgaktani Hatun'un ordasında çocuklarına öğretmenlik de yapmışlardır.⁴³⁶ Bunların dışında Sorgaktani'nin görevlilerinin çokluğunu, Horasan yöneticiliğine atanan Cin Timur'un emrine verilen temsilcilerin içinde, Sorgaktani Beki'nin Nosal, Batu, Kızıl Buka ve Körgüz adlı temsilcilerinin bulunmasından görmekteyiz.⁴³⁷

Reşidüddin, Sorgaktani'nin oğullarının niteliklerinin annelerinin onlara verdiği mükemmel eğitimden ve tedbirinden kaynaklı olduğunu söylemiş⁴³⁸ ve Roux'un bildirdiğine göre Çinliler onu ünlü, mükemmel, görkemli, azize imparatoriçe olarak adlandırmıştır.⁴³⁹ Reşidüddin'e göre Sorgaktani babasız kalan çocuklarını yetiştirmek için çaba sarf etmiş, onlara edep ve sanat öğretmiştir. Onların arasında kavga ve kargaşa çıkmasına fırsat vermemiştir. Çocuklarını olduğu gibi Tuluy'dan kalan emirleri de yönetebilmiştir.⁴⁴⁰ Cengiz Han'ın annesi Höelün ile Sorgaktani'yi karşılaştıran Reşidüddin, Sorgaktani'nin çocuklarını yetiştirirken Höelün'ün yöntem ve metodunu izlediğinden bahsetmektedir. Höelün de yetim kalan çocukları han oluncaya kadar onları ve orduyu yönetmiştir. Cengiz Han annesinin çabaları sayesinde büyük işler yapmayı başarmıştır. Fakat Reşidüddin, kocasının ölümünden sonra tekrar evlenmek konusunda Sorgaktani'nin Höelün'den daha sabırlı olduğuna değinmiştir. Çünkü Cengiz Han annesinin isteğiyle onu Mönglik'e vermiştir.⁴⁴¹ Ebu'l Ferec'e göre bir şairin söylediği şu sözler sanki onun için söylenmiştir: “Kadın cinsi arasında buna benzer başka bir kadın görseydim, kadın

⁴³⁴ “Beşbalıĝ'lı tanınmış bir Uygur'dur. Tahsilini önce Budizm üzerine yapmış, sonra fikrini deĝiştirerek Konfüçyanist olmuştur. Bu aile de önce Ana İmparatoriçe Sorgaktani Beki'nin zeameti olan Chen-ting-lu'da yerleşmiş olduğundan, ona baĝlı olduğu anlaşılmaktadır. Cengiz Han'ın Batı Seferi'ne katılmıştır. 1323 senesinde 67 yaşında iken ölmüştür.” Ögel, *Türk Müşavirler*, s.106.

⁴³⁵ Yuvalı, *İlhanlı*, s.123.

⁴³⁶ Yuvalı, *İlhanlı*, s.182.

⁴³⁷ Cüveynî, *Cihan Güşâ*, s.402.

⁴³⁸ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.822; Roux, *Moğol*, s.315.

⁴³⁹ Roux, *Moğol*, s.315.

⁴⁴⁰ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.171-172.

⁴⁴¹ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.792.

cinsinin erkek cinsine üstün olduğunu söyledim.”⁴⁴² Moğol kadınları içinde Sorgaktani Beki’den neredeyse tüm yazarlar övgüyle bahsetmişlerdir.

Beyânî’ye göre Ögedey hayatta iken Sorgaktani Beki, hanın karısı Töregene Hatun’u kendi gücünün gölgesinde bırakmış, handan aldığı yetkiyle onun siyasette kendisini göstermesine imkân tanımamıştır.⁴⁴³ Ögedey’in ölümünden sonra bu durum hanın hayattaki dul karısı Töregene lehine değişiklik göstermiştir. Sorgaktani Beki, Töregene Hatun’un naibliği döneminde siyaset birliği sayesinde kendisini kenara çekerek ulusunun ve evlatlarının çıkarlarını korumak haricinde hiçbir işe karışmamıştır.⁴⁴⁴ Hatta Sorgaktani Ögedey’in ölümünden sonra da tedbirli davranmaktan vazgeçmemiş ve Güyük’ün han olarak seçileceği kurultaya oğulları ile ilk katılanlardan olmuştur. Ayrıca onlar bu kurultayda Güyük taraftarı bir tutum sergilemişlerdir.⁴⁴⁵ Kurultaydan sonra Töregene Hatun’un naibliği döneminde yetkilerini kötüye kullanan, yolsuzluk, hırsızlık yapanlara karşı yürütülen soruşturmada Sorgaktani ve oğulları aklanmıştır.⁴⁴⁶ Güyük han yasadışı iş yapanların dağıttığı yarlıkların geçersiz olduğunu ve geri alınmasını duyurmuştur. Kanuna aykırı hareket edenleri belirten Güyük, Sorgaktani ve oğullarının asla yasadan sapmadıklarını, onların devlet yönetiminde tecrübeli kimselerden daha iyi iş yapacak kadar bilgili, kabiliyetli olduklarını söylemiştir.⁴⁴⁷ Sorgaktani Hatun’a büyük saygı gösterilerek Ögedey’in hazinesinden bu hatuna altın, gümüş, inci, mücevher ve pek çok kıymetli kumaş hediye edilmiştir.⁴⁴⁸ Kurultayda zevk ve eğlence sona erince yeni han hazinelerin kapısının açılmasını emretmiştir. Hazineye bulunan mücevher, altın, gümüş ve kumaşların cinslerine göre ayrılarak halka dağıtılması işini kurultayın saygın kişilerinden olan Sorgaktani Beki’ye bırakmıştır.⁴⁴⁹ Sorgaktani’ye yeni han Güyük’ün bu denli güveninin olması, babası Ögedey’in ona kıymet vermesi

⁴⁴² Ebu’l Ferec, *Ebu’l Ferec Tarihi*, C.II, s.531; Ebu’l Ferec, *Muhtasarüddüvel*, s.18.

⁴⁴³ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.131.

⁴⁴⁴ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.131; Durak, “Sorgaktani Beki”, s.255.

⁴⁴⁵ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.234; D’ohsson, *Moğol*, s.222.

⁴⁴⁶ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.230,238; D’ohsson, *Moğol*, s.224; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.266; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.131; Durak, “Sorgaktani Beki”, s.255.

⁴⁴⁷ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.454-455; Roux, *Moğol*, s.315; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.131; Barthold, *Türkistan*, s.512; Durak, “Sorgaktani Beki”, s.255.

⁴⁴⁸ Durak, “Sorgaktani Beki”, s.255.

⁴⁴⁹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.234; D’ohsson, *Moğol*, s.224; Barthold, *Türkistan*, s.512; Durak, “Sorgaktani Beki”, s.255.

haricinde hem onun döneminde hatunun idareci kimliğiyle saygınlığını artırması hem de Ögedey'in ölümünden Güyük'ün han seçilmesine kadar kendisi ve oğullarının yasadışı hiçbir faaliyette bulunmamaları etkili olmuştur.

Güyük'ün han olması ve Töregene'nin Fatma Hatun dolayısıyla oğlunun gözünden düşmesi sonucunda Sorgaktani Hatun tekrar siyasî hayatta etkisini hissettirmeye başlamıştır.⁴⁵⁰ Güyük iki yılda hanlıktaki konumunu sağlamlaştırdıktan sonra ele geçirilen bölgeleri denetlemek maksadıyla Batıya yönelmiştir. Bu seferin Batu'yu ortadan kaldırmak için olduğunu düşünen Sorgaktani Hatun, Batu'ya haber göndererek tedbirli olması konusunda onu uyarmıştır.⁴⁵¹ Neslihan Durak makalesinde Sorgaktani'nin Güyük'le mücadeleye girmeden Batu'ya destek verme nedeninin Batu'nun ölmesi durumunda Güyük'ün güçlenerek Sorgaktani'nin amaçlarına ulaşmasının zorlaşacağından dolayı olduğunu savunmaktadır.⁴⁵² Yani Sorgaktani uzun yıllar boyunca hanlığa dair emellerine ulaşmak uğrunda sessiz kalmış ve bazı dönemlerde bu sessizliğine devam ettiği halde önüne çıkan engelleri de kaldırmıştır.

Batu'yla mücadele ettiği sırada ölen Güyük'ün ardından karısı Ogul-Gaymış, Sorgaktani Beki ve Batu'ya elçi göndermiştir.⁴⁵³ Sorgaktani Beki adet olduğu için onu teselli etmek maksatlı boğtag ve elbise (câme) göndermiştir.⁴⁵⁴ Güyük'ün ölümüyle hanlık mücadelesi başlamış ve Sorgaktani'nin oğlu Mengü'nün rakibi olarak Şiremun tekrar faaliyetlerine girişmiştir.⁴⁵⁵ Ancak Şiremun'un bu mücadelesi boşuna olmuştur. Çünkü Güyük'ün ölümü ile Mengü Han'ın tahta geçişi arasındaki sürede yönetimde yine Sorgaktani etkisi ortaya çıkmıştır. Sorgaktani Beki, Tuluy hanın ölümünden sonra olduğu gibi her kesimden insanları tarafına çekmek için onlara kıymetli hediyeler göndererek bağışlarda bulunmuş böylece onların teveccühlerini kazanabilmiştir. Onun bu yaptıklarının da etkisiyle büyük çoğunluk

⁴⁵⁰ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.131.

⁴⁵¹ Reşidüddin bu konuyla ilgili kesin bir zaman belirtmezken Güyük'ün han seçilirken Batu'nun ayak ağrısını bahane ederek gelmediğinden dolayı ona karşı kin beslemiş ve onun bulunduğu tarafa gitmeye karar vermiştir. Bu konudan haberdar olan Sorgaktani, Batu'ya gizlice mektup göndermiş ve onu bu durumdan haberdar etmiştir. Hemedanî, *Camiü'l-Tevârih*, s.792.

⁴⁵² Durak, "Sorgaktani Beki", s.255-256.

⁴⁵³ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.242.

⁴⁵⁴ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.242; Barthold, *Türkistan*, s.517; Durak, "Sorgaktani Beki", s.256.

⁴⁵⁵ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.132.

Güyük'ten boşalan tahta Mengü'nün geçmesi için görüş birliğine varmıştır. Ülkede hiç kimse onun emirlerine karşı gelmeye kalkmadığı gibi ünü bütün ülkelere de yayılmıştır.⁴⁵⁶ Bu süreçte bir yanda Ögedey ailesini temsilen Ogulgaymış Hatun, diğer tarafta da Tuluy'un eşi Sorgaktani Hatun bulunmuş ve aralarındaki mücadele devam etmiştir. Tuluy oğullarını avantajlı hale getiren durum Batu'nun açıktan verdiği destek olmuştur.⁴⁵⁷ Reşidüddin'e göre Batu'nun, Mengü'nün hanlığına olumlu bakmasının sebebi şudur: “Batu ayağının ağrıdığını bildirerek Güyük'ün han olduğu kurultaya katılamayınca Sorgaktani büyük oğlu Mengü'ye kimse Batu'nun yanına gitmiyor ama o herkesten büyük ve hastadır. Sen geçmiş olsun demek için ona git, demiştir. Mengü annesinin önerisi üzerine Batu'yu ziyarete gitmiş, Batu ise hem bu ziyaret hem de diğer haklarından dolayı Mengü'nün tahta geçmesi taraftarı olmuştur.⁴⁵⁸

Batu'yla yapılan ittifak haricinde Mengü'nün Ögedey oğullarından da taraftarı olmuştur. Bu müttefik Ögedey'in ölmeden önce Tuluy'un ordusundan Suldus ordusunu verdiği Köten'dir. Köten diğer Ögedey oğullarının aksine Mengü'yle dostluk kurmuş ve ona yardım etmiştir.⁴⁵⁹ Bu ittifakın nedeni Ögedey Han'ın ölmeden önce Tuluy Han'ın oğullarına ait iki bin Sulduslu orduyu kendi oğlu Köten'e vermesidir diyebiliriz. Sorgaktani'nin bu durum kendisine haber verildiği zaman verdiği tepki dikkate değerdir. Bu olay şöyle gerçekleşmiştir: Ögedey'in Tuluy oğullarına ait orduyu Köten'e verdiği haberini alan iki emir Sorgaktani Hatun ve Mengü'nün yanına giderek Suldus ordusunun Cengiz Han fermanına göre onlara ait olduğunu ancak hanın onları Köten'e vereceğini ve kendilerinin Cengiz Han'ın yasasının değiştirilmesine izin vermeyerek bunu hana söyleyeceklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Sorgaktani Beki: “Sizlerin sözleri doğrudur ancak bizde miraslardan ve elde edilenlerden hiçbir şey eksik değil, hiçbir şekilde olmayacaktır. Biz ve ordularımızın hepsi hanındır. O bilir nasıl yapacağını. Hüküm onun hükmüdür, biz ise ona tabi ve bağlıyız.” deyince emirler susarak duydukları sözleri beğenmişlerdir. Reşidüddin'e göre onun bu akıllı tutumu sayesinde

⁴⁵⁶ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.455; Roux, *Moğol*, s.315.

⁴⁵⁷ Yuvalı, *İlhanlı*, s.113; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.267; Durak, “Sorgaktani Beki”, s.256.

⁴⁵⁸ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.792.

⁴⁵⁹ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.792.

çocuklarının makamı ve mevkisini diğer amcaoğullarından daha yükseltmiştir.⁴⁶⁰ Bunun dışında Sorgaktani bu olaya karşı çıkmayarak hem kendi itibarını korumuş hem de oğullarının müttefik kazanmasını sağlamıştır.

Güyük'ün ölümünden sonra yaşanan veraset kavgalarında kurulan yeni dengeler önceden atılan adımların ne kadar isabetli olduğunun göstergesidir. Suldus ordusu Köten'e verildiği zaman Sorgaktani'nin buna karşı çıkmaması bu anlamda atılmış mantıklı bir adımdır, diyebiliriz. Bunların dışında Tuluy oğullarının diğerlerinden daha üstün hale gelmesi, bazı yazarların dediği gibi Cengiz oğullarının bağlı olduğu halk töresine göre küçük oğlun aile için öneminden kaynaklanmıştır. Tuluy'un Cengiz Han'ın en küçük oğlu olması dolayısıyla ordu aile malı sayıldığından ordunun büyük kısmı aile ocağının bekçisi olan Tuluy'un hissesine düşmüştür. Sonuçta genç yaşta ölen Tuluy Han'ın oğulları diğerlerine göre avantajlı konuma gelmiş ve Tuluy oğulları devlet içinde birinci derecede önemlerini daima korumuşlardır.⁴⁶¹ Sorgaktani'nin attığı adımlar haricinde küçük oğlun evin varisi olması Tuluy'un oğlu Mengü'nün tahta geçmesini kolaylaştıran öncelikli sebeptir.

Sorgaktani'nin oğlu Mengü'nün tahta geçmesinde önemli etkenlerden biri de Batu'nun desteğini kazanmış olmasıdır. Hanlığı Ögedey oğullarından almak isteyen Batu, bu amaç uğrunda Tuluy'un dul karısı Sorgaktani ile ittifak kurmuştur.⁴⁶² Cengiz hanedanının en büyüğü olarak imparatorlukta sözü geçen Batu, Mengü'nün tahta geçmesinde önemli rol oynayarak Cengiz İmparatorluğunda ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur.⁴⁶³ Aslında bu ittifakın sonucundan sadece Sorgaktani değil Batu'da kazanç sağlamıştır. Bu ittifakı gerçekleştirebilmek için Sorgaktani Beki Güyük'ün ölümünden sonra kendi ailesinin zamanı geldiği düşüncesiyle Tuluy'dan olan en büyük oğlu Mengü'nün han seçilmesi için Batu'yu ikna etmeyi başarmıştır.⁴⁶⁴ Sorgaktani ve onun taraftarı Batu, hanlık iddiasında bulunan Ogul-Gaymış ve oğullarına elçiler göndererek han seçimi için kurultaya gelmelerini haber vermiştir.⁴⁶⁵ Bunun dışında Cüveynî ve Ebu'l Ferec'in rivayetlerine göre Mengü ile

⁴⁶⁰ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.792.

⁴⁶¹ Ögel, *Mitoloji*, s.29; Togan, "Çinggis Han", s.245.

⁴⁶² Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.266; Durak, "Sorgaktani Beki", s.256.

⁴⁶³ Barthold, *Türkistan*, s.520; Togan, "Çinggis Han", s.246.

⁴⁶⁴ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.266.

⁴⁶⁵ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.244.

annesini Sorgaktani, kurultayın toplanması sırasında anlaşmaya yanaşmayan kişilere elçiler göndererek onları iyilikle yanlarına çekmeye çalışmışlar; bu şekilde etkili olmadıklarını anlayınca tehdit ve korkutma yoluna da başvurmuşlardır.⁴⁶⁶

Kurultayı toplamak için 1250'de İmil'e doğru yola çıkan Batu Ala Konak'ta durarak bütün şehzadeleri oraya çağırıştır. Cüveynî'nin rivayetine göre Batu yapılacak toplantıda ülke işlerinin bozulmasını engellemek için hanlığın yönetiminin Beki'ye verilmesi konusunda görüşmek istemiştir.⁴⁶⁷ Toplanan kurultayda Batu Mengü'nün han seçilmesini teklif etmiş ve bunu başarmıştır. Mengü'nün han seçimi sadece Cuci ve Tuluy ailelerinin seçkin şahsiyetleri arasında kararlaştırılmış, Ögedey ve Çağatay oğulları ya kurultaya hiç gelmemişler ya da konu çözüme kavuşturulmadan kurultayı terk etmişlerdir. Mengü'nün seçildiğini duyduklarında ise kurultay'ın Moğollar için kutsal sayılan yerden uzakta toplandığını, bundan dolayı tüm şartlar yerine getirilmediği için bu kararı onaylamayı reddetmişlerdir. Bunun üzerine Batu istenen bölgeler, Onon ya da Kerülen Nehirleri yanında ikinci bir kurultay toplanmasına daha karar vermiş ancak Ögedey ve Çağatay ailesi temsilcilerinin davet edildiği çağrılar itibar görmemiştir.⁴⁶⁸

Batu'nun kurultayı toplaması için görevlendirdiği Berke, Ögedey ve Çağatay oğullarının onayı olmasa da Mengü'yü 1251 yılında han ilan etmiştir.⁴⁶⁹ Mengü'nün han olarak seçiminde Cengiz Han Yasası'nı en iyi bilen ve sahip çıkan olması etkili olmuştur.⁴⁷⁰ Cengiz tahtı Ögedey oğullarına bıraktığı halde Mengü'nün han olmasında sayılan tüm nedenlerin yanı sıra Ögedey oğullarının Yasaya uygun hareket etmemeleri de etkili olmuştur.⁴⁷¹

Sorgaktani aldığı önlemler sayesinde Güyük'ün kısa süren iktidarı sonrasında büyük oğlu Mengü'yü han seçtirerek saltanatı Ögedey hanedanından Tuluy hanedanına geçirmeyi başarmıştır.⁴⁷² Reşidüddin'e göre memleketin gelini

⁴⁶⁶ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.464; Ebu'l Ferec, *Ebu'l Ferec Tarihi*, C.II, s.553.

⁴⁶⁷ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.242; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.266.

⁴⁶⁸ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.266.

⁴⁶⁹ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.266-267.

⁴⁷⁰ Ankhbayar Danuu, "Büyük Han Mengü'nün Devlet Anlayışı ve İlhanlı Devleti Kuruluşunda Etkisi", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), Ankara 2015, s.2.

⁴⁷¹ Danuu, "Büyük Han Mengü'nün Devlet Anlayışı" s.2.

⁴⁷² Beyânî, *Moğol Kadını*, s.132; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.267.

Sorgaktani Beki'nin becerisi ve başarısı ile Mengü Han taht sahibi olmuştur.⁴⁷³ Şiremun'un Mengü'ye karşı iki yıl süren mücadelesi Sorgaktani'nin gücü ve nüfuzu, Batu'nun bu hatun tarafında yer alması dolayısıyla başarısız olmuş, 1251 yılında Mengü'nün han olmasıyla Sorgaktani galip gelmiştir. Mengü'ye muhalif olan Şiremün ve Güyük'ün karısı Ogul-Gaymış yakalanarak öldürülmüştür.⁴⁷⁴ Onların haricinde kurultayda Ogul-Gaymış'ı temsil eden Bala adlı biri, ölüme mahkûm edilmişken Sorgaktani'nin yakalandığı hastalık ve iyileşmek için çıkardığı af sayesinde varlığını kaybetse de canını kurtarmıştır.⁴⁷⁵

Sorgaktani Beki'nin Hülagü ile Berke arasında savaşın devam ettiği dönemde Buhara'da yapılan nüfus sayımlarındaki bilgilere göre on altı bin kişilik Moğol ordusu içinde üç bin kişilik ordusunun olması askeri gücünün göstergesidir.⁴⁷⁶ Bu bilgi aslında hatunun devlet işlerini bu denli nasıl etkileyebildiğinin de cevabıdır. Moğollarda büyük hanlar döneminde gücü Töregene'nin gücünü aşan başka bir hatun yoktur. Askeri gücünün yanı sıra Cüveynî'nin belirttiğine göre Bitikçi tayin etme işinin ölmeden önce Sorgaktani'nin sorumluluğunda olması yönetici kesime dâhil olduğunun göstergesidir.⁴⁷⁷ Kısaca Sorgaktani Hatun, hanedana mensup bir erkeğin elde edeceği haklara sahip olmanın yanında bu hakları kullanarak hem siyasi gücünü hem de maddi varlığını artırmıştır.

Sorgaktani Beki'nin dinle ilgisine bakacak olursak, hatun Hristiyan olup papazlara değer vermiş, bunların dualarını almaya çalışmıştır.⁴⁷⁸ Hatta Mengü'nün Hristiyanlara ılımlı yaklaşımı annesi Sorgaktani'nin Nesturi olmasından ve onun annesine duyduğu sevgi ve saygıdan kaynaklıdır⁴⁷⁹, diyebiliriz. Sorgaktani, bütün Kerait'ler gibi Nesturi olmasına⁴⁸⁰ rağmen, onun nezdinde Müslümanlık da Hristiyanlık kadar itibar görmüştür. Diğer dini liderlere olduğu gibi cami, medrese inşa etmeleri için mollalara da maddi desteklerde bulunmuştur.⁴⁸¹ Sadece maddi

⁴⁷³ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.822.

⁴⁷⁴ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.132; Yuvalı, *İlhanlı*, s.113; Durak, "Sorgaktani Beki", s.256-257.

⁴⁷⁵ Roux, *Moğol*, s.317; Cüveynî, *Cihan Güşa*, 100.

⁴⁷⁶ Barthold, *Türkistan*, s.539.

⁴⁷⁷ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.426.

⁴⁷⁸ Ebu'l Ferec, *Muhtasariüddüvel*, s.18.

⁴⁷⁹ Roux, *Moğol*, s.341; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.268; Barthold, *Türkistan*, s.520.

⁴⁸⁰ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.249,266; Togan, *Umumî Tarih*, s.261.

⁴⁸¹ Roux, *Moğol*, s.343-344; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.455.

destek vermekle de kalmayan Sorgaktani, İslam dininin şeri kurallarının yaşatılması için çaba sarf etmiştir. Örneğin, Şeyhülislam Seyfeddin el-Baherzî⁴⁸²'yi, Buhara'da medrese yapma işiyle ilgilenmesi için bin balış gümüş vererek görevlendirmiştir. O civardaki köyleri satın alarak oranın gelirini inşa ettirilen medresenin hocaları ve talebelerinin maddi ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan vakfa bırakmıştır.⁴⁸³ Buhara'da 1238'de yapılan iki büyük binanın biri, Sorgaktani'nin yaptırdığı Han Medresesi⁴⁸⁴'dir. Bin talebenin öğrenim gördüğü bu medresede dönemin büyük âlimleri ders vermiştir. Bu medrese sadece Buhara için değil, İslam âlemi için kıymetli medreselerden biri olmuştur.⁴⁸⁵ Hristiyan olan Sorgaktani Hatun her medreseye ayrı ayrı on bin balış bağışlamıştır.⁴⁸⁶ Cüveynî'nin belirttiğine göre Sorgaktani Beki, Han Medresesi'yle aynı özellikleri taşıyan Mes'udiye Medresesi'ni de yaptırmıştır.⁴⁸⁷ Sorgaktani'yi Büyük Hanlar dönemindeki diğer hatunlardan ayıran bir diğer özelliği de onun bu dini tutumudur. Mengü diğer dinlerin mensuplarına hoşgörü konusunda annesi Sorgaktani'den etkilenmiş olmalı ki Müslümanlara karşı daha az mücadeleci tavır sergilemiştir.⁴⁸⁸

Reşidüddin'in çok akıllı, mükemmel, dünya hatunlarının en önde geleni, iffetli ve temiz sıfatlarına sahip bir hatun olarak tasvir ettiği Sorgaktani,⁴⁸⁹ Zihicce 649/Şubat 1252'de ölmüş,⁴⁹⁰ Kerülen Nehri mıntıkasında bulunan kocasının mezarı yanına defnedilmiştir.⁴⁹¹ Sorgaktani Hatun'un ölümüyle Moğollarda 1241 yılından

⁴⁸² 1190 yılında Bâharz'da doğan Seyfeddin Bâharzî, Kübreviyye tarikatının Bâharzîyye kolunun kurucusu mutasavvıftır. Eğitimini tamamladıktan sonra şeyhinin halifesi sıfatıyla Moğollar tarafından işgal edilmiş olan Buhara'ya giderek orada yerleşmiş ve kısa zamanda pek çok taraftar kazanarak şeyh-i âlem unvanıyla anılmıştır. Süleyman Uludağ, "Bâharzî, Seyfeddin", *DİA*, C.4, s.474-475; Mustafa Uyar, "Ortaçağ Moğol Hükümdarlarının İslâmlaşmasında Türk Unsurların ve Türk Din Anlayışının Rolü Üzerine", *Yücel Özkaya'ya Armağan Yazılar*, ed Hamiyet Sezer Feyzioğlu, Hel Yayınları, Ankara 2015, s.213.

⁴⁸³ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.823; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.455; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.133; Spuler, *İran Moğolları*, s.261; Uludağ, "Bâharzî", s.475; Uyar, *Moğol Hükümdarlarının İslâmlaşması*, s.213.

⁴⁸⁴ Barthold, medresenin adını Hâniyye olarak yazmıştır. Barthold, *Türkistan*, s.507; Durak, "Sorgaktani Beki", s.257.

⁴⁸⁵ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.138.

⁴⁸⁶ Barthold, *Türkistan*, s.507; Durak, "Sorgaktani Beki", s.257.

⁴⁸⁷ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.138.

⁴⁸⁸ Spuler, *İran Moğolları*, s.262; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.133.

⁴⁸⁹ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.791.

⁴⁹⁰ Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.823; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.134; Barthold, *Türk Tarihi Hakkında*, s.254; Yuvalı, *İlhanlı*, s.115; Durak, "Sorgaktani Beki", s.257.

⁴⁹¹ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.134.

beri devam eden kadınların iktidar dönemi son bulmuştur.⁴⁹² Sorgaktani'den sonra kadınlar siyasî hayatta adlarından söz ettirseler de Töregene, Ogul-Gaymış ve Sorgaktani gibi yıllarca yönetimi etkileyememişlerdir.

1.1.3.12.Organa Hatun

Organa Hatun, Moğollarda Büyük Hanlar dönemi haricinde siyasi hayattaki etkinliği dolayısıyla yaşamına değinmeden geçemeyeceğimiz Çağatay ulusu hatunlarından. Kabilesi ve ailesi hakkında bilgi sahibi olamadığımız Organa hatunun siyasetteki etkinliğine neredeyse tüm kaynaklarda değinilmiştir. Çağatay ulusunun hanı olan Yesü Mengü'den sonra hüküm süren Kara Hülegü vefat edince karısı Organa Hatun yönetimi eline almıştır.⁴⁹³ Barthold'un bildirdiğine göre, Batu'nun emriyle Çağatay ulusunun başında olan Yesü Mengü'ye karşı yürüme kararı alan Kara Hülegü yolda ölmüş, ancak ordusu vazifeyi tamamlayarak Yesü Mengü'yü esir edip Batu'ya göndermiş ve Yesü orada idam edilmiştir. Bunun üzerine Organa Hatun, küçük yaştaki oğlu Mübarek Şâh adına Çağatay ulusunun hükümdarı tayin edilmiştir.⁴⁹⁴ Bu hatun 1252-1261 yılları arasında naib olarak devleti idare etmiştir.⁴⁹⁵

Organa Hatun idaresinden sorumlu olduğu Almalığ'ta Mengü tarafından Batı'ya gönderilen Hülegü'yü kabul etmiş ve onların gelişinin şerefine ziyafetler düzenlemiş, hediyeler takdim etmiştir.⁴⁹⁶ Çağatay'ın sevdiği gelinlerinden olan ve aslında Budizm'i kabul etmiş olan hatun, Müslüman'ları himaye etmiştir.⁴⁹⁷ Hatta onun oğlu Mübarek Şâh, Çağataylılarda ilk Müslüman olan kişidir.⁴⁹⁸

⁴⁹² Yuvalı, *İlhanlı*, s.115.

⁴⁹³ Cihan Güşa'da bu hatunun adı Orkine olarak geçmektedir. Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.250; Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, Farsçadan çev. Necati Lugal, TTK Yayınları, Ankara 1987, s.15; Ağaldağ, "Moğol Devleti", s.276; Barthold, *Türk Tarihi Hakkında*, s.250.

⁴⁹⁴ Barthold, *Türkistan*, s.519.

⁴⁹⁵ Togan, *Umumî Tarih*, s.63; Roux, *Moğol*, s.351; Ağaldağ, "Moğol Devleti", s.276.

⁴⁹⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiü't- Tevârih*, s.16; Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.501; Barthold, *Türkistan*, s.525.

⁴⁹⁷ Barthold, *Türkistan*, s.525.

⁴⁹⁸ Barthold, *Türkistan*, s.525; Ağaldağ, "Moğol Devleti", s.276.

Mengü'nün ölümünden sonra çıkan taht kavgası Tuluy'un oğulları arasında yaşanmıştır. Çin'de bulunan büyük oğlu Kubilay ve Moğolistan'da baba yurdunun mirasçısı en küçük oğlu Arık Böke mücadeleye başlamışlardır. 1260 yılında ilk defa iki büyük han aynı anda tahta geçmiştir.⁴⁹⁹ Arık Böke, Organa Hatun'un bir rakibine, Organa'yı yerinden kovarak iktidarı ele geçirme izni vermiştir. Ancak bu izni verdiği Çağatay'ın torunu Algu, iktidara geçince Kubilay tarafını tutmuştur. Bunun üzerine Kubilay'ın Çin'de olmasını fırsat bilen Arık Böke, Algu'ya karşı saldırıya geçerek İli Bölgesi'ni yakıp yıkmıştır. Sonuçta bu bölgede kıtlık ortaya çıkmış ve yardımcıları Arık Böke'yi terk etmiştir.⁵⁰⁰ Arık Böke, Çağatay'ın torunu Algu'yla olan mücadelesinde zorluklarla karşılaşınca Organa Hatun'la barışarak hatunun kendisine katılmasını sağlamıştır.⁵⁰¹ Algu'nun faaliyetlerinden rahatsız olan Organa Hatun Arık Böke'ye Algu'yu şikâyet etmiştir. Bunun üzerine Arık Böke Algu'dan elde edeceği çıkarları gözetmekle görevlendirdiği Organa Hatun'u Semerkant'a göndermiştir. Ancak işler umduğu gibi gitmemiş ve Semerkant'a giden Organa kuzeni Algu'yla evlenerek herkesi şaşırtmıştır.⁵⁰² Bu şekilde bozguna uğrayan Arık Böke'nin 1264'te tahtı kardeşine teslimiyle Kubilay ülkede tek hâkim olabilmiştir. Bu taht mücadelesinde Organa Hatun'un Kubilay'ın tarafında olup hanlığın içine düştüğü çıkmazdan kurtulmasında etkili rol oynadığından olsa gerek Roux bu hatundan bilge ve akli başında biri şeklinde bahsetmiştir.⁵⁰³ Organa Hatun yaptığı seçimle hanlığı iki başlılıktan kurtarmasının yanında bu hareketinin siyasî bir sebebi olduğuna dair bilgi sahibi olmasak da yönetimle ilgili ihtiraslarını göz önünde bulundurduğumuzda bu evliliğin siyasî bir amaç taşıdığını söyleyebiliriz.

Organa Hatun'un kocası olan Algu öldüğünde, önce rakibi, sonra karısı olan Organa Hatun, Kara Hülagu'yla yaptığı ilk evliliğinden olan oğlu Mübarek Şah'ı hanlığın başına getirmek için yeniden faaliyetlerine başlamıştır. Ancak bu seçim, onun yerine yine bir Çağataylı olan Barak'ı⁵⁰⁴ atayan Büyük Han Kubilay tarafından

⁴⁹⁹ Barthold, *Türkistan*, s.537.

⁵⁰⁰ Roux, *Moğol*, s.352; Barthold, *Türk Tarihi Hakkında*, s.252.

⁵⁰¹ Barthold, *Türkistan*, s.534-535; Barthold, *Türk Tarihi Hakkında*, s.252; Roux, *Moğol*, s.352; Ağaldağ, "Moğol Devleti", s.276.

⁵⁰² Roux, *Moğol*, s.352; krş. Barthold, *Türkistan*, s.538; Barthold, *Türk Tarihi Hakkında*, s.252.

⁵⁰³ Roux, *Moğol*, s.351.

⁵⁰⁴ Çağatay Han'ın torunu Yisun Tuva'nın oğlu olan Barak'ın Çağatay Hanlığı'nın başına geçiş tarihi olarak 664 (1266) yılı verilmiştir. Ölümünden bir yıl önce İslâmiyet'i kabul ederek Sultan Gıyaseddin

onaylanmamıştır.⁵⁰⁵ Ağaldağ'ın makalesinde belirttiğine göre Mübarek Şah 1266'da han seçilmiş ancak Kubilay Han'ın Barak'a verdiği bir yarlıkla ortak hükümdar seçilmiştir. Daha sonra orduyu tarafına çeken Barak, Mübarek Şah'ı tahttan indirerek kendisi tek başına han olmuştur.⁵⁰⁶ Barthold'un belirttiğine göre Organa Hatun Algu'dan önce ölmüştür. Mübarek Şah tahta çıktığında hayatta olup olmadığı şüphelidir.⁵⁰⁷ Ölümüyle ilgili kaynaklarda kesin bilgiye rastlamadığımız Organa Hatun'un dini durumu hakkında Barthold bir görüş öne sürmektedir. Bu görüşe göre İslam'ı kabul eden Çağatay Hanı Mübarek Şah'ın annesi Organa Hatun'un da Müslüman olduğu iddia edilmiştir.⁵⁰⁸ Ancak bu görüşü doğrulayacak başka bir bilgi kaynaklarda mevcut değildir.

1.1.3.13.Cirina

Büyük Hanlar dönemindeki Moğol kadınları içinde hanın kızı olarak değineceğimiz tek hatun, Mengü Han'ın Hristiyan karısından olan kızı Cirina'dır. Cirina mirasın oğullara kaldığı bir toplumda kadın olduğu halde annesinin vefatının üzerine onun ardından kalan mallara sahip olmuştur.⁵⁰⁹ Bu Moğollar tarihinde eşine az rastlanır bir hadisedir. Zira han ya da hatun öldüğünde kalan miras yalnızca oğullara düşmektedir. Kızlara bu hak evlenirken çeyiz olarak verilmektedir.

Cirina'ya dair ayrıntılı bilgiyi Hristiyan seyyahlar vermiştir. Öncelikle Moğollarla işbirliği yapmak isteyen Kral IV. Louis'in gönderdiği Papaz William 4 Ocak 1254'te hanın huzuruna kabul edilmelerini şöyle anlatmaktadır: “ Kırkbeş yaşında olan Mengü bir sedirde oturuyor ve yanında genç bir karısı oturuyordu. Cirina adında çok çirkin ve tam gelişmiş bir kızla diğer çocuklar onların arkasında bir sedirde oturuyorlardı. Cirina'nın oturduğu bu yer hanın çok sevdiği ve ondan bu

unvanını kullanmaya başladığı söylenmektedir. Mustafa Kafalı, “Barak Han”, *DİA*, C.5, Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul 1992, ss.63-64.

⁵⁰⁵ Roux, *Moğol*, s.369; Barthold, *Türkistan*, s.541.

⁵⁰⁶ Ağaldağ, “Moğol Devleti”, s.276.

⁵⁰⁷ Barthold, *Türkistan*, s.541-542.

⁵⁰⁸ Barthold, *Türk Tarihi Hakkında*, s.269.

⁵⁰⁹ Rubruk, *Seyahat*, s.85; Spuler, *İran Moğolları*, s.425.

kızı edindiği Hristiyan bir hanıma aitmiş.” şeklinde açıklamıştır.⁵¹⁰ Cirina annesinin ölümünden sonra onun ordusuna sahip olmanın yanı sıra tahtta da yer edinmiştir. Rubruk'ta Papaz William gibi Mengü Han'a yaptığı ziyaretinde Mengü'nün hatununun yanında buluğa ermiş çirkin görünüşlü Cirina adlı bir kızın varlığından bahsetmiştir.⁵¹¹ Rubruk'un ziyaret ettiği ve annesine ait yurttan oturan diye bahsettiği kişi Cirina'dır. Rubruk, bu ziyaretle ilgili ayrıntılı bilgi vererek haç içeri getirilince prensesin kendini saygıyla yere atıp duaya başladığından ve Hristiyan inançlarının ona iyi öğretildiğinden bahsetmiştir.⁵¹² Rubruk'un verdiği dini konulardaki bu bilgiler haricinde Cirina hakkında kaynaklarda başka bilgi mevcut değildir.

⁵¹⁰ Vernadsky, *Moğollar*, s.91.

⁵¹¹ Rubruk, *Seyahat*, s.85.

⁵¹² Rubruck, *Seyahat*, s.96.

İKİNCİ BÖLÜM

İLHANLILAR DÖNEMİNDE KADIN

Mengü Han tahta geçince kardeşi Kubilay'ı Çin'e gönderdiği gibi Hülegü'yü de batıya göndermiştir.⁵¹³ Ancak burada ele geçirilen bölgeler Büyük Han'ın nüfuzunu kabul etmek şartıyla Hülegü'nün hâkimiyetinde olacaktır. Batıda Büyük Han'a bağlı olarak kurulan bu hanlığa İlhanlılar adı verilmiştir. İlhanlılar uzun bir müddet büyük hana bağlı kalmışlar ve han değişikliklerinin Büyük Han tarafından onaylanmasını dikkate almışlardır. Bu dönemin Büyük Hanı olan Kubilay'ın ölümü ve Gazan'ın İslamiyet'i seçmesiyle İlhanlıların Büyük Hanla ve Moğol geleneğiyle bağları zayıflamıştır.⁵¹⁴ Zamanla ayrı bir devlet olarak tamamen bağımsız hareket etmeye başlamışlardır. Bu duruma ele geçirilen yerlerin, seferleri gerçekleştiren hana ait olduğunu kabul eden Cengiz Yasasının etkisi olmuştur. Aynı zamanda İlhanlıların yerleştikleri bölgenin kültüründen etkilenmeleri Büyük Hanlarla olan bağlantının giderek zayıflamasını beraberinde getirmiştir.

Moğol kültürü ile İran kültürünü harmanlayan ve bu bölgenin dini inanışından etkilenen Moğolların yaşantısı, göçebe kültürden yerleşik kültüre geçmenin etkisiyle değişiklik göstermiştir. Kültürel değişimle birlikte yaşam koşullarının değişmesi kadınların hayatını doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemiştir. Yaşantısı değişen kadınlar hatun vasfıyla Büyük Hanlar döneminde olduğu gibi İlhanlılar⁵¹⁵ döneminde de yönetime dâhil olmuşlardır. Ayrıca hatunlar yönetime karışmakla kalmayıp olayların seyrini değiştirecek kadar güç sahibi olmuşlardır.

⁵¹³ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.13; Spuler, *İran Moğolları*, s.59.

⁵¹⁴ Garthwaite, *İran Tarihi*, s.130; Osman G. Özgüdenli, "Moğollar", *Turco-İranica: Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, 1. Basım, İstanbul 2006, s.164-165.

⁵¹⁵ Toluy Han'ın oğlu Mengü kardeşi Hülagu'yu batıya yollamış, Hülagu burada yapılan savaşlarla yeni bölgeler ele geçirmiştir. Hülagu Han Cengiz Han'dan miras kalmayan bu topraklarda yeni bir idare kurmuş, büyük kağana tabi olan bir han olduğu için kendisine İlhan unvanı verilmiştir. Bu sülaleye ise İlhanlılar denmiştir. İlhanlılar İran'da yerleşik İran kültürü ile konargöçer gelenekleri birleştiren bir gelenek kurmuşlardır. Togan, "Çinggis Han", s.246; Moğolların geleneğine göre ülüş yani miras olarak kalan yurtlar kendi törelerine göre hatta Cengiz Han yasalarına göre yönetilmeliydi. Ancak yeni fethedilen yerlerde yeni töreler uygulanabilirdi. Kubilay'da olduğu gibi Hülagu de yeni

2.1.İlhanlı Kadınlarının Siyasî ve Askerî Hayattaki Rollerini

Büyük Hanlar döneminde olduğu gibi İlhanlılarda hatunlar han değişikliğinde söz sahibi olmuşlardır. Yeni hanın seçilmesinden sonra devlet görevlilerine verilen bahşişten hatunlara da verilmiştir. Bu merasimlerde hatunlar hanın sağında oturmuşlar, toy ve şöenlere katılmışlardır.⁵¹⁶ Hatunların kendi idarelerine ayrılmış incü denilen geliri yüksek toprakları bulunmuştur.⁵¹⁷ Kendilerine has maddi varlıkları bulunan ve küçümsenmeyecek nüfuzları olan hatunların⁵¹⁸, özellikle hanın ilk hatununun kendine ait çadırı, sarayı ve ordusu olmuştur. Bu orduyu koruyan askerler, askerlere kumanda eden emirler bulunmuştur.⁵¹⁹ Mesela İlhan Argun döneminde Gazan Bahadır ve Eşek Toklu, Olcay Hatun'un emiridirler.⁵²⁰ Sefer esnasında hatunların her birinin kendilerine ait ordusu bulunmuştur. Hatta her birinin imamı, müezzini, hafızları ve pazarcıbaşısı mecuttur. Yolculuk sırasında molaya son verilip hareket edileceği vakit, öncelikle hanın birinci hatunu olan Büyük Hatun'un davulu çalınmıştır. Ondan sonra diğer hatunların davulları çalınmış ve bu durum devlet görevlilerinin davullarının çalınması şeklinde devam etmiştir.⁵²¹ Ayrıca göç esnasında önce hatunun hareket etmesi usuldendir.⁵²²

Moğollarda Büyük Hanlar döneminin devamı olarak İlhanlılarda da hanın kadınları siyasi hayatta etkin olmuşlardır. Hatta hanın kadınlarının yanı sıra kızları da yeri geldikçe yönetime müdahale etmişlerdir. Örneğin, 1303 yılında, Gazan Han döneminde Kaydu'nun ölümünden sonra yerine oğlu Urus'u veliaht ilan ettiği halde, babası Barak'ın intikamını almak isteyen Duva, Kaydu tahtına onun büyük oğlu Çapar'ı oturtmuştur. *Tarih-i Olcaytu*'da geçtiği şekilde; görüşte, yeterlilikte, akıllılıkta, yiğitlik ve cesaretle Kaydu evlatları içinde öncü ve seçkin olmakla tanınan

fethettikleri yerlerde, buraların kültürüne uygun politikalar üretmişlerdir. Buna göre İran'da yerleşik ve konargöçer kültürleri arasında ara yollar bulunmuştur. Togan, "Çinggis Han", s.247; Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *DİA*, C.30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s.226.

⁵¹⁶ Özcan, "Hatun", s.500.

⁵¹⁷ Özcan, "Hatun", s.500.

⁵¹⁸ Spuler, *İran Moğolları*, s.432.

⁵¹⁹ Spuler, *İran Moğolları*, s.432; Uyar, "İlhanlı Ordusunda Hiyerarşi", s.42; Mustafa Uyar, "İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilatı", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 2007, s.169.

⁵²⁰ Uyar, "İlhanlı Ordusunda Hiyerarşi", s.43; Mustafa Uyar, "İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilatı", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 2007, s.169.

⁵²¹ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s.327.

⁵²² Özcan, "Hatun", s.500.

Kaydu'nun kızı Timur Ohan diye bilinen Kutluğ Çağa, Duva ve Çapar'a: "Babamın görüşü hilafına ve vasiyetlerine aykırı davranmak doğru değildir. Çünkü ahdi bozmak, sözleşme ve anlaşmaya aykırı davranmak herkesçe kınanmış ve yerilmiş bir davranıştır. Hele böyle bir davranış asil bir handan sadır olursa..." Kadınların sözünün bir yere kadar itibar gördüğünün kanıtı gibi olan Duva'nın ona cevabı şu şekilde olmuştur: "Kadınların sözü ve görüşü ip eğirmek ve çıkırcık çevirmekten ibarettir, ulus taht ve tacından söz etmek değildir. Senin padişahlıkla, hükümdarlıkla işin ne?" demesi üzerine Kutluğ Çağa incinse de sessiz kalmaktan başka çare göremeyip babası Kaydu'nun hizmetlisi İtkül Gürkan'ın karısı olmuştur. Sonuçta Kaydu memleketi, Çağatay hanedanına yani Duva'ya teslim edilmiştir.⁵²³ Aslında bu örnek Moğol kadınlarının bazı dönemlerde siyasi olayları değiştirecek güce kavuştukları halde bazı dönemlerde siyasete dahil edilmediklerinin göstergesidir. Kutluğ Çağa daha sonra bu bitmeyen mücadelenin kurbanı olmuştur. Semerkant'a bir aylık mesafede Tersakend'te babasının mezarı başında bulunan Kutluğ Çağa'yı ve onun malla, hayvanla dolu ordusunu, Duva'nın kızkardeşinin oğlu Işık Timur'un kızkardeşi Ulca Timur bir gece ansızın başmış ve Kutluğ Çağa'nın kocası İtkül'u iki oğluyla birlikte suda boğmuşlardır. Mallarını, mülklerini ve sayısız hayvanlarını yağmalamışlardır.⁵²⁴ Bir önceki olaydan farklı olarak burada bir kadının siyasi gücünü intikam için kullandığını görmekteyiz. Bu olay kadınların siyasi gücünün yanı sıra aynı zamanda askeri gücünün göstergesidir. Olayın geçtiği eserde sebebi izah edilmese de ya sıradan bir saldırı ya da bir intikam olayıdır diyebiliriz.

İlhanlı hatunları soylu Türk ve Moğol ailelerden alınmıştır. Hükümdarlık hakkı Büyük Hanlar dönemi kurallarında olduğu gibi birinci hatunun oğullarına verilmiştir. Hatunların çocuklarının olmaması durumunda hükümdarlık cariyelerin erkek çocuklarının hakkı olmuştur. Hanın ölmesi halinde oğlunun, onun eşlerinden biriyle evlenmesi yine eski Moğol yasaları gereği olduğu gibi aynen devam ettirilmiştir. Mesela Abaka Han⁵²⁵ babası Hülegü'nün eşlerinden Olcay Hatun'la

⁵²³ Örs, "Tarih-i Olcaytu", s.74-75.

⁵²⁴ Örs, "Tarih-i Olcaytu", s.80.

⁵²⁵ Hülegü'nün on dört oğlundan en büyüğü olan Abaka, 631/1234'te Moğolistan'da doğmuştur. 1256'da babasıyla birlikte İran'a gelmiş, babasının ölümü üzerine 1265'te han olarak seçilmiştir. Hükümdarlığı on yedi yıl süren Abaka 1 Nisan 1282 tarihinde ölmüştür. Faruk Sümer, "Abaka", *DİA*, C.1, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1988, s.8.

evlenmiş sonra da Abaka Han'ın zevcesi Padişah Hatun'la oğlu Geyhatu⁵²⁶ evlenmiştir.⁵²⁷ Ayrıca İlhanlı hanlarının beğendiği bir kadını evli bile olsa eş olarak alması yine eski Moğol adetlerindedir. Bu duruma örnek ise Ebu Said Han'ın Hasan-ı Büzürg'ün hanımı Bağdat hatunla evlenmesidir. Ancak Moğollar arasında İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte bu adetler terkedilmiştir.⁵²⁸

Moğollarda Büyük Hanlar döneminde olduğu gibi İlhanlılar zamanında da siyasî amaçlı evlilikler yapılmıştır. Bu evliliklerle Moğollar, yabancılarla akrabalık bağı kurmuşlardır.⁵²⁹ İlhanlılarda Selçuklularla yapılan evliliklerin yanı sıra Bizanslılarla yapılan evlilikler siyasî olayların gereği olmuştur. Bizanslı yazar Pachymeres'in anlattığı üzere Moğolların saldırı girişimleri; yapılan evlilik anlaşmaları ve değerli hediyelerle durdurulmaya çalışılmıştır. İmparatorun kızı Maria'nın Hülagu'yla evlenmesi için gönderilmesinin ardından kuzeydeki Moğolların şefleri Nogay'la evlilik anlaşması yapılmıştır. İmparator gayrimeşru olarak doğan kızı Eusrosyne'yi vermiş ve anlaşmaya varılarak dostluk elde edilmiştir.⁵³⁰ Siyasî amaçla yapılan evliliklerden biri de Bizans imparatoru II. Andronikos'un kızı Maria'yı gelin olarak İlhanlı sarayına göndermesidir. Bizans'ı Marmara sahillerinde sıkıştıran ve İznik'i tehdit eden Osman Bey'e karşı Bizans İmparatoru akrabalık bağı kurmak yoluyla Olcaytu Han'la ittifak yapmıştır.⁵³¹ Bazı araştırmacılar 1306 yılında bu evliliğin aynı sebeplerle gerçekleştiğinden bahsetmişler ancak bu kızın Andronikos'un kızı değil kız kardeşi olduğunu söylemektedirler.⁵³² Ayrıca Olcaytu'nun bu hatunundan çocuğu olmadığı bilgisi

⁵²⁶ Abaka Han'ın oğlu olan Geyhatu'nun çocukluk ve gençlik yılları hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Abaka'dan sonra yerine geçen kardeşi Argun'un ölümünden sonra toplanan kurultay Gazan yerine Argun'un başka bir yeğeni olan Geyhatu'yu seçmiştir. Haksız uygulamaları neticesinde şehzade Baydu'yla başlayan mücadelesini kaybeden Geyhatu 6 Cemâziyelevvel 694 (24 Mart 1295) tarihinde idam edilmiştir. Abdülkadir Yuvalı, "Geyhatu Han", *DİA*, C.14, Diyanet Vakfı Neşriyat, İstanbul 1996, s.44-45.

⁵²⁷ Özcan, "Hatun", s.500.

⁵²⁸ Özcan, "Hatun", s.500.

⁵²⁹ Moğollarda evlenme töresinin nasıl olduğuna dair detaylı bilgi için bkz. Spuler, *İran Moğolları*, s.426-430.

⁵³⁰ Georges Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter Barlas, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s.43.

⁵³¹ Spuler, *İran Moğolları*, s.121; Yuvalı, *İlhanlı*, s.275; Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.362; Mustafa Demir, "İlhanlı Devleti'nin Yıkılış Sürecindeki Siyasi Gelişmeler", *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.376.

⁵³² Spuler, *İran Moğolları*, s.121; Yuvalı, *İlhanlı*, s.275.

mevcuttur.⁵³³ İlhanlıların civarındaki devletlerle yaptıkları bu evlilikler tamamen siyasi amaç barındırmıştır. Yapılan bu evliliklerin sonucunda İlhanlıların kazanımları görüşümüzü desteklemektedir. İlhanlılar kendilerine bağlı olan birçok eyaletin, bu bağlılığını yaptıkları evliliklerle devam ettirme yoluna gitmişlerdir.

İlhanlılarda, Selçuklu ve Bizans dışındaki devletlerle siyasî amaçlı evlilikler yapılmıştır. Geyhatu'nun Döndü Hatun'dan sonra aldığı, Kongirat kabilesinden Kutluk Timur Kürekan'ın kızı İl-Tüzmiş, 17 Eylül 1303 (4 Safer 703) tarihinde şehzade Bistam ile Horasan'dan gelmiştir. Geyhatu kendi kızı Olcay Kutluğ'u şehzade Bistam'a nişanlamıştır.⁵³⁴ Bu şekilde yapılan evlilikler Moğollarda olduğu gibi İlhanlılarda da oldukça fazladır. Yapılan bu evlilikler güç dengelerini korumada, siyasî bağlantıları sağlamada önemli bir etken olarak kullanılmıştır. Çünkü ailenin siyasî hayatın merkezinde yer alması ve kadının ailenin gücünü devam ettirmedeki rolü, siyasî istikrarsızlık dönemlerinde daha önemli hale getirmiş ve evlilik ilişkileri önem kazanmıştır.⁵³⁵

Büyük Hanlar döneminde olduğu gibi hanedan erkeklerini dini konularda etkileyen kadınlar İlhanlılarda da oldukça fazladır. Örneğin, annesinin vefatına kadar Hristiyan olarak kalan Olcaytu, Müslüman eşinin teşviki ile Hanefi mezhebini benimseyerek Müslüman olmuştur.⁵³⁶ Abaka'nın paraların üzerine haç bastırması konusunda Roux, Nesturi inancına sahip olan annesi Yisuncin'in ve kısmen Hristiyanlara duyduğu sempatinin etkili olduğunu dile getirmiştir.⁵³⁷ Aslında Abaka'nın Hristiyanlara duyduğu bu sempatinin sebebi yine annesidir, diyebiliriz.

Büyük Hanlar dönemi kadınlarından farklı olarak İlhanlı hatunları sosyal, dinî, kültürel hayatta önemli rol oynamışlardır. Geyhatu'nun hatunlarından önce Budist iken Müslüman olan İl-Tüzmiş Hatun⁵³⁸ Ulu Arif Çelebi'nin etkisi ile

⁵³³ Örs, "Tarih-i Olcaytu", s.53.

⁵³⁴ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.176,298.

⁵³⁵ Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.547.

⁵³⁶ Hanifi Şahin'in makalesinde bu ad Nikolay olarak geçmektedir. Hanifi Şahin, "Sebep ve Sonuçları Bakımından Olcaytu Sultan'ın Şiîliği", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 64, Ankara 2012, s.117.

⁵³⁷ Roux, *Moğol*, s.372.

⁵³⁸ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s.612; Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, C.II, Çev. Tahsin Yazıcı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, s.254; Togan, *Umumî Tarih*, s.266; Can, *Kadın*, s.29.

Mevlevî olmuş⁵³⁹ ve bu dini İlhanlılar arasında yaymak için gayret etmiştir. Ayrıca sarayında Mevlevî ayinleri düzenlemiştir.⁵⁴⁰ Eflâkî eserinde İl-Tuzmuş Hatun'un Arif Çelebi'nin müridlerinden oluşunu şu şekilde anlatmıştır: “ Han kerametlerinden haberdar olduğu Arif Çelebi'yi görmek ister ancak tüm ısrarlara rağmen Çelebi davete icabet etmez. Zamanın melikesi İltirmiş (İl-Tuzmuş) Hatun: “Ben onun mübarek yüzünü görmek için bir toplantı düzenleyip ona semâ vereyim şeyhülislamın oğlunu gönderip onu davet edeyim. Belki lütfen teşrif ederler.” deyince Çelebi'yi hatunun dediği şekilde semaya davet etmişlerdir. Davete icabet eden Çelebi, İl-Tuzmuş Hatun'un çadırında Kur'an ve gazeller okunduktan sonra semaya başlamıştır. Sonunda İl-Tuzmuş Hatun birçok hediyeler ve elbiseler verip onun müridlerinden olmuştur.⁵⁴¹ İlhanlı hatunlarının diğer Moğol hatunlarından farklı olarak siyasetten daha çok sosyal dini faaliyetlerle ilgilenmelerinin İslam inancının etkisiyle olduğunu söyleyebiliriz. Zira İlhanlı hatunları tasavvufla fazlasıyla ilgilenmişlerdir. Bu hatunlardan birini daha zikredecek olursak bir dönem Kirman hakimi olan Padişah Hatun'u söyleyebiliriz.

İlhanlı Hatunlarının sosyal kültürel yardımlarının ve faaliyetlerinin fazla olması mal varlıklarının fazlalığıyla paraleldir diyebiliriz. *Tarih-i Olcaytu*'da geçtiği şekilde Gazan Han'ın karısı olan Horasanlı Bulugan Hatun Olcaytu'nun da yedinci hatunudur. Bu hatunun Olcaytu Han'la evliliği dokuz yüz bin dinar mehir karşılığında gerçekleşmiştir.⁵⁴² Ve bu hatun Bağdat şehri yakınlarında bir şehir kurarak adını Horasan koymuştur.⁵⁴³ Onun adına bir hankah yapılarak vakfedilmiştir. Buranın emlak işleri ise Hâce Reşid'e verilmiştir.⁵⁴⁴ Ayrıca yine bir başka hatun, Hülegü Han'ın kızı Tütegeç Hatun medrese ve tekkeler yaptırmıştır.⁵⁴⁵ Gazan Han, Abatay Noyan'ın oğlu Kutluk Timur'un kızı Kiramun Hatun'la evliliğinde bu hatuna altmış tümen değerinde mihr vermiştir.⁵⁴⁶ Hatunların ekonomik gücünü göstermesi açısından verilen bu rakamlar önemlidir. Çünkü hatunlara çeşitli sebeplerle

⁵³⁹ Turan, *Selçuklular*, s.612; Eflâkî, *Menkıbe*, C.II, s.254; Can, “Kadın”, s.29.

⁵⁴⁰ Can, “Kadın”, s.29.

⁵⁴¹ Eflâkî, *Menkabeler*, C.II, s.253-254.

⁵⁴² Örs, “Tarih-i Olcaytu”, s.52,85.

⁵⁴³ Togan, *Umumî Tarih*, s.308; Örs, “Tarih-i Olcaytu”, s.115.

⁵⁴⁴ Örs, “Tarih-i Olcaytu”, s.115.

⁵⁴⁵ Can, “Kadın”, s.30.

⁵⁴⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.196,276.

bağışlanan araziler, evlenirken verilen mihrler onların ilerleyen dönemlerdeki gücünün sebebidir. Çünkü hatunların elde ettikleri bu gelirler sadece maddî güç olarak kalmamış, askerî gücü de beraberinde getirmiştir. Bu durum ise hatunların nüfuzunu artırarak yönetimde daha fazla söz haklarının olmasını sağlamıştır. Sonuçta hatunlar ellerine geçen bu imkânları siyasî işlerde ve sosyal faaliyetlerde olduğu gibi her alanda kullanmışlardır.

2.2.İlhanlı Hatunları

2.2.1.Dokuz Hatun

Hülegü Han'ın büyük hatunu, Kereyit (Karait) soyundan Unk Han'ın oğlu İku'nun kızı Dokuz (Tokuz)⁵⁴⁷ Hatun'dur.⁵⁴⁸ Hülegü'nün aldığı Dokuz Hatun, babası Tuluy Han'ın eşlerinden olduğundan⁵⁴⁹ bazı hatunlarını ondan önce aldığı halde onun mertebesi diğer hatunlarına göre daha yüksektir. Dokuz Hatun Hülegü'nün yanında çok saygın, itibar ve kudret sahibidir.⁵⁵⁰ Dokuz Hatun'un Tuluy'dan sonra Hülegü'yle evlenmesi gibi bu şekilde yapılan evlilikler sembolik olup genellikle baş hatunların sosyal statülerini korumak amaçlı yapılmıştır. Öyle ki Dokuz Hatun, Hülegü'nün karısı olmaktan ziyade, devlet hayatının hemen her kademesinde kendisinden söz edilen bir otorite olmuştur. Çağdaş Ermeni ve Gürcü kaynaklarının, sosyal ve siyasî meselelerde Hülegü'nün onun etkisinde kaldığından söz ettikleri bilinmektedir.⁵⁵¹ Dokuz Hatun'un Hülegü yanındaki bu konumundan olsa gerek kardeşi Sarıca'nın oğlu İrencin, hanların sarayında saygın beylerden olmuştur.⁵⁵²

⁵⁴⁷ Dokuz Hatun'un adı kaynaklarda farklı şekillerde geçmektedir. Bunun örnekleri ve ismin açıklaması için bkz. Durak, "Dokuz Hatun", s.127-128.

⁵⁴⁸ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.4; Spuler, *İran Moğolları*, s.276; Yuvalı, *İlhanlı*, s.126; Nagehan Güler, "Âştîyânî'ye Göre Hülâgû Hân'ın Siyasetine Kısa Bir Bakış", *Anasay*, S.2, 2017, s.100; Tuluy'un 1232 yılında Tuluy'un ölümünün ardından CCengiz Yasası gereği on altı yaşındaki üvey oğlu Hülegü'ye eş olarak verilmiştir. Durak, "Dokuz Hatun", s.127.

⁵⁴⁹ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.4; Ebu'l Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, C.II, s.556; Yuvalı, *İlhanlı*, s.126; Güler, "Hülâgû Hân'ın Siyasetine Bakış", s.100; Durak, "Dokuz Hatun", s.127.

⁵⁵⁰ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.4.

⁵⁵¹ Yuvalı, *İlhanlı*, s.126.

⁵⁵² Togan, *Umumî Tarih*, s.244.

Mengü 1251 kurultayında büyük han seçildikten sonra kardeşlerinden Hülegü'yü Batı bölgelerini idare etmekle görevlendirmiştir.⁵⁵³ Hülegü'nün Batı seferine onunla birlikte Dokuz Hatun da katılmış⁵⁵⁴ ve Mengü bütün olaylarda bilgeliğine değer verdiği Dokuz Hatun'un fikrini almasını istemiştir.⁵⁵⁵ Hülegü, Ekim 1253'te Dokuz Hatun başta olmak üzere diğer hatunlar ve noyanlarıyla yüz bin kişilik ordusuyla Karakorum'dan yola çıkmıştır. Bu sefere Dokuz Hatun'un ailesi de katılmış ve daha sonra devlet işlerinde onun yanında önemli görevler almışlardır. Ayrıca sefere çıkan ordunun çoğunluğunun Nesturilerden oluşması da dikkate değerdir.⁵⁵⁶ Bu durum ele geçirilen bölgeleri dini anlamda etki altında bırakmak amaçlı mı yapılmıştır? Kaynaklarda bu konuda herhangi bir bilgiye rastlamasak da o dönemde Hristiyanlığın Moğollar arasında yaygın olduğu bilinmektedir. Hatta bazı kaynaklarda Dokuz Hatun'un ve diğer Hristiyan Moğolların etkisiyle Hülegü'nün bir ara Hristiyan olmayı düşündüğü söylenmiştir. Papa IV. Alexander, 658/1260 tarihli mektubunda ismi Jean olan bir Macar'dan Hülegü'nün Hristiyan olmak için hazırlandığını ve Hristiyanlık inançlarını kendisine öğretecek birisine ihtiyaç duyduğunu haber aldığını söylediğine değinilmiştir.⁵⁵⁷ Grigor'a göre Hülegü Hristiyanlara, kiliseye ve papazlara ilgi duymuş,⁵⁵⁸ Hristiyan olan karısı Dokuz Hatun çadırdan yapılmış bir kilise, çan ve birçok papazı daima beraberinde bulundurmuştur.⁵⁵⁹

Dokuz Hatun'un Hristiyanlığa olan bağı o kadar kuvvetlidir ki Reşidüddin'e göre bu hatun sürekli Hristiyanların tarafını tutmuş ve bu topluluk onun zamanında güçlenmiştir. Hülegü Han ise Dokuz Hatun'un gönlünü hoş tutmak için Hristiyanlara hürmet edip ayrıcalık göstermiştir. Bu durum öyle bir hal almıştır ki bazı yazarlara göre Hülegü ömrünün sonuna kadar bütün memleketlerde kiliseler yaptırmıştır.⁵⁶⁰

⁵⁵³ Durak, "Dokuz Hatun", s.129.

⁵⁵⁴ Ebu'l Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, C.II, s.556-557; Özdemir, *Moğol İstilâsı*, s.234.

⁵⁵⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.14-15; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.340; Durak, "Dokuz Hatun", s.129.

⁵⁵⁶ Durak, "Dokuz Hatun", s.129.

⁵⁵⁷ Özdemir, *Moğol İstilâsı*, s.228.

⁵⁵⁸ Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, İngilizceye çev. Hrand D.Andreasyon, İstanbul 1954, s.32; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.340.

⁵⁵⁹ Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, İngilizceye çev. Hrand D.Andreasyon, İstanbul 1954, s.32; Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.4; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.340; Togan, *Umumî Tarih*, s.261; Güler, "Hülâgû Hân'ın Siyasetine Bakış", s.101.

⁵⁶⁰ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.4; Roux, *Moğol*, s.342.

Bazı görüşlere göre Hülegü Dokuz Hatun'un etkisinde kalarak Hristiyanlara ayrıcalıklı davranmış, bazı araştırmacılara göre Ön Asya siyaseti bir bütün olarak ele alındığı zaman Hülegü, Dokuz Hatun'un hatırı için Hristiyanlara ayrıcalıklı davranmamıştır. Zira Doğudaki Hristiyanlar, Moğolların şahsında yeni bir himayeye kavuştukları dönemde, Moğollar açısından Müslümanlar siyasî rakiptirler. Çünkü Moğolların Batı seferi sırasında onlarla yıllarca mücadele eden siyasal güçlerin hepsinin ortak paydası Müslümanlıktır.⁵⁶¹ Spuler'in bildirdiğine göre Hülegü'nün İslam'a olan kını mevcut siyasî şartlarla da kuvvetlenmiş ve bu durum Hristiyanlarla anlaşmak için az çok zemin hazırlamıştır. Hülegü'nün Hristiyanlara karşı bu tutumunu karısı Dokuz Hatun kuvvetle desteklemiştir. Hülegü ayrıca İslam memleketlerinde Hristiyanlara yasaklanan çanların çalınmasına müsaade etmekle kalmayıp karısı Dokuz Hatun'un tesis ettiği kiliselerde onların ibadetlerinde yer almaktan başka birçok yüksek rütbeli din adamıyla dostça münasebetlerde bulunmuştur.⁵⁶² Bazı kaynaklarda geçtiği şekilde Bağdat'ın alınmasında Hülegü'nün Nesturi olan eşi Dokuz Hatun, buradaki Nesturi veya herhangi bir mezhepten Hristiyanların bağışlanmasını ve canlarına dokunulmamasını istemiştir. Bunun üzerine Hülegü onların canını bağışlamış ve mallarına dokunmamıştır.⁵⁶³ Bağdat'ın düşüşü sırasında Hristiyanlar bir kiliseye sığındıklarında Moğollar kiliseye ve içindeki Hristiyanlara saygı göstermişlerdir. Hatta Hülegü Patrik'e halifelik saraylarından küçük bir sarayı da tahsis etmiştir.⁵⁶⁴ Neslihan Durak'ın görüşüne göre Hülegü'nün İlhan olmasıyla Hristiyanlara verilen imtiyazlar artmış ve bölgede Müslümanların icraatları kısıtlanmıştır. Müslümanların çoğunlukta olduğu bölgelerde çan çalınmasına izin verilmesi, neredeyse her gün yeni kiliseler açılması ve camilerin yıkılarak İslam dini adına yapılan tüm ibadetlerin yasaklanması bu kısıtlamalara örnektir. Bu kısıtlamalarla Müslümanları tamamen baskı altında tutan Dokuz Hatun "inançlı bir kraliçe ve samimi bir Hristiyan" olarak Hristiyanların sevgisini kazanmıştır. Hatta durum bununla da kalmamış Dokuz Hatun'un etkisinde kalan Hülegü Arap şehirlerinde domuz beslenmesini ve herkesin domuz yemesini zorunlu

⁵⁶¹ Togan, *Umumî Tarih*, s.261; Yuvalı, *İlhanlılar*, s.128.

⁵⁶² Spuler, *İran Moğolları*, s.231; Durak, "Dokuz Hatun", s.135.

⁵⁶³ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.339; Yuvalı, *İlhanlılar*, s.161; Durak, "Dokuz Hatun", s.131.

⁵⁶⁴ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.339-340; Durak, "Dokuz Hatun", s.131.

kılmıştır. Domuz eti yemeyenlerin öldürülmelerini emretmiştir.⁵⁶⁵ Bazı görüşlere göre Dokuz Hatun devlet işlerine inancını karıştırmamış, hatta Hristiyan din adamlarının Müslümanlar aleyhine çevirdikleri entrikalara kulak asmamıştır.⁵⁶⁶ Moğolların ilk dönemlerde bile Hristiyan inancının etkisinde kalarak Müslümanların üzerinde dini konularda baskı oluşturduklarını hatırlarsak Batıda Müslümanlara karşı yapılan savaşlarda onlara hoşgörülü bir tutum sergilenmeyeceği bir gerçektir.

Spuler 1291 yılında Geyhatu'nun Dokuz Hatun tarafından vakfedilen kiliseye gittiği bilgisini vermiştir.⁵⁶⁷ Bu kilise Dokuz Hatun adına Aladağ'da kurulan Hristiyan kilisesi olsa gerekir. Ayrıca burada Dokuz Hatun adına kurulmuş bir rasathane bulunmaktadır. Aladağ'daki bu kiliseye alınan bir görevlinin etkisiyle Meraga'daki bir kiliseye de Dokuz Hatun'un desteğiyle din adamları atanmıştır.⁵⁶⁸ Ayrıca Dokuz Hatun ölmeden az önce yeni Nesturi din adamı II. Denhâ'nın memuriyetini tasdik ettirmiştir.⁵⁶⁹ Dokuz Hatun'un ve Hülegü'nün Hristiyanlarla ilgili bu faaliyetlerini göz önünde bulundurduğumuz zaman Ebu'l Ferec'in Dokuz Hatun'la ilgili "Yeryüzündeki bütün Hristiyanlar onun sayesinde aziz oldu."⁵⁷⁰ sözleri yerindedir diyebiliriz. Dokuz Hatun'un siyasi olaylarda belirgin bir etkisini görmesek de dini konulardaki etkisi ve buna bağlı olarak yaptığı sosyal faaliyetler detaylı olarak bilinmektedir.

Hülegü'nün huzurunda Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'u Dokuz Hatun himaye etmiştir.⁵⁷¹ Sultan İzzeddin'in Baycu Noyan'la yaptığı savaş sonucunda Bağdat Moğollar tarafından ele geçirilmiş⁵⁷² ve bu durum Sultan İzzeddin'i korkutmuştur. İçinde bulunduğu durumdan kurtulmak için kendi yüzünü tasvir ettirdiği ayakkabıyı hana sunmuştur. Dokuz Hatun ona şefaet edip suçunun

⁵⁶⁵ Durak, "Dokuz Hatun", s.133-134.

⁵⁶⁶ Togan, *Umumî Tarih*, s.261; Yuvalı, *İlhanlılar*, s.128.

⁵⁶⁷ Spuler, *İran Moğolları*, s.241.

⁵⁶⁸ Durak, "Dokuz Hatun", s.133,135.

⁵⁶⁹ Spuler, *İran Moğolları*, s.236-237; Durak, "Dokuz Hatun", s.136.

⁵⁷⁰ Ebu'l Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, C.II, s.556; Özdemir, *Moğol İstilası*, s.228; Durak, "Dokuz Hatun", s.132.

⁵⁷¹ Togan, *Umumî Tarih*, s.261; Durak, "Dokuz Hatun", s.132.

⁵⁷² Bunun için bk. Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye Türk Devleti Konusunda Sultanlara Armağan (1252-1312)*, çev. Hüseyin Polat, TTK Yayınları, Ankara 2016, s.32-33.

bağışlanmasını istemiş ve Hülegü onu bağışlamıştır.⁵⁷³ Dokuz Hatun'un Hülegü üzerinde nüfuzu çok fazladır ve bir hatundan ziyade başhatun olarak saygı görmüştür.⁵⁷⁴

Hülegü'nün 1259'da Azerbaycan'dan ayrıldığı zaman yine yanında bulunan Dokuz Hatun⁵⁷⁵, kocası Hülegü'nün ölümünden dört ay on bir gün sonra, Haziran 1265 (Ramazan 663)'de ölmüştür.⁵⁷⁶ Neslihan Durak bazı kaynaklarda Hülegü ve Dokuz Hatun'un Hoca Sahip tarafından zehirlenerek öldürüldüğü bilgisinin yer aldığına değinmiştir. Ancak bu bilginin doğru olmadığı ve ölüm sebebinin bilinmediğinden bahsetmiştir. Ayrıca Hülegü ve Dokuz Hatun'un tasvir edildiği resimlerin varlığı bilgisi yer almaktadır.⁵⁷⁷ Kaynaklarda belirtildiğine göre Hülegü'den bir müddet sonra Dokuz Hatun'un ölümüyle tüm Hristiyanlar büyük keder duymuşlardır.⁵⁷⁸ Yine kaynaklarda geçtiğine göre Ebu'l Ferec Hülegü ve karısı Dokuz Hatun için: "Onlar başka bir Konstantin ve yeni bir Helena'ydı." demiştir. Ermeni Krigos ise; Hristiyan inancının iki büyük yıldızı olduklarını söylemiştir.⁵⁷⁹ Dokuz Hatun'un siyasete etkisi genellikle dini anlayışı üzerinden olmuştur. Bu konudaki görüşler dışında hakkında farklı bilgi sahibi olmadığımız Hatunun bir İlhanlı hatunu olarak ilk dönem Moğol kadınlarına göre yönetime etkisi farklılık arz etmektedir. Dokuz Hatun genel olarak İlhanlı hatunlarının bazı istisnalar dışında yegâne örneğidir. Zira Büyük Hanlar dönemindeki Moğol kadınlarından farklı olarak İlhanlı hatunlarının yönetime etkilerinden ziyade dinî anlayış ve sosyal faaliyetleriyle adlarından söz edilmiştir.

⁵⁷³ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.51; Yuvalı, *İlhanlı*, s.208; Durak, "Dokuz Hatun", s.132.

⁵⁷⁴ Yuvalı, *İlhanlı*, s.189.

⁵⁷⁵ Roux, *Moğol*, s.338; Durak, "Dokuz Hatun", s.133.

⁵⁷⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.74; Ebu'l Ferec, *Muhtasarüddüvel*, s.47; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.349.

⁵⁷⁷ Durak, "Dokuz Hatun", s.136-137.

⁵⁷⁸ Grigor, *Moğol Tarihi*, s.37; Roux, *Moğol*, s.361; Yuvalı, *İlhanlı*, s.226-227; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.349; Durak, "Dokuz Hatun", s.136.

⁵⁷⁹ Roux, *Moğol Tarihi*, s.360; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.349.

2.2.2.Kutuy Hatun

Hülegü Han'ın hatunlarından üçüncüsü olan Kutuy Hatun'un adı kaynaklarda Kutı Hatun⁵⁸⁰, Kutay Hatun⁵⁸¹ gibi farklı şekillerde geçmektedir. Kutuy Hatun, Kongirat kabileleri hanının soyundan Kıtay Noyan'ın kardeşinin kızıdır. Hülegü Küyik Hatun Moğolistan vilayetinde öldüğünde Kutuy Hatun'u alarak Küyik'in yurdunu ona bağışlamıştır. Abaka'dan sonra tahta geçen Ahmed Teküdar Kutuy Hatun'dan doğmuştur.⁵⁸² Bazı kaynaklarda belirtildiğine göre Teküdar kendisini doğumunda vaftiz etmiş olan Hristiyan bir anneden doğmuştur.⁵⁸³

Reşidüddin'in rivayetine göre Hülegü Han'ın ölüm haberini Bedehşan'da alan ve gözleri görmez olacak kadar çok ağlayan Kutuy Hatun iki oğlu Tekşin ve Teküdar ile Abaka'nın yanına yola çıkmıştır. Abaka Han ile 19 Cemaziyelevvel (5 Şubat 1268)'de buluşmuşlar ve Han onların gelişlerini kutlayıp hediyeler sunmuştur. Abaka Han, Diyarbekir ve Meyyafarikin vilayetlerini ve başka birkaç mevki Tonluk olarak ona bağışlamıştır. Her sene oradan yaklaşık yüzbin dinar altın gelmiştir.⁵⁸⁴ Burada tonluk adıyla bağışlanan yerler muhtemelen Moğolların ilk dönemlerinde tiyül adı altında hatunlara tahsis edilen bölgelerdir. Kutuy Hatun'a verilen yerler onun maddi gücünü anlamamız açısından önemli bir bilgidir. Çünkü sadece toprak parçası olarak kalmayan bu yerlerde bölgeye has küçük idareler kurulmuş ve burası tamamıyla hatunun kontrolünde olmuştur. Bu durumun hatuna sürekli gelir sağlamasının yanı sıra bölgenin güvenliğini düşünürsek hatunun askerî gücünü de artırmaktadır. Hatunları siyasî hayatta güçlü kılan emrine verilen bu bölgeler ve buralardan sağladığı her türlü kazançtır diyebiliriz.

Kutuy Hatun Abaka Han'ın ölümünden sonra ortaya çıkan taht mücadelelerinde etkin olmuştur. Han seçiminde Kutuy Hatun şehzade Argun'un⁵⁸⁵ seçilmesi

⁵⁸⁰ Yuvalı, *İlhanlı*, s.127.

⁵⁸¹ Ebu'l Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, C.II, s.602.

⁵⁸² Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.5,8; Yuvalı, *İlhanlı*, s.127.

⁵⁸³ Roux, *Moğol Tarihi*, s.398; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.353.

⁵⁸⁴ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.81-82.

⁵⁸⁵ Abaka'nın en büyük oğlu olan Argun 660 (1261-1262) yılında dünyaya gelmiştir. Reşidüddin'in bazı sözlerine göre 658 (1259-1260) yılında doğmuş olma ihtimali de söz konusudur. Abaka'nın ölümü üzerine yerine Ahmet han olduysa bile Argun amcasını bertaraf ederek 683 (1284) yılında toplanan kurultayda han olarak seçilmiştir. Budist olan Argun henüz otuz yaşlarında olduğu halde

tarafarlarından olup bu konuda gayret göstermiştir. Böylece kurultayda anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Ancak yine de şehzade ve emirler birlik olup Ahmed'i han olarak seçmişlerdir. Bunun üzerine Kutuy Hatun yanındaki şehzadelerle birlikte Aladağ'a gitmiştir.⁵⁸⁶ Hatunun neden Aladağ'a gittiği konusunda Reşidüddin bilgi vermese de Ahmed'in son derece akıllı ve bilgili olan annesi Kutuy Hatun'un bazı emirlerle birlikte memleket işlerini yürüttüğüne dair verdiği bilgi⁵⁸⁷ hatunun yönetimdeki etkisinin devam ettiğinin göstergesidir. Kutuy Hatun aşağıda göreceğimiz şekilde Ahmed Teküdar'ı hanlığı boyunca yönetimde birçok konuda etkilemeyi başarmıştır.

Kutuy Hatun'un başkentteki işlerde han üzerinde etkisi olduğu gibi Kirman yönetimi konusunda da etkisi olmuştur. Kutuy Hatun, Türkan Hatun'u iktidardan azlettirip yerine onun üvey oğlu Soyurgatmış'ın geçmesi konusunda Ahmed Han'ı etkilemiştir. Ancak kendisinin azlettirilip yerine Soyurgatmış'ın geçirilmesini kabul etmeyen Türkan Hatun Ahmed Teküdar'ın huzuruna gelerek yeniden yarlıg yazılmasını sağlamıştır. Bu yarlığa göre Soyurgatmış Kirman'ı Türkan Hatun'la birlikte yönetecektir. Han'ın verdiği bu emir, annesi Kutuy Hatun tarafından hoş karşılanmamıştır. Yazın Soyurgatmış'ın de gelmesiyle konu tamamen halledilinceye kadar Türkan Hatun'un kışı Zemistan (Berdaa)'da geçirmesi için beyanda bulunmuştur. Ancak Türkan Hatun bu sırada kederinden hastalanarak ölmüştür.⁵⁸⁸

Ahmed ile Argun'un hanlık mücadelesinde, Şehzade Argun'u ortadan kaldırmadan rahat edemeyeceğini düşünen Ahmed, Argun'un yakalanıp getirilmesiyle onun muhafazasına birkaç görevli tayin etmiş ve annesi Kutuy Hatun'un yanına Azerbaycan'a gittiğini, nerede olursa Argun'un oraya getirilmesini emretmiştir. Ahmed'in Argun'u öldürmek düşüncesini öğrenen emirler şehzadelere haber vererek örgütlenmelerini sağlamıştır. Bu ordu Ahmed'e annesinin yanındayken yetişerek onu yakalayıp zincirlemişlerdir. Annesi ve zevcelerinin karargâhı ise yağmalanmıştır.⁵⁸⁹

uzun yaşamak için Hindistanlı bir bahşının hazırladığı ilaçtan içerek hastalanmıştır. Hastalığının giderek şiddetlenmesiyle Argun 690 (1291)'da Arrân'da ölmüştür. Faruk Sümer, "Argun", *DİA*, C.3, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1991, s.355-356.

⁵⁸⁶ Reşidüddin Fazlulah, *Camiü't-Tevârih*, s.129.

⁵⁸⁷ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.133.

⁵⁸⁸ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.77.

⁵⁸⁹ Ebu'l Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, C.II, s.614-615.

Ebu'l Ferec'in belirttiğine göre Kutuy Hatun 1279 yılında yaşanan sıkıntılardan dolayı Meraga şehrine gelerek Hristiyan adetlerine göre ayin yapmalarını emretmiş⁵⁹⁰ ve bunun sonucunda beladan kurtulmuşlardır. Yine Ebu'l Ferec'e göre bu denli Hristiyan inaçlarına bağlı olan hatun oğlu Teküdar üzerinde de etkili olmuş olmalı ki 1282'de tahta geçen han, özellikle Hristiyan mezhebi reislerine iltifat ederek bütün kiliseleri, papaz ve rahipleri memleketin her yerinde vergilerden muaf tutan buyruklar vermiştir.⁵⁹¹ Ancak Nesturi Hristiyan olan Kutuy Hatun, oğlu Ahmed'i doğduğunda vaftiz ettirdiği halde onun sonradan Müslüman olmasının önüne geçememiştir. Büyük Kağan Kubilay Ahmed'in Müslüman olmasını hoş karşılamamış ve onu bu konuda uyarmıştır. Teküdar amcası Kubilay'a şikâyet konusunda Nesturi kilisesi patriğini ve yardımcısını sorumlu tutarak onları cezaya çarptırmak istediye de annesi Kutuy Hatun'un müdahalesiyle patrik ve yardımcısı cezaya çarptırılmaktan kurtulmuşlardır.⁵⁹²

Mustafa Uyar'ın belirttiğine göre İlhanlılarda Abd el-Rahman adlı bir şeyh İlhan Abaka zamanında Moğol hatunlarının güvenini kazanarak yönetici tabakaya yaklaşmayı başarmıştır. Diğer Moğol hatunlarıyla birlikte Ahmed Teküder'in annesini de etkileyen bu şeyh, Teküder'in Müslüman olmasında etkili olmuştur.⁵⁹³ Türk şeyhleriyle fazla meşguliyeti olan Ahmed Teküder'in yerine devlet işlerine çoğunda annesi Kutuy Hatun bakmıştır.⁵⁹⁴ Oğlunun iktidarı boyunca yönetimde etkisini gördüğümüz Kutuy Hatun hakkında kaynaklarda başka bilgi bulunmamaktadır. Ölümüyle ilgili bilgi sahibi olmadığımız bu hatun İlhanlı hatunları içinde siyasî olaylara etkisi dolayısıyla adından sıkça söz ettiren hatunlardandır.

⁵⁹⁰ Spuler, bu ayini yaptıran hatunun adının Koday olduğunu ve Nasturî kilisesine bağlı olduğunu bildirmektedir. Spuler, *İran Moğolları*, s.202.

⁵⁹¹ Ebu'l Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, C.II, s.602,610.

⁵⁹² Yuvalı, *İlhanlı*, s.241; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.353.

⁵⁹³ Mustafa Uyar, "İlhanlı Hükümdarlarının İslâm'a Girmesinde Rol Alan Türk Sûfileri: İlhan Tegüder Ve Gazan Han Devirleri", *Bellekten*, LXXVI/275, Ankara 2012, s.14.

⁵⁹⁴ Togan, *Umumî Tarih*, s.267.

2.2.3.Olcay Hatun

Uyrat padişahlarının soyundan gelen Turalçi Gürekan'ın kızı Olcay Hatun Hülegü ile evlenmiştir. Hülegü'nün on birinci oğlu Mengü Timur Olcay Hatun'dan dünyaya gelmiştir.⁵⁹⁵

Hülegü, 19 Ekim 1253 tarihinde Karakurum'dan yola çıktığı Batı seferinde yanında Olcay Hatun da bulunmuştur.⁵⁹⁶ Bağdat ele geçirildikten sonra katliam yapılmış, ancak bu katliam sırasında halife soyundan hayatta kalanlar arasında, küçük oğlu Mübarek Şah'ın hayatı Olcay Hatun'un isteği üzerine bağışlanmıştır. Kendisi bir Moğol kıızıyla evlendirilerek Nasireddin Tusî'nin yanında görevlendirilmiştir.⁵⁹⁷

Hülegü öldükten sonra Abaka Olcay Hatun'la evlenmiştir.⁵⁹⁸ Han bazı vilayetleri Olcay Hatun'a vermiştir.⁵⁹⁹ Hatunlara verilen bu vilayetler onların gelirini fazlasıyla artırmanın yanında hem hatuna askeri güç sağlamış hem de nüfuzunu artırmıştır. Abaka zamanında çeşitli usulsüzlük yaptığı suçlamasıyla yargılanan Vezir Alaaddin Ata Melik'in Olcay Hatun'a sığınarak ondan yardım istemesi hatunun yönetime etkisini göstermesi açısından dikkate değer bir olaydır. Olcay Hatun hem siyasî hem adlî olan bu olaya karışmış ve Alaaddin Ata Melik görevi süresince aldığı malların hanın olduğuna dair düzenlediği belgeyi imzalayarak Olcay Hatun'a vermiş, hatun ise aldığı bu belgeyle Abaka'nın huzuruna varmış ve uzun uzun konuşarak onu insafa getirmiştir. Böylece Alaaddin Ata Melik büyük bir tehlikeden kurtulmuştur.⁶⁰⁰

Abaka'nın ölümünden sonra ortaya çıkan veraset mücadelesinde diğer Moğol hatunlarında olduğu gibi Olcay Hatun'un da etkisi olmuştur. Han seçmek için şehzade, hatun ve emirler kurultayda biraraya gelmişlerdir. Bazı emirler Ahmed'in hanlığını isterken Olcay Hatun ve yanında bulunan bazı emirler de Olcay Hatun'un Hülegü'den olan oğlu Mengü Timur'u istemişlerdir. Bu konuda ortaya çıkan

⁵⁹⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.5; Yuvalı, *İlhanlı*, s.127.

⁵⁹⁶ Yuvalı, *İlhanlı*, s.136; Özdemir, *Moğol İstilâsı*, s.234.

⁵⁹⁷ Yuvalı, *İlhanlı*, s.160.

⁵⁹⁸ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.75.

⁵⁹⁹ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.119.

⁶⁰⁰ Cüveynî, *Cihan Güşa*, s.27-28.

anlaşmazlık Mengü Timur'un ölüm haberinin gelmesiyle son bulmuştur.⁶⁰¹ Ancak bu defa da Ahmed'le Argun'un hâkimiyet mücadelesi başlamıştır.⁶⁰² Bu mücadele esnasında alınan kararlarda diğer Moğol hatunlarında olduğu gibi Ahmed'in annesinin yanı sıra Olcay Hatun'un da etkisi görülmüştür.

Bu mücadeleler sırasında Olcay Hatun'un evine sığınmak isteyen Buka adlı bir emiri Olcay Hatun kabul etmemiştir. Ancak Olcay Hatun'un otağının emiri Noyan'ın oğlu Emir Zengi onu kendi evinde saklamıştır. Durumdan haberdar olan Buka'nın peşindeki emirler Olcay Hatun'un evleri üzerine koşmuşlar ve Emir Zengi öne çıkmıştır. Buka'yı ona sorduklarında çadırda olduğunu duyunca onu tutuklayarak Argun Han'ın huzuruna getirmişlerdir. Bu dava sonucunda suçlular cezalandırılıp iş Emir Zengi'ye geldiğinde Argun Han: "Onun durumunu Olcay Hatun bilir." demiş ve konu ona danışılmıştır. Olcay Hatun ise onun başını kesmelerini buyurmuş ve: "Eğer Zengi'nin yerine oğlum Anbarçi olsaydı ona da aynı muameleyi yapardım." demiştir.⁶⁰³ Emir'in öldürülmesi emrini veren Olcay Hatun, Ebeş Hatun yargılanmak için Tebriz'e getirildiğinde, Hülegü Han'ın gelini sıfatını taşıdığını söylediğinden Ebeş Hatun yargılanmaktan ve cezadan kurtulmuştur.⁶⁰⁴ Taht mücadeleleri esnasındaki siyasi tutumundan başka bilgi sahibi olmadığımız Olcay Hatun'un ölümüne dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.

2.2.4.Despina (Meryem) Hatun

Bizans İmparatoru Michael Paleologos, Moğol Hanı Hülegü'yle anlaşma yoluna giderek kızı Despina (Maria)'yı zengin hediyelerle Hülegü'ye göndermiştir. Despina Kayseri'ye varmadan saralı olan Hülegü'nün ölüm haberini almışlar ancak heyet geri dönmeyerek yoluna devam etmiştir.⁶⁰⁵ İmparator kızı Meryem'i Hülegü'yle olmasa da Abaka'yla birleştirerek İlhanlılarla olan ilişkilerini

⁶⁰¹ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.129.

⁶⁰² Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.146.

⁶⁰³ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.163,165.

⁶⁰⁴ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.109.

⁶⁰⁵ Ebu'l Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, C.II, s.585; Spuler, *İran Moğolları*, s.77; Yuvalı, *İlhanlı*, s.227; Ebu'l Ferec, *Muhtasarüddüvel*, s.47; Turan, *Selçuklular*, s.516; Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, s.39-40.

pekiştirmeyi başarmıştır.⁶⁰⁶ Togan bu kadının 1265 yılında Abaka'ya gönderildiğini söylemiş,⁶⁰⁷ Ebul Ferec ise Antakya'daki Rumların Patriği Eftimius (Euthymius)'un, bu kızı Abaka'ya getirdiğinden söz etmiştir.⁶⁰⁸ Roux'a göre, Abaka tahta çıkar çıkmaz diplomasinin de etkisiyle Michael Palaiologos'un kızı Despina'yı istemiş ve onunla evlenmiştir.⁶⁰⁹

Hülegü'den sonra han olan Abaka, babasının yolundan giderek bu diplomatik ilişkiyi devam ettirmek için Hülegü'ye eş olarak düşünülen Maria ile evlenmiştir.⁶¹⁰ Bu hatunu getiren heyetle, o dönemde Altınordu ile münasebetleri bozulmuş olan Bizans imparatorunun menfaatine uygun olan bazı anlaşmalar yapılmıştır.⁶¹¹ Çünkü Altınorda'nın Trakya'daki faaliyetlerine karşı Bizans İlhanlı Devleti'nin dostluğuna ihtiyaç duymuştur.⁶¹² Altınordu ile diplomatik ilişkileri bozulan Bizans ve İlhanlıları yapılan bu evlilik birbirine bağlamıştır.⁶¹³ Ayrıca bu evlilikle ilk kez Bizans İlhanlı devletleri arasında akrabalık bağı kurulmuştur. Bunun dışında iki devlet arasında han ailesi bünyesinde evlilik örneği görmesek de emirlerin yaptıkları siyasî evliliklerle akrabalık ve dostluk bağları kurulmaya çalışılmıştır.

Bizans hükümdarı Michael'in kızı ve Abaka'nın karısı olan Maria (Despina) Hatun, Rum kilisesine mensuptur.⁶¹⁴ Maria, eskiden olduğu gibi evlendikten sonra da Rum Ortodoks olarak kalmıştır. Evlendiği zaman yanında seyyar bir kilise korusu getirmiştir.⁶¹⁵ Büyük bir titizlikle özel araçlarla İlhanlı sarayına götürülen Maria yanında kilise haricinde kutsal törenler için değerli vazolar da getirmiştir. Çadır kilisenin bezi ipekten dokunmuş, direkleri sazdan kamışlarla yapılmış, üzerinde ise altından aziz resimleri bulunmuştur.⁶¹⁶ Ayrıca Tebriz'deki Rum kilisesini süslemek için İstanbul'dan ressamlar getirtmiştir. Ancak İlhanlı sarayına gösterişli şekilde gelen Despina Hatun'un Hristiyanlar üzerinde Dokuz Hatun kadar nüfuzu

⁶⁰⁶ Spuler, *İran Moğolları*, s.77; Yuvalı, *İlhanlı*, s.227; Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, s.40.

⁶⁰⁷ Togan, *Umumî Tarih*, s.262.

⁶⁰⁸ Ebu'l Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi*, C.II, s.585.

⁶⁰⁹ Roux, *Moğol Tarihi*, s.361; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.350.

⁶¹⁰ Ebu'l Ferec, *Muhtasarüddüvel*, s.47; Spuler, *İran Moğolları*, s.78; Yuvalı, *İlhanlı*, s.227; Turan, *Selçuklular*, s.516.

⁶¹¹ Spuler, *İran Moğolları*, s.78; Yuvalı, *İlhanlı*, s.227.

⁶¹² Yuvalı, *İlhanlı*, s.227.

⁶¹³ Spuler, *İran Moğolları*, s.78.

⁶¹⁴ Spuler, *İran Moğolları*, s.202.

⁶¹⁵ Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, s.40; Spuler, *İran Moğolları*, s.236-237.

⁶¹⁶ Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, s.40.

olmamıştır.⁶¹⁷ Hatta Togan'ın belirttiğine göre bu kadın, Abaka'nın kadınları listesinin sonunda, kuma (cariye) listesinin yanında zikredilmiştir. Hanın bu kadından hiç çocuğu olmamıştır. Muhtemeldir ki Moğol hanları Türk ve Moğol olmayan kadınları cariye konumunda bırakarak onlardan evladı olsun istememişlerdir.⁶¹⁸ Abaka'nın Bizans imparatorunun kızı Maria ile evlenmesi gibi bağlanmalar genellikle herhangi bir evlenme olmadan daima sözde kalmıştır.⁶¹⁹ Moğol hanlarının Büyük Hanlar döneminden İlhanlılar dönemine kadar takip ettikleri anlayışa göre hanlar kadınlarını genelde belirli Moğol kabilelerinden seçmişlerdir. Diğer kabilelerle yaptıkları evlilikler Maria'nın evliliğinde olduğu gibi sözde kalmıştır. Özellikle yönetimde etkisini gördüğümüz kadınlar genellikle Moğol kabilelerine mensup olup eski dönemlerden beri kural olduğu üzere onlardan olan oğullar tahta geçmiştir.

2.2.5. Tuktay Hatun

Hülegü Han, Dokuz Hatun'un yerine geçirdiği Tuktay Hatun'un başına Boğtak koyarak onu hatunu yapmıştır. Hülegü'den sonra Abaka Han Dokuz Hatun'un yerini Hülegü Han'ın karısı ve Dokuz Hatun'un kardeşinin çocuğu olan Tuktay Hatun'a vermiştir. Abaka'nın bu hatunu gelenekler dolayısıyla yanında tuttuğu bilgisine yer verilmiştir.⁶²⁰ Çünkü Moğollarda babasının ölümünden sonra onun kadınlarıyla evlenmek geleneği olduğundan Abaka bu geleneğe uyarak onu karısı yapmıştır. Bu durum İlhanlılarda Moğol geleneklerinin hala devam ettiğinin göstergesidir.

Tuktay Hatun'a dair Reşidüddin'in rivayet ettiği iki bilgi mevcuttur. Bunlardan biri şehzadeler Argun ile Kongurtay arasında Tuktay Hatun vesilesiyle bir dostluk kurulduğuna dair bilgidir.⁶²¹ İkincisi ise Tuktay Hatun'un, Abaka Han'a "benim çocuğum olmadığından han eğer uygun görürse Gazan'ı çocuğum olarak

⁶¹⁷ Spuler, *İran Moğolları*, s.236-237.

⁶¹⁸ Togan, *Umumî Tarih*, s.262-263.

⁶¹⁹ Spuler, *İran Moğolları*, s.277.

⁶²⁰ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.4,75.

⁶²¹ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.130-131.

bana bağışlasın” sözleriyle şehzadeyi büyötmek için istekte bulunduğu bilgisidir.⁶²² Hatunla ilgili verilen bu bilgiler onun hanedan içerisinde etkili hatunlardan biri olduğunun göstergesidir. Belki de Hülegü’nün kadınlarından olması şehzadeler üzerindeki etkisinin devam etmesini sağlamıştır. Ayrıca hatunun şehzadelerle kurduğu bağlantılar hatta bir tanesini büyötmek düşüncesi hanedan içindeki etkinliğini devam ettirmek isteğindedir diyebiliriz. Abaka Han Tuktay Hatun’un Gazan’ı büyötmek arzusunu, Reşidüddin’e göre Bulugan’ı çok sevdiğinden ve o otağın Gazan’a ait olmasını istediğinden “babası Argun, Gazan’ı Bulugan’ın çocuğu olarak vermiş, nasıl geri isteyebilir” sözleriyle reddetmiştir.⁶²³ Reşidüddin’in verdiği bu bilgiye göre hatunların otağının orada bulunan şehzadeye ait olması aslında hatunu da şehzade üzerinde etkili kılmaktadır. Buna göre Tuktay Hatun’un bu isteği dile getirdiğinden hanlık içinde bir konum elde etmek arzusunda olduğunu anlamaktayız. Ancak yine de kaynaklarda bu düşüncemizi teyit edecek herhangi bilgi mevcut değildir. Hakkında başka bilgi sahibi olmadığımız Tuktay Hatun, 20 Şubat 1292 Perşembe günü vefat etmiştir.⁶²⁴

2.2.6.Ermeni Hatun

Kongirat Kabilesi’ne mensup olan Ermeni Hatun Ahmed Teküdar ile evlenmiştir.⁶²⁵ Hanın karısı olarak bu hatunun da yönetime çeşitli konularda etkisi olmuştur. Bunlardan biri Vezir Şemseddin Cüveynî’nin yargılanması olayıdır. Bu yargılanma sırasında Cüveynî, Ermeni Hatun’a sığınmış ve onun himayesiyle eskiden olduğu gibi itibarı artmıştır.⁶²⁶

Camiü’t-Tevârih’te geçen Ermeni Hatun’un emrine görevli verildiği bilgisi⁶²⁷ bu hatunun bir bölgenin ya da vilayetin yöneticisi olduğunun göstergesidir. Bu bilgiyle aynı zamanda hatunun gelirinin yüksek olduğunu da düşünebiliriz. Zira hatunlara verilen yerlerden sağlanan her türlü gelir onların hazinelerine

⁶²² Reşidüddin Fazlullah, *Camiü’t-Tevârih*, s.194.

⁶²³ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü’t-Tevârih*, s.194.

⁶²⁴ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü’t-Tevârih*, s.4-5.

⁶²⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü’t-Tevârih*, s.127; Togan, *Umumî Tarih*, s.263.

⁶²⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü’t-Tevârih*, s.131; Özcan, *Hatun*, s.500.

⁶²⁷ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü’t-Tevârih*, s.140.

aktarılmaktadır. Yönetimi altında bir vilayet olduğu bilgisi bu hatunun kendi emri altında hem görevlileri hem de askeri olduğunun da göstergesidir. Hakkında başka bilgi sahibi olmadığımız hatunun ölüm tarihiyle ilgili herhangi bir bilgi kaynaklarda bulunmamaktadır.

2.2.7.Kutluk Hatun

Uyrat kabilesinden Tengiz Gürekan'ın kızı olan Kutluk Hatun, Argun Han'la evlenmiştir.⁶²⁸ Argun'la Ahmed'in mücadelesinde bir emirin ordusu Kutluk Hatun'un ordasına saldırarak eşyalarını yağmalamıştır. Elde ettiği hazinelerle Ahmed'in yanına gelmiş ve bu mallardan büyük bir pay elde etmiştir.⁶²⁹ Bu bilgi hatunun gelirin diğer İlhanlı hatununda olduğu gibi oldukça yüksek olduğunun göstergesidir. Kutluk Hatun 7 Safer 687 (13 Mart 1288) 'de vefat etmiştir.⁶³⁰

2.2.8.Uruk Hatun

Kereyit Kabilesinden Dokuz Hatun'un kardeşi Saruca'nın kızı ve Emir İrencia'nın kız kardeşi Uruk Hatun'u Argun Han almıştır.⁶³¹ Argun Han'ın oğlu Olcaytu⁶³², 1282 yılı Mart ayının yirmi dördüncü günü Uruk Hatun'dan dünyaya gelmiştir.⁶³³ Olcaytu Nesturî olan annesi tarafından Nikolas adıyla vaftiz

⁶²⁸ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.149,158.

⁶²⁹ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.142.

⁶³⁰ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.158.

⁶³¹ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.150; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.354; Örs, "Tarih-i Olcaytu", s.52.

⁶³² Olcaytu, Harbandâ adıyla da anılmıştır. Bkz. *Baybars, Devleti't-Turkiyye*, s.164; Bu isim burada Herbende olarak geçmektedir. Eflâkî, *Menkıbeler*, C.II, s.264-265; Olcaytu'nun adı konusundaki ihtilaf için bkz. İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s.321-322; Detaylı bilgi için bkz. Uyar, "İlhan Ölceytü'ye Verilen Herbende isminin Kökeni", s.596-604; Şahin, "Olcaytu Sultan'ın Şiiliği", s.117; Köprülü, Olcaytu'dan bahsederken ismi Olcaytu Hudâbende şeklinde belirtmektedir. M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s.69.

⁶³³ Tarih-i Olcaytu'da, Olcaytu'nun doğum yılı 1271 olarak verilmektedir. Örs, "Tarih-i Olcaytu", s.60.

edilmiştir.⁶³⁴ Argun'dan sonra Geyhatu, Padişah Hatun'dan sonra Uruk Hatun'la evlenmiştir.⁶³⁵

Uruk Hatun'un bazı siyasî olaylara dâhil olduğuna dair bilgiler, hatunun yöneticiler, emirler üzerindeki etkisinin göstergesidir. Emirler arasında yaşanan bir mücadeleye Uruk Hatun müdahale etmiştir. Reşidüddin'e göre Emir Togan'ın hatunla arasının iyi olmaması onun sonunu hazırlamıştır. Geyhatu emirin öldürülmesi işini biraz beklettiği halde Uruk Hatun hana: "Eğer Togan çıkarmış olduğu bu fitne ve kargaşadan dolayı öldürülmez ve öldürmüş olduğu emirlerin kanının kisasını almazlarsa bundan sonra kimse güven içinde hizmet etmez." demiştir.⁶³⁶ Hakkında başka bilgi sahibi olmadığımız bu hatunun ölümüyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2.2.9. Tuğçak Hatun

Argun Han'ın karısı olan Tuğçak Hatun hakkında var olan tek bilgi, hatunun hanı öldürmeye teşebbüs ettiğine dair görüşlerdir. Ortaçağ'da Avrupa'da cadı avı olarak nitelenen cezalandırma olaylarının örnekleri Moğollarda Büyük Hanlar döneminde Fatma Hatun olayında olduğu gibi İlhanlılar zamanında Tuğçak Hatun'un öldürülmesinde de görülmektedir. Argun Han, ömrünü uzatmak için bahşi⁶³⁷lerin önerdiği macunu kullanmaya başlamış ve kısa zaman sonra hastalanmıştır. Ancak hastalık gerçekçi çözümlerle tedavi edilmek yerine fal bakarak kehanette bulunmuşlardır. Buna göre hastalığın sebebi sihir, büyü olarak düşünülmüş ve hanın kadınlarından olan Tuğçak Hatun bu büyü'nün sorumlusu olarak görülmüştür. Falaka ve işkencelerle yargılanan Tuğçak Hatun sonuçta büyü yaptığını itiraf etmiştir. Hatta Argun Han'ın sevgisini kazanmak için bu büyüye başvurduğunu söylemiştir. Suçlamayı kabul eden Tuğçak Hatun, Fatma Hatun'da olduğu gibi suya atılarak idam

⁶³⁴ Yuvalı, *İlhanlı*, s.270; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.354,363; Hanifi Şahin'in makalesinde bu ad Nikolay olarak geçmektedir. Şahin, "Olçaytu Sultan'ın Şiiliği", s.117.

⁶³⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.176.

⁶³⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.174,178.

⁶³⁷ 14. Yüzyılda İlhanlı saraylarında Uygur ve Moğol yazılarını bilen kâtipler için kullanılan Bahşi sözcüğü daha eski zamanlarda ruhanî-sihirbaz-halk şairi manalarında kullanılmıştır. Köprülü, *Kuruluş*, s.114.

edilmiştir.⁶³⁸ Bu olay 16 Muharrem 690/ 19 Ocak 1291 tarihinde gerçekleşmiştir.⁶³⁹ Tuğçak Hatun'la işbirliği yaptığı düşünülen kişiler de öldürülmüştür. Mustafa Uyar'a göre bir bahşinin sebep olduğu olayın üstü böylece örtülmüştür.⁶⁴⁰ Tuğçak Hatun olayında olduğu gibi Tutay Hatun da Olcaytu'nun yemeğine zehir katarak hanı öldürmeye çalışmakla suçlanmıştır. Harbanda adıyla anılan Olcaytu ölümden kurtulunca şenlikler düzenlemiş ve sonrasında Tutay Hatun'u ve ona yardım ettiği düşünülen eş-Şarabî'yi de öldürtmüştür.⁶⁴¹ Moğollarda hanların çeşitli hastalıklarının tek sebebi olarak hatunların sihir büyü yaptıkları gibi görüşler sıkça ortaya atılmıştır. Tuğçak Hatun'un itirafında olduğu gibi hanın sevgisini kazanmak ya da onu ortadan kaldırmak şeklinde amaçlar güdülerken büyü yapılmış olsa da yanlış tedavilerin bu hastalıklarda ve ölümlerde etken olabileceği hiç düşünülmemiş olsa gerektir. Belki de kadınların suçlanarak ortadan kaldırılmaları en kolay yol olarak tercih edilmiştir.

2.2.10.Kutlak Hatun

Argun Han, oğlu Gazan'ın annesi Kutlak İgaçi'yi babasının kuması Tудay Hatun⁶⁴² dan sonra almıştır.⁶⁴³ Argun Han, on iki yaşındayken Durban kabilesinden bitikçinin en küçük ve güzel kızı Kutlak'ı istemiştir. Bu hatuna karşı ileri derecede sevgisi olan Argun onu gelin olarak otağa getirdikleri gün karşılamaya çıkmak istemiştir. Ancak emirler buna engel olunca, o sevinçten otağın direğine çıkıp gömecen üzerine oturmuş ve uzaktan onun gelişini seyretmiştir.⁶⁴⁴ Argun Han'ın bu hatunla evliliği İlhanlılarda böylesine büyük bir sevgiyle yapılan nadir evliliklerden biri olmuştur.

⁶³⁸ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.171; Roux, *Moğol*, s.407; Uyar, "Cadı Avı", s.63.

⁶³⁹ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.171.

⁶⁴⁰ Uyar, "Cadı Avı", s.63.

⁶⁴¹ Baybars, *Devleti't-Turkiyye*, s.232.

⁶⁴² Tarih-i Olcaytu'da Today olarak geçen Tудay Hatun, 5 Ağustos 1306-1307 (24 Muharrem 706) Cuma günü vefat etmiştir. Aynı eserde Tудay Hatun'un ordu emiri Mamuş adlı bir görevliden bahsedilmektedir. Örs, "Tarih-i Olcaytu", s.92.

⁶⁴³ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.150.

⁶⁴⁴ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.188.

Kutlak Hatun'un Argun Han'dan Gazan adlı oğlu 29 Rebiulevvel 670 (2 Ocak 1272)'de dünyaya gelmiştir.⁶⁴⁵ Gazan'ı Mogaçin adında bir dadıya vermişlerdir. İlhanlı sarayına Kutlak Hatun'la gelen bu kadın,⁶⁴⁶ muhtemelen hatunun çeyiz olarak yanında getirdiği hizmetlilere dahildir. Moğollarda kız çocuklarına verilecek olanlar onu evlendirirken çeyiz olarak verilmiştir. Bu durum kızın gelin geldiği aileye maddi katkı sağladığından evliliğin yapılacağı toplulukların Büyük Hanlar döneminde ve devamında İlhanlılarda önemli yeri olmuştur. Hatta kız verilecek ve kız alınacak aileler ilk dönemlerde neredeyse belirlenmiş sonra da bu kurala mümkün olduğunca riayet edilmiştir.

2.2.11.Selçuk Hatun

Anadolu Selçuklu Devleti'nin sultanı Rükneddin (IV. Kılıç Arslan)'ın kızı Selçuk Hatun Argun Han'la evlenmiştir.⁶⁴⁷ Zeki Velidî Togan'ın belirttiğine göre sultanın vezirleri Sahip Fahrettin Ali ve Muineddin Pervane'nin gayretleriyle Selçuk Hatun Abaka'nın oğlu Argun'a verilmiştir.⁶⁴⁸ Bu evliliğin gerçekleşmesine sebep ise Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan kurtulabilmesi için, Selçuklu emiri Pervane, Abaka'nın gözüne girebilmek uğruna, yanına vezir Fahreddin Ali'yi de alarak 1275 yılında sultanın kız kardeşi Selçuk Hatun'un şehzade Argun ile evlendirilmesi düşüncesiyle gelini Tebriz'e götürmek için yola çıkmıştır.⁶⁴⁹ Osman Turan'a göre ise Abaka Selçuklu ve Moğol kumandanları arasında başlayan geçimsizlik nedeniyle Anadolu'daki çatışmaları görüşmek için Selçuklu veziri Pervane ile Moğol beylerini huzuruna çağırmıştır. Ayrıca Han, IV. Kılıç Arslan'ın kızı Selçuk Hatun'un, oğlu Argun'la evlendirme kararına göre getirilmesini emretmiştir.⁶⁵⁰ Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkekle evlenmesi İslam'a aykırı olduğu halde bütün kudret Moğolların elinde olduğundan, emirler Selçuk

⁶⁴⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.189; Yuvalı, *İlhanlı*, s.253; *Detaylı bilgi için bkz. Abdülkadir Yuvalı, "Gazân Han", DİA, C.13, Diyanet Vakfı Neşriyat, İstanbul 1996, s.429.*

⁶⁴⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.189.

⁶⁴⁷ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.150.

⁶⁴⁸ Togan, *Umumî Tarih*, s.266.

⁶⁴⁹ Yuvalı, *İlhanlı*, s.233; Turan, *Selçuklular*, s.554-555; krş. Mustafa Uyar, "Moğol İstilasası Döneminde Selçuklular", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s.427.

⁶⁵⁰ Turan, *Selçuklular*, s.554,560.

Hatun'u İran'a götürmek zorunda kalmışlardır.⁶⁵¹ Selçuk Hatun isteyerek mi yoksa zorunluluktan mı İlhanlı sarayına götürülmüştür? Bu konuya dair farklı görüşler mevcutsa da dönemin siyasî şartları istekle götürülmüş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Zira gelini götüren Pervane'nin heyeti ile Abaka'nın huzuruna çıktığında Memlüklerin Anadolu'ya girerek Selçuk Hatun'u almak istediklerini anlatması⁶⁵² görüşümüzü destekler niteliktedir. Ayrıca Moğolların Anadolu'yu istilasıyla Moğolların elinde bir kukla olan Selçuklu hanlarının⁶⁵³ bu dönemde de teklifi reddetme hakları olmamıştır. Siyasî amaçlarla yapılan diğer evliliklerde olduğu gibi bu şekilde kurulacak akrabalık bağından fayda sağlanmak istenmiş olmalıdır. Sonuçta Pervane ve yanındakiler Selçuk Hatun'un düğün merasimi gerçekleştirildikten sonra Abaka'dan aldıkları buyruklar ve kardeşi Kongurtay komutasındaki bir tümen İlhanlı ordusu ile Tebriz'den ayrılmışlardır.⁶⁵⁴ İbn Bibî'nin sebep ve sonuçlarına değinerek bu olayı anlatışı görüşümüzü destekler niteliktedir. İbn Bibî'ye göre Abaka, Sultan Rükneddin Kılıç Arslan'ın kızlarından birinin cihan padişahı Argun Han'la evlendirilmesi yönünde bir ferman yayınlamıştır. Bunu duyan Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev ve saltanat büyükleri çeşitli emellerle Selçuk Hatun'un çeyizini hazırlamaya başlamışlardır. Çünkü bu evlilikle ortaya çıkacak akrabalık bağı sayesinde Selçuklu Devleti'nin şan ve şerefine yükseleceği ümit edilmiştir. Hazırlıklar tamamlanınca Pervane Muinüddin yanındaki heyet ve gelin alayı ile birlikte yola çıkmıştır.⁶⁵⁵ Selçuk Hatun'un düğün alayı Moğol padişahının sarayına varınca hem düğün gerçekleşmiş hem de Altun Orda hanı, Sahip ve Pervane'ye iltifatlar ederek Ermeni diyarından bir kısmını sultanın memleketine dâhil etmiştir. Bu anlaşma sonucunda her iki devlet adamı da gönül rahatlığıyla memlekete dönmek için yola çıkmışlardır.⁶⁵⁶ Sonuç olarak Abaka'nın mı Pervane'nin mi girişimiyle olduğu bilinmeyen bu evlilik gerçekleştirilmiştir. Claude

⁶⁵¹ Zeki Atçeken-Yaşar Bedirhan, *Malazgirt'ten Vatana Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, Eğitim Kitabevi, Konya 2014, s.276.

⁶⁵² Turan, *Selçuklular*, s.555.

⁶⁵³ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s.105.

⁶⁵⁴ Yuvalı, *İlhanlı*, s.234.

⁶⁵⁵ İbn Bibî (El-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el- Ca'feri er-Rugadi), *El-Evamirü'l Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye (Selçuk Name)*, II, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s.179; İbn Bibî, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi İbni Bibî'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden*, Türkçeye çev. M.Nuri Gencosman, Uzluk Basımevi, Ankara 1941, s.280.

⁶⁵⁶ İbn Bibî, *Anadolu Selçukî Devleti*, s.283; Sevim, *Selçuklu Tarihi*, s.482.

Cahen'e göre Selçuklu sultanının kız kardeşiyle evlenen Abaka'nın kendisidir.⁶⁵⁷ Ancak pekçok kaynak Selçuk Hatun'la evlenen hanın Argun olduğu konusunda hem fikirdir.

İlhanlıların bu evlilikten sağlayacağı yarara gelirsek Abaka Han Selçuklu hanedanıyla akrabalık kurarak Türkiye'de Moğol hâkimiyetini artırmayı düşünmüştür. Bazı araştırmacılara göre bunun için IV. Kılıç Arslan'ın kızı Selçuk Hatun ile Budist oğlu Argun'un evlendirilmesini Abaka emretmiştir.⁶⁵⁸ Abaka Han gelini olarak İlhanlı sarayına getirilen Selçuk Hatun'a Şehzade Gazan'ın terbiyesini bırakmıştır.⁶⁵⁹ Ayrıca Gazan'ı babasına kadeh tutmaya gönderdiğinde, Selçuk Hatun'u da yanında göndermiştir.⁶⁶⁰ Togan'a göre Selçuk Hatun'un gözetiminde yetişen Gazan'da İslamiyet ruhu yerleşmiştir.⁶⁶¹ Muhtemelen ilk olarak Bulugan Hatun'un yanına verilen Gazan sonradan Selçuk Hatun'un yanına gönderilmiştir. Bu konuda Selçuk Hatun'un bir isteği olmuş mudur? Kaynaklarda bununla ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir ancak bu yakınlıkla Selçuk Hatun muhtemelen Gazan'ın dini anlayışında etkili olmuştur.

Togan eserinde Sultan Veled'in Selçuk Hatun'la ilgili yazdığı şu mısralara yer vermiştir: “Asrımızın Rum ve Şam ülkelerinde Irak ve Talkan (yani Horasan)'da meşhur Çin ve Maçin'de muteber hatunu, zamane ehilleri ona minnettar, erkek, kadın, ihtiyar ve gençler onun hayranı.” Bu mısralarla ilgili Togan, Budist Argun'a eş olan bu hatuna iftihar etmişlerdir, yorumunu yapmıştır.⁶⁶² Belki de bu hatunun İlhanlı hanıyla evlenmekteki asıl hedefi o dönemde zor durumda kalan Selçukluları Moğol baskısından az da olsa kurtarmak olmuştur. Sultan Veled'in Selçuk Hatun'a olan bu övgüsü muhtemelen bu amaçtan dolaydır. Zira bu hedefin gerçekleşmesiyle

⁶⁵⁷ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.272.

⁶⁵⁸ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s.482; Uyar, *Selçuklular*, s.427.

⁶⁵⁹ Reşidüddin'in rivayet ettiğine göre Abaka Han, Baycu Bahşi ve annesi Tukaltay'ı çağırıp “Benim size itimadım vardır. Gazan'ı sizin çocukluğunuza bırakıyorum. Hitaylı Yaruğ (Yarık) Bahşi de sizinle olsun. Selçuk'la beraber Demavend yaylağına gidin ve orada iyi keyif sürün” demiştir. Abaka'nın Gazan'ı Selçuk Hatun'un gözetimine bırakması bu şekilde olsa gerektir. Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.194; Togan, *Umumî Tarih*, s.266.

⁶⁶⁰ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.194.

⁶⁶¹ Togan, *Umumî Tarih*, s.266.

⁶⁶² Togan, *Umumî Tarih*, s.266.

hem Selçuklular siyasî anlamda rahatlayacaklar hem de dinî serbestliği devam ettirebileceklerdir.

Anadolu'da Khudavand Hatun ismiyle bilinen Selçuk Hatun, Argun Han'dan dul kaldıktan sonra Niğde'de yaşamış ve 1330 yılının dördüncü ayının on üçünde vefat etmiştir. Niğde'de daha önce yaptırdığı türbesinde defnedilmiştir. Bu hatunun Tokat'ta yaptırdığı eserler de mevcuttur.⁶⁶³ Başka bir araştırmada adının Hudâvend Hatun şeklinde anıldığı söylenen Selçuk Hatun'un 712 (1312) yılında Niğde'de kümbet yaptırdığı ve kümbette Selçuk Hatun'a ait mezar taşı bulunduğu söylenmektedir.⁶⁶⁴

2.2.12. Büyük Bulugan ve Horasanlı Bulugan Hatunlar

Büyük Bulugan Hatun, Çin'de Büyük Hanlar sülalesindedir. Abaka Han, Nokay Yarguçi'nin akrabası olan Büyük Bulugan Hatun ile evlenmiştir. Onu çok fazla sevdiğinden dolayı ona bazı hatunlarından daha üst makamda yer vermiştir.⁶⁶⁵ Abaka Han'ın ölümünden sonra Bulugan Hatun'un şehzadeler Argun ve Ahmed'in mücadelesinde Argun taraftarı olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Argun'un Ahmed tarafından yakalandığında muhafızların elinde üzgünken Bulugan Hatun onun gönlünü hoş edip "el leylü hıbla (gece gebedir)" demiştir.⁶⁶⁶ Bulugan Hatun Abaka'nın ölümünden sonra han olan Argun Han ile evlenmiştir.

Abaka Han, yetiştirmek için Gazan'ı yanına almak isteyince Büyük Bulugan Hatun'un erkek çocuğu olmadığı için Argun, "Onu bendelik için Bulugan Hatun'a vereyim." demiştir. Abaka Han bunu beğeniyle kabul etmiştir. Gazan'ın yanında bırakılmasına sevinen Bulugan Hatun: "Bu Allah'ın hediyesi ve bağıdır. Benim belimden gelen kendi çocuğum gibidir." demiştir. Böylece Şehzade Gazan, Bulugan Hatun'un ordasında ve Abaka Han'ın hizmetinde bulunmuştur.⁶⁶⁷ Abaka Han, Tuktay Hatun Gazan'ı çocuğu olarak kendisine verilmesini istediğinde, Bulugan'ı

⁶⁶³ Togan, *Umumî Tarih*, s.266.

⁶⁶⁴ Kümbetle ilgili detaylı bilgi için bkz. Şebnem Akalın, "Hudâvend Hatun Kümbeti", *DİA*, C.18, Diyanet Vakfı Neşriyat, İstanbul 1998, s.284-285.

⁶⁶⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.75.

⁶⁶⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.142-143.

⁶⁶⁷ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.192; Yuvalı, *İlhanlı*, s.256.

çok sevdiğinden ve o otağın Gazan'a ait olmasını istediğinden ona cevaben: "Babası onu Bulugan'ın çocuğu olarak vermiş. Nasıl geri isteyebilir?" diyerek bu isteğe karşı çıkmıştır.⁶⁶⁸ İlk olarak Bulugan Hatun'un yanına verilen Gazan onun ölümünden sonra olsa gerek Selçuk Hatun'un gözetimine bırakılmıştır.

Abaka Han'ın bazı seferlere yanında götürdüğü Bulugan Hatun⁶⁶⁹ 681/ 1282-1283 senesinde Bağdat'ta kışladığında şehzade Geyhatu ve Gazan'da onunla birlikte idi. Bahar geldiğinde Bulugan Hatun Horasan'a yönelmiştir. Argun onu istemiş ve evlenmiştir. Argun Ahmed'in ardından Azerbaycan'a gelmiş, Bulugan Hatun ordasında bulunan Gazan'ı Argun'un vekili olarak Horasan'da bırakmış ve Argun'un yanına gitmek üzere Azerbaycan'a yönelmiştir.⁶⁷⁰ Bu olaylar sırasında hatunun siyasi düzeni sağlaması onun yönetim konusunda maharetinin göstergesidir.

Bulugan Hatun ölmeden önce Argun Han'a yeni eşini, yine Çin Moğol hanedanına mensup prenseslerden seçmesini vasiyet etmiştir. Argun Han karısının bu isteğini yerine getirmiştir.⁶⁷¹ 1286 yılında Büyük Bulugan Hatun'un Azerbaycan'da ölümünün ardından Abaka Han'ın fermanı gereğince onun hazineleri Gazan'a bırakılmıştır.⁶⁷² O hazineyi görenler; bunun gibi hazineye kimse sahip olamamıştır. Çünkü o kadar mücevherler ve ağır lâllar bulunuyordu ki anlatmak mümkün değil" demişlerdir. Hazinesinin böylesine zengin olmasının nedeni ise, Abaka Han Bulugan Hatun'u çok sevdiği için ne zaman hazineye gitse değerli bir mücevher almış ve gizlice ona bağışlamıştır.⁶⁷³ Hatunun mal varlığının bu kadar fazla olması ölmeden önceki siyasi nüfuzunun nedenini göstermektedir.

Horasanlı Bulugan Hatun ile önce Geyhatu evlenmiştir.⁶⁷⁴ Bu evlilik süresince Gazan'ın Bulugan Hatun'un yanına gelmesine izin vermemiştir. Sonuçta Gazan bu duruma bir müddet sabretmiş, Geyhatu'nun ölümünden sonra Baydu'yla mücadele ederek han olunca Horasanlı Bulugan Hatun'u almıştır.⁶⁷⁵ Gazan'ın

⁶⁶⁸ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.193-194.

⁶⁶⁹ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.193-194.

⁶⁷⁰ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.150,195.

⁶⁷¹ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.276.

⁶⁷² Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.195; Yuvalı, *İlhanlı*, s.253.

⁶⁷³ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.195.

⁶⁷⁴ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.176,195.

⁶⁷⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.196.

Argun'un eşi olan Bulugan Hatun ile evliliği Moğol adetlerine göre babanın eşiyle evlenmeye izin verirken İslamî gelenek bu şekilde yapılan evliliği reddetmiştir. Müslüman olan Gazan'ın Bulugan Hatun'la evlenebilmesi için bir şekilde çözüm üretilmiştir. Buna göre Gazan'ın babası Argun Müslüman olmadığından Bulugan Hatun ile nikâhı geçerli sayılmamıştır. Dolayısıyla Gazan'ın bu kadınla evlenmesinde şer'en sakınca bulunmamıştır.⁶⁷⁶ Bu çözüm yoluyla Gazan Han'ın tekrar eski dinine dönmesine engel olunmuştur.⁶⁷⁷ Gazan 17 Ekim 1295 (6 Zilhicce 694)'de hareket ettiği Tebriz civarında Bulugan Hatun ile evlenmiştir. Adet olduğu üzere toylar ve şenlikler yapılmış, sonra Mugan'a gitmişlerdir.⁶⁷⁸ Gazan 17 Mayıs 1304 (11 Şevval 703) tarihinde Pazar günü vefat etmiş, cenazesi Tebriz'deki (Gunbed-i) Şam türbesine defnedilmiştir.⁶⁷⁹

Olcaytu döneminde Horasanlı Bulugan Hatun, Timur Kaan'ın huzurundan hediye sunmak için gelen elçileri kabul etmiş ve elçilere toy verilmiştir. *Tarih-i Olcaytu*'da Hatun-i Muazzama Adil Bulugan Hatun olarak geçen hatun, kocası Gazan Han'ın türbesini ziyaret etmek için Tebriz'e gelmiş, burada hayırlarda bulunup sadakalar dağıtmış ve dervişlere ikramda bulunmuştur. Ziyaretini tamamlayan Bulugan Hatun, saltanat sancakları, ordular, asker ve teçhizatla Gavbari konağına inmiştir.⁶⁸⁰ Bulugan Hatun'un emrindeki kuvvetlerin çokluğu, yasaya çarptırılanların onun şefaatiyle affedilmesi,⁶⁸¹ ordu emirinden bahsedilmesi⁶⁸² ve ayrıca yukarıda anlatıldığı üzere hazinelerinin dolu olduğu bilgisi hatunun gücünün göstergesidir.

Tarih-i Olcaytu'da geçtiği şekilde, 5 Ocak 1310 (2 Şaban 709) Pazartesi günü yüce, adil, masum, iffetli, adaletli, rahmetli, inafli ve salih bir kadın olan ve hayatı boyunca bir karıncayı bile incitmeyen Bulugan Hatun Bağdad Köşkü'nde vefat

⁶⁷⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.253; Uyar, "Moğol Hükümdarlarının İslâmlaşması", s.225; Uyar, "İlhanlı Hükümdarlarının İslam'a Girmesi", s.24; Uyar, "İslam Padişahı Gazan Han", s.71-72.

⁶⁷⁷ Uyar, "İlhanlı Hükümdarlarının İslam'a Girmesi", s.25; Uyar, "İslam Padişahı Gazan Han", s.72.

⁶⁷⁸ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.253.

⁶⁷⁹ Örs, "Tarih-i Olcaytu", s.59.

⁶⁸⁰ Örs, "Tarih-i Olcaytu", s.90-111.

⁶⁸¹ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.285; Örs, "Tarih-i Olcaytu", s.125.

⁶⁸² Örs, "Tarih-i Olcaytu", s.52.

etmiştir.⁶⁸³ Cenazesi Tebriz'e nakledilmiş⁶⁸⁴, Gunbed-i Alî'de Gazan Han'ın yanına gömülmüştür. Suçluların şefaatchisi olan bu hatun, imamları ve şeyhleri gözeterek onlara destek olmuştur. Gazan Han onun için: “Hatunlarımın içinde Bulugan'dan başkasını sevmiyorum çünkü onun yüz güzelliğinden başka bir de iç güzelliği var.” demiştir. Annesinin ölümü üzerine kızı Ulcaki (Bu kızın adı, aynı eserin başka bir bölümünde Ölceki olarak geçmektedir.⁶⁸⁵) ağıtlar yakıp inerken Sultan (burada bahsedilen Olcaytu olsa gerek) onun yürek yakan acısını duymuş ve ona: “Ey hatunların banusu sana ne oldu?” deyince Ulcaki: “Şu alt üst olan talihime, sıkıntılı halime ağlamaktayım. Çünkü çocukluğumda babam adil ve kâmil Gazan Han vefat etti. Ondan sonra kocam Bistam. Şimdi de gözümün ışığı, gönlümün meyvesi sevgili annem Bulugan gitti. Benim huzurum ancak onunlaydı. Nasıl ağlamayım, nasıl yanıp yakılmayım, nasıl gözyaşı dökmeyim?” diye cevap vermiştir. Şu iki beyiti hatuna mersiye olarak söylemişlerdir: “Gurbet yılından yediyüzdokuz yıl geçmişti. Şaban'ın Perşembe günüydü. Hatunların banusu Bulugan Daru's-Selam'dan (başkent) Daru's-Selam'a (esenlik yurdu cennete) gitti.”⁶⁸⁶

2.2.13. Ayşe Hatun

İlgay Noyan'ın oğlu Tuğu'nun kızı Ayşe Hatun ile Geyhatu evlenmiştir.⁶⁸⁷ Şaman olan Geyhatu'nun Müslümanlara hamilik eden zevcesi Ayşe Hatun, Celayir İlkay Noyan'ın Anadolu'da İslamiyeti kabul eden oğlu Tuğu Noyan'ın kızı idi.⁶⁸⁸ 692 yılında Meraga'dan Karadağ'a gelen Geyhatu'yla evlenmek için Ayşe Hatun da Rum'dan gelmiştir.⁶⁸⁹ Adının Aişe olarak geçtiği *Tarih-i Olcaytu*'da Ayşe Hatun'un Geyhatu'dan sonra Bağdad Tümen Emiri Togan'a verildiği bilgisi yer almaktadır. Bu

⁶⁸³ Örs, “Tarih-i Olcaytu”, s.125.

⁶⁸⁴ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.190

⁶⁸⁵ 20 Ocak 1305 tarihinde şehzade Bistam için Today Hatun'un torunu, İlçitay Kuşçi'nin kızı Beyazid'in karısı, Gazan Han'ın kızı Ölceki'yi istemişler ve taraflar arasında anlaşmaya varılmıştır. Örs, “Tarih-i Olcaytu”, s.83.

⁶⁸⁶ Örs, “Tarih-i Olcaytu”, s.125.

⁶⁸⁷ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.176.

⁶⁸⁸ Togan, *Umumî Tarih*, s.266.

⁶⁸⁹ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.181.

beyin Ayşe Hatun'dan güzel yüzlü Alafrenk adında bir oğlu olmuştur.⁶⁹⁰ Hakkında başka bilgi bulunmayan Ayşe Hatun'un ölüm tarihi bilinmemektedir.

2.2.14.Padişah Hatun

Karahitay reisinin Kutbeddin Mehmed ile Kutluk Türkan'ın 654/1256 yılında, ilerde Kirman'ın altıncı hükümdarı olarak tahta geçecek olan Padişah adlı kızları dünyaya gelmiştir.⁶⁹¹

Padişah Hatun babasının sınır savaşları yaptığı bir dönemde doğmuştur. Akıllı ve güzel bir kız olan Padişah, Moğol Hanları tarafından götürülmesin diye "Hasan Şah" adıyla erkek kardeşleri arasında büyütülmüştür. Onun kız olduğu yüksek tabakadan bile saklanmıştır. Bilenler ise Padişah'ın selameti için bu sırrı anlatmamışlardır. Padişah büyüyüp güzel bir kız olunca methi Hülegü'nün oğlu Abaka'ya kadar ulaşmıştır. Abaka kızı annesi Türkan Hatun'dan istemek için Emir Karahay'ı Kirman'a göndermiştir. Padişah'ın üvey kardeşi Haccac'ın bu duruma direnmesine rağmen annesi Türkan kabul etmiş ve kızı için zengin bir çeyiz hazırlamıştır.⁶⁹² Abaka Kirman hükümdarının varisi Padişah Hatun ile evlenmiştir.⁶⁹³ Padişah Abaka'nın hatunu olduktan sonra birkaç yıl Abaka'nın annesi Yisuncin Hatun'un çadırında kalmıştır.⁶⁹⁴ 670/1272'de Yisuncin'in ölümü üzerine onun ordusu Padişah Hatun'a geçmiş yani Padişah Hatun kayınvalidesinin makamını elde etmiştir.⁶⁹⁵ Padişah Hatun'un Abaka ile evli kalması Kirman için yıllarca faydalı olmuştur. Moğollar bu bölgelerde onun sayesinde adalet ve insaf üzere bir siyaset izlemişlerdir.⁶⁹⁶ Bu evlilikle kurulan akrabalık bağı Kirman'ı Moğol tehlikesinden yıllarca korumuştur. Aynı zamanda İlhanlılar da bu akrabalık ilişkisinden faydalanarak Kirman'ın yönetimi üzerinde hak sahibi olmuşlardır.

⁶⁹⁰ Örs, "Tarih-i Olcaytu", s.53.

⁶⁹¹ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.70,81.

⁶⁹² Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.81-82.

⁶⁹³ Eserde Padişah Hatun'un adı, Pâdşâ-hatun şeklinde geçmektedir. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s.348; Hatunun adını Togan Paşa Hatun olarak zikretmektedir. Togan, *Umumî Tarih*, s.266; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.9.

⁶⁹⁴ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.75; Roux, *Moğol*, s.360; Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.82.

⁶⁹⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.110; Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.82.

⁶⁹⁶ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.82.

Padişah Hatun'u annesi Türkan Hatun, hem Kirman'daki gücünü korumak hem de İlhanlı Hanedanlığı ile ilişkilerini güçlendirmek maksadı ile Abaka'ya vermiştir. O kızını Abaka'ya cariye olarak vermemiş ya da cariye statüsünde olmasına rağmen Abaka'nın nezdinde Padişah Hatun kıymetli görülmüştür. Türkan Hatun'un kızının bu evliliğini siyasî mücadelesinde rakiplerine karşı silah olarak kullandığı⁶⁹⁷ şeklinde dönemin kaynaklarının görüşlerine makalesinde yer veren Nilgün Dalkesen aynı zamanda bunun siyasî bir anlaşma değil, bir gereklilik olduğunu savunan kaynakların görüşlerine de yer vermiştir. Buna göre evliliğin gerçekleşmesi siyasî bir anlaşma değil, Cengiz Han Yasası'nın tecellisi olmuştur. Bu yasaya göre Cengiz Han soyundan gelen biri, yönetimi altındaki birinin kızını alma hakkına sahiptir. Bu durumda Türkan Hatun'un kızını Abaka'ya vermekten başka çaresi olmamıştır. Hatta bazı tarihi kaynaklarda bahsedildiği üzere Moğol törelerine göre hanlar yönetimi altındaki kızları haremlerine alabildiklerinden Padişah Hatun'un bu töreden korunmak için kimliği gizlenerek erkek gibi yetiştirildiği ve ona Hasan Şah adının verildiğini bildirmiştir. Ancak bu bilgi kesinlik arz etmemektedir. Aynı zamanda Dalkesen'in Türkan Hatun'un kızını istemeyerek Abaka'ya verdiğine dair görüşüyle ilgili de kesin bir bilgi mevcut değildir. Dalkesen'e göre o dönemde yaşamış yazarlar bu konuda bir şey söylemezken Padişah Hatun'un himayesinde yazılan *Tarih-i Şahi*'de Türkan Hatun'un bu evliliğe isteksizliği ve korkuları dolaylı yolla anlatılmıştır. Çünkü Moğol hanlarının haremdeki bir kadın, Cengiz Han soyundan ya da Moğol Hanlarının evlilik yaptığı saygın kabilelerden gelmemişlerse, haremde bu soylardan gelen kadınlar karşısında düşük bir statüye sahip olmuş ve ona göre muamele görmüşlerdir. Ayrıca Abaka Müslüman değildir ve Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkekle evlenmesi Şeriate aykırıdır. Dönemin uleması yazdığı kaynaklarda Padişah Hatun'un dindar kişiliğine geniş yer verdikleri halde İslam'a aykırı olan bu evlilik üzerinde yorum yapmamışlardır.⁶⁹⁸ Bu durum Moğol hanlarının Müslüman hatunlarla yaptıkları evliliklere karşı dönemin ulemasının tepkisiz kaldıklarının göstergesidir. Onlar bu evliliklere karşı çıkmaktansa İslam'a uygun olduğunu iddia etmenin başka yollarını bulmuşlardır.

⁶⁹⁷ Nilgün Dalkesen, "İlhanlı Hanedanlığında Siyaset ve Kadın", *Ortaçağda Kadın*, ed. Altan Çetin, Lotus Yayınları, Ankara 2011, s.548-549.

⁶⁹⁸ Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.549-550.

Abaka Han'ın vefatından önce Türkan hatun, Abaka'ya elçi göndererek Padişah Hatun aracılığıyla üvey oğlu Haccac'dan olduğu gibi yine üvey oğlu Soyurgatmış'ten de şikâyetle bulunmuştur. Güzelliği, zerafeti, şairliğiyle İlhan Abaka'yı kendine tamamen bağlamış olan Padişah Hatun annesinin istekleri doğrultusunda cevap almakta gecikmemiştir.⁶⁹⁹ Abaka Han'ın 680/1282'de ölümü üzerine Teküdar tahta geçmiş ve bu dönemde Kirman'da Türkan Hatun hükümdarlığını kaybetmiştir. 683/1284'te Argun İlhan olarak tahta geçmesiyle Türkan Hatun ve kızları Padişah ile Bibi Türkan faaliyetlerine devam etmişlerdir. Önceden yapılan bu şikâyetten dolayı sorgulanmakta olan Soyurgatmış'le ilgili mahkemede alınan karar, Padişah Hatun'la ortaklaşa Kirman'ı yönetmeleri şeklinde olmuştur. Ancak bu karar Padişah Hatun ve kardeşi Bibi Türkan'ı hoşnut etmemiş ve durumu Argun Han'a bildirmişlerdir. Mahkemede Soyurgatmış'ın hayatını kurtaran kararı aldırın Emirlerden Bukaçensank Padişah Hatun'u Ordu'dan ve Kirman'dan uzak tutmak için onun Abaka'nın oğlu Şehzade Geyhatu ile evlendirilerek Rum'a (Anadolu'ya) gönderilmesi için İlhan'a yaptığı tavsiyesinde ısrarcı olmuştur.⁷⁰⁰ Kadının üvey oğlu ile evlenmesi İslam'a aykırı olduğu halde Moğol adetlerine göre uygundur. Zira Padişah Hatun'un daha önce Müslüman olmayan Abaka Han'la evliliği de İslam'a aykırı olduğu halde gerçekleştirilmiştir.⁷⁰¹ Bu iki olay göstermektedir ki devlet menfaatleri henüz yeni kabul edilen İslam dininin kurallarından üstün tutulmuştur.⁷⁰² Aynı zamanda Kirman'ın varlığını devam ettirmesi de bu evliliğe bağlı olmuştur. Türkan Hatun Kirman'daki siyasî rekabetlerindeki üstünlüğünü Padişah Hatun'un İlhanlı hanları ile yaptığı evliliklere borçludur.⁷⁰³

Abaka'nın üvey oğlu Geyhatu, İl Tüzmiş Hatun'dan sonra Padişah Hatun'la evlenmiştir.⁷⁰⁴ Padişah Hatun bu sırada Anadolu'da vali olan kocası Geyhatu'nun yanına gitmiştir. Bu yaşananlarla Soyurgatmış ile Padişah Hatun'un çekişmeleri son bulmamıştır. Soyurgatmış Padişah Hatun'un has arazisi olan Sircan'ı almak isteğine

⁶⁹⁹ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.74-75.

⁷⁰⁰ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.82-83.

⁷⁰¹ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.83; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.9; Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.551.

⁷⁰² Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.83.

⁷⁰³ Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.551.

⁷⁰⁴ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.176; Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.551; Togan, *Umumî Tarih*, s.267.

kapılmıştır. Soyurgatmış Sircan'ın kendisine verilmesini, Padişah Hatun'a da Rum'da bir yer verilmesini İlhan teklif etmiştir. İlhan Argun'un bu teklifi kabul etmesiyle birlikte Sircan Soyurgatmış'e geçmiştir. Sircan Bölgesinin elli bin dinarlık vergisi⁷⁰⁵ Padişah Hatun'un malvarlığının çokluğunun da göstergesidir.

Soyurgatmış Argun'un fermanıyla Kirman'daki tahtını muhafaza etmiş vezirliğe Fahrülmülk Mahmud'u getirmiştir. Bu vezir Padişah Hatun ile kardeşinin arasını düzeltmek yerine aksine aralarını açmak için türlü hileli işlere girişmiştir. Padişah Hatun'un veziri azarlaması üzerine sert mizacı olan vezir Padişah Hatun'a: "Bugün Soyurgatmış'in saltanat dönemidir; elimden geleni geri komam. Allah göstermesin, eğer bir gün Kirman tahtı sana düşerse beni kasap satırı ile iki parça et." demiştir. Kardeşine karşı mücadelesini bırakmayan Padişah Hatun 689/1290 yılında Sircan'ı kardeşinin elinden almak için önce Anadolu'da sonra Tebriz'de Argun Han ile konuşmuştur. Argun Han, Padişah Hatun'a izzet ve ikramda bulunmuş onun isteklerini yerine getirmiştir.⁷⁰⁶

Argun'un 690/1291'de ölümünden sonra tahta Geyhatu geçmiştir. Abaka'nın oğlu Geyhatu öncelikle Kirman Sultanı Soyurgatmış'i tahttan indirip karısı Padişah Hatun'a Kirman tahtını vermiştir. Padişah Hatun kocasının askerlerinden ve komutanlarından oluşan kuvvetin başında elinde hükümdarlığa geçtiğine dair bir belge ile büyük bir merasimle Kirman'a girmiştir.⁷⁰⁷ Soyurgatmış yanında olan emirlerin kendisinden uzaklaşmasıyla yalnız kalmış, karısı Kürduçin, diğer karısı İkok Hatun ve kızı Alem Şah'ı da alıp kızkardeşi Padişah Hatun'u karşılamak için Fars sınırına girmiş ve orada görüşmüşlerdir. 691/1292 yılı Zilkade ortasında, Safvet üd-Dünya ve'd-Din unvanıyla saltanat tahtına oturan Padişah Hatun, kardeşi Soyurgatmış'i kendisine naib tayin ederek kardeşlik haklarına saygı göstermiştir.⁷⁰⁸ Soyurgatmış'in yeniden saltanata geçmek hevesine kapıldığını gören Padişah Hatun, onu şehrin kalesine hapsedmiştir. Ancak kardeşlik haklarını göz önünde tutarak onun yargılanma sırasında savunulması için müdafiler tutmuş ve ona işkence ettirmemiştir. Padişah Hatun'un bu merhametli yaklaşımını fırsat bilen Kürduçin, kocası

⁷⁰⁵ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.83-84.

⁷⁰⁶ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.84.

⁷⁰⁷ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.84; Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.551.

⁷⁰⁸ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.85.

Soyurgatmış'ın tutuklu olduğu kaleden kaçmasına yardım etmiştir. Onların Geyhatu'nun ordusuna doğru yola çıktıklarını öğrenen Padişah Hatun, pek çok elçiden oluşan heyeti zengin hediyelerle kocası Geyhatu'ya göndererek bağlılığını bir kere daha ifade etmiş ve şu mektubu ona göndermiştir: “Soyurgatmış iki yıl senin yarlığının emirlerine aykırı hayat sürdü; senin emirlerine her zaman isyan etti. Benim kardeşim, kız kardeşinin (yani kendisinin) çehresini türlü türlü merhametsizlik tırmalamasıyla yaraladı. Onun aman dilemesini kabul etmek, onu kurtarmak, ona riayet göstermek nasıl mümkün olur?” Karısının hatırını her şeyin üstünde tutan Geyhatu, birkaç kişi himayesinde Soyurgatmış'ı zelil bir şekilde tek atlı olarak Kirman'a yollamıştır.⁷⁰⁹ Padişah Hatun Soyurgatmış'ı, yeğeni Yüyük Şah'ın evinde birkaç ay hapis tutmuştur.⁷¹⁰

Soyurgatmış'ın kızı Şah Alem ile evlenen Baydu, Geyhatu'dan Soyurgatmış'ın serbest bırakılıp kızı Şah Alem ile ordaya gönderilmesine dair bir yarlığ hükmü alarak bunu kendi emiriyle Padişah Hatun'a göndermiştir. Padişah Hatun, Soyurgatmış'ın serbest bırakılıp gönderilmesini geciktirmiş ancak onun oğlunu, kızını, anasını vakit kaybetmeden Bağdat'a göndermiştir. Bir süre sonra Padişah Hatun kardeşine acımış, onu affedip serbest bırakmıştır. Bu duruma sevinen Soyurgatmış kardeşi için gösterişli bir ziyafet hazırlatmıştır. Ancak bazı Soyurgatmış düşmanları onu Padişah Hatun'a öldürtmeyi gaye edinmişler ve iftiraya koyulmuşlardır. Kaynaklarda geçtiği şekilde oldukça zarif ve duygulu bir kadın olan Padişah Hatun, kendi hayatını tehditlen kurtarmak için üvey kardeşinin bir Ramazan akşamı iftar vaktinde öldürülmesini emretmiştir.⁷¹¹ 27 Ramazan 693/ 22 Ağustos 1294 tarihinde Soyurgatmış'ın Padişah Hatun tarafına geçen İsen adlı cariyesi içkisine zehir atarak onu öldürmüştür.⁷¹² Sonradan da Soyurgatmış'ın kendisini öldürdüğü yalanını ortaya atmışlar ve başka bir evde tutuklu bulunan karısı Kürduçin'e başsağlığında bulunmuşlardır. Yaşanan olaylardan dolayı üzülen Kirman halkının Padişah Hatun'a olan sevgisinin yerini nefret almıştır. Ortaya çıkan dedikodu ve nefreti yok etmek isteyen Padişah Hatun halkı nimetlere boğmuştur.

⁷⁰⁹ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.85; Dalkesen, “Siyaset ve Kadın”, s.551.

⁷¹⁰ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.85.

⁷¹¹ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.86.

⁷¹² Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.86; Spuler, *İran Moğolları*, s.173.

Soyurgatmış'ın tutuklu olan adamlarını serbest bırakmıştır. Bunca çabanın sonucunda Padişah Hatun'a duyulan nefret son bulmuştur. Padişah Hatun daha sonra kocası Geyhatu'ya gönderip Yezd ve Şebankare'yi istemiştir.⁷¹³

Padişah Hatun'un kocası Geyhatu Baydu'yla giriştiği mücadeleyi kaybederek 6 Cemaziyelevvel 694/24 Mart 1295'te idam edilmiştir. Mücadele sırasında Baydu'nun Bağdat'ta isyan çıkardığını duyan Padişah Hatun, kuşkuya kapılmıştır. Bu durumda bazı emirler Baydu'nun başarıları karşısında Padişah Hatun'u devirmeyi ve böylece Baydu'nun gözüne girmeyi tasarlamışlardır. Çünkü Baydu'nun eşi, Padişah Hatun'un öldürttüğü Soyurgatmış'ın kızı Şah Alem'di. Ayrıca Alem Şah'ın annesi Kürduçin de kocasının öcünü almak için fırsat kolluyordu. Sonuçta Geyhatu'yu yenen Baydu'dan Padişah Hatun'a, mal ve hediyelerle birlikte kurultayda hazır bulunmasını bildiren bir yarlıg gönderilmiştir. Baydu'nun emriyle Kirman'dan çıkan Kürduçin, yanına birkaç emiri de çekerek Padişah Hatun'un üzerine yürümüştür. Durumdan haberdar olan Padişah Hatun emirlerini toplayıp bu konudaki düşüncelerini sormuştur. Emirlerden biri Gazan'ın yanına gitmeyi teklif ettiyse de bazı emirler bu teklifi kabul etmeyerek kalede saklanmayı daha tehlikesiz görmüşlerdir. Onlar yıldızlara bakıp rüya tabir etmekle meşgul olurken Kürduçin ve taraftarları şehri kuşatmışlardır. Birkaç gün süren kuşatma esnasında bazı Padişah Hatun taraftarları Kürduçin'in tarafına geçmişlerdir. Bu kayıptan sonra kuşatmaya karşı daha fazla direnmenin faydasız olduğunu gören Padişah Hatun şehrin anahtarını yengesi Kürduçin'e gönderirken şöyle demiştir: "Ne vakte kadar can kaygısıyla mudara edeceğim onun için teslim oldum, kazaya boyun eğiyorum."⁷¹⁴

Askerler şehre girince Padişah Hatun'un vezir ve emirlerini yakalayıp bağlamışlardır. Ertesi gün de Kürduçin şehre girip tahta oturmuştur. Padişah Hatun ihanetle itham edilip ev hapsine maruz kalmış ve bu sırada Baydu'ya durumu bildiren elçiler gönderilmiştir. Kürduçin Padişah Hatun'u da yanına alarak Kasr-ı Zer'e doğru yola çıkmıştır. Onlar Baydu'dan gelecek fermanı beklerken Şah Alem'in kışkırtmalarıyla Baydu istenen fermanı vermiş ve Padişah Hatun'un çadırına ansızın

⁷¹³ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.86-87.

⁷¹⁴ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.89-90.

giren birkaç kişi onu öldürmüştür.⁷¹⁵ Beyânî'nin belirttiğine göre Padişah Hatun, Kürdüçin'in zindanında onun emriyle öldürülmüştür.⁷¹⁶ Bu olay Haziran/Temmuz 1295'te yaşanmıştır.⁷¹⁷ Beyânî Padişah Hatun'un ölümüyle ilgili *Vassaf Tarihi*'nde şu şekilde bahsedildiğini söylemiştir:

“Geçen yıl altınla ve mücevherlerle kaplı yücelik tahtının bir köşesine oturmuşken, bugün ise naaşı tabutsuz olarak toprağa gitmiştir. Hayattayken gökyüzünün mavi ipeği, kullarının elbisesinin astarı sanılan; elbisesinin inceliği, çiçeğin uzun ve dar elbisesinden de daha zarif olmasına, eşarbi laleden, yasemine benzeyen cıva renkli küpesi, sümbüle benzeyen yeşil renkli geceliği ve özel yapılmış iç giysileri olmasına rağmen, böyle bir padişah, ölümden sonra her dul kadın gibi bir kefene muhtaç oldu.”⁷¹⁸

Eflakî adından Paşa Hatun olarak söz ettiği Padişah Hatun'la ilgili Ariflerin Menkıbeleri adlı eserinde şu sözlere yer vermiştir: “Erzurum'da bulunan ve Mevlana hanedanının muhiplerinden olan Geyhatu'nun karısı Paşa (Padişah) Hatun, Sultan Veled'in oğlu Arif Çelebi'yi çok sevdiğinden Konya'ya gitmesine müsaade etmemiştir. Arif Çelebi Padişah Hatun'a incinerek yanından ayrılmıştır. Bir müddet sonra Çelebi bir yemek esnasında: “Yazık! Paşa Hatun öldü” diyerek elini yemekten çekmiş ve ağlamaya başlamıştır. O anda Padişah Hatun'un bir naibi gelmiş ve hatundan Çelebi'ye mektup getirmiştir. Mektupta yalvarıp özür dileyerek Çelebi'yi çağıran hatunun durumuna çok üzülen Çelebi: “Yazık nazenin dost, yazık yeryüzünün hanımı” dedikten sonra şu beyitleri söylemiştir:

“Yazıklar olsun! Yazıklar olsun! Yazıklar ki öyle bir ay, bir bulutun altında kayboldu.”⁷¹⁹

Padişah Hatun'un ölüm haberini alan Arif Çelebi hemen ata binip hatunun naibinin refakatinde Erzurum'a gitmiştir. Oraya ulaştıklarında hatunun ölümünün yedinci günü olup Çelebi, Paşa Hatun'un cenazesinin bulunduğu odaya girmiş ve

⁷¹⁵ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.90; Dalkesen, “Siyaset ve Kadın”, s.551.

⁷¹⁶ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.9.

⁷¹⁷ Spuler, *İran Moğolları*, s.173; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.9.

⁷¹⁸ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.9.

⁷¹⁹ Eflakî, *Menkıbe*, C.II, s.236.

tahtın üzerinde uyumuş gibi yatan Hatun'un cenazesini kucaklayıp af dileyerek şu rubaiyi söylemiştir:

“Ecel dermanı olmayan bir derttir. Şah ve vezir de onun fermanı altındadır.”

“Kirman Mülkünü yiyen o sultan nerede? Bu gün onu kurtlar (kirman) yiyor.”

Eflakî bu bilgileri verdikten sonra Padişah Hatun'un ölümünün kırkinci günü yemekli bir toplantı yapıldığından bahsetmektedir.⁷²⁰

Kirman'da hükümdarlık Padişah ve Soyurgatmış'ın büyük kardeşleri Haccac'ın oğlu Muzaffereddin Mehmed Şah'a verilmiştir. Mehmed Şah halası Padişah Hatun'un cesedini Müşkin denilen köyden kaldırıp Kirman şehrinde annesi Türkan Hatun'un medresesine naklettirmiştir.⁷²¹

Dönemin kaynakları Padişah Hatun'u genellikle iyi huylu ve güzel bir kadın olarak anlatmışlardır. Her zaman adaletle iş gördüğü, Kirman tahtına oturunca âlimlere, fazıllara ilgi gösterip onların durumunu düzeltmeye çalıştığını ve iyi bir hattat olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca edebî üslubu olan bir yazar olduğu, şiir yazacak kaabiliyete sahip olduğu, tezhiplerle süslediği *Kur'an'ı Kerim*'lerin devrin önemli kitaplıklarında yer aldığı anlatılmıştır.⁷²²

Padişah Hatun'un övgüyle bahsedilen ve Üçok'un eserinde yer verdiği şiirlerinden bazıları şunlardır:

“Her ne kadar, ulu sultanın çocuğu

Ve Türkan'ın gönül bahçesinin meyvesi olduğum için

İkbal ve saadetten görünüşte gülüyorsam da

Bu sonsuz gurbet yüzünden içim ağlıyor.”

“Ezelde onu vücuda getirmek istedikleri gün

Âşıkların ruhuna sükunet vermek için yaratmışlardır

⁷²⁰ Eflâkî, *Menkıbe*, C.II, s.237.

⁷²¹ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.90-91.

⁷²² Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.91; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.9-10; Dalakesen, “Siyaset ve Kadın”, s.552.

Nebat-ı şah (şeker kamışı) sevgilinin dudağı olduğunu iddia ederdi

Bu sebepten onun ağzına iki üç tıkaç tıkadılar.”

“Senin elinden gizlice bana ulaşan elmadan

Ebedî hayatın kokusunu duyuyorum

Senin elin ve avucundan bana dostluk hatırası geldiği için

Duyduğum sevinçten gönlüm nar gibi açılır.”⁷²³

“Ben o kadını ki bütün işlerim hayır işleridir

Benim başörtümün altında kuvvetli bir taç bulunmaktadır.

Benim sığınmış olduğum ismet perdesinin altından

Sabâ rüzgarı yolcularının (esintilerinin) bile geçmesi mümkün değildir.”

“Her kadın bir iki arşın bez örtmekle hanım efendi olmaz

Her baş da bir külah ile serdarlığa layık olmaz.

Her kimseye başımdaki örtüden bir tane hediye edersem

O bunun bin dinarlık bir taç olduğunu söyler.

Ben uluğ sultan gibi padişahlar soyundan gelmiş bir şahım

Bu dünyada bir saltanat varsa, o ancak bizim saltanatımızdandır.”⁷²⁴

Yakut üzerine miskten bir yazı kim görmüş?

Galiye? Hayat çeşmesine nerede zulmetti?

Sevgilim dudağının üstündeki siyah ben

Karanlık bir ab-ı hayat ikisi bir yerde toplanmış gibidir.”

⁷²³ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.92.

⁷²⁴ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.93; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.10.

“Bir kadının başı daima ismet ve insaniyet ipliklerinden örülmüş bir perde altında olsun.”

“Ben her ne kadar şarap içmeye tövbe ettiysem de, ey servi boylu

Sen de şarap vermeye tövbe etmedin ya!

Bugün benim elim senin omzuna değinceye kadar

Senin dudaklarımın hasretinden neler çektim

Senin kulaklarındaki küpelerde inci taneleri görüyorum

Bunlar sakın benim gözyaşlarım olmasın?”

“Serseri olan güneşten gölgemin güzelliğini korumak için

İsmet perdesi altında yaşıyorum

Bütün âlemin idaresini kendi eline almış bir padişah isem

Allah indinde bir cariyeyim.”⁷²⁵

Üçok çalışmasında çeşitli kaynaklarda, değişik şekillerde görülen bu mısraları Padişah Hatun’un Lale mahlasıyla yazdığı bilgisine yer vermiştir. Kirman’da İffetî mahlasıyla da şiirler yazdığı söylenmiştir. Ayrıca Padişah Hatun adına basılmış bir para şimdiye kadar ele geçmemiş olmakla beraber, Berlin Müzesi’nde üzerinde “Geyhatu Padişah-ı Cihan Hudavendi-i Âlem Padişah Hatun” ibareleri bulunan nadir bir altın ve bir gümüş sikkenin bulunduğunu yine Üçok bildirmektedir.⁷²⁶

Padişah Hatun hakkında yazılmış bir methiyede şu mısralar bulunmaktadır:

“Eğer devran-ı cihanın destanını

Yeniden yüz defa anlatmaya başlasalar

Humayun görünüşlü uğurlu fallı

Beğenilmiş tâlili süslü hasletli

⁷²⁵ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.94-95.

⁷²⁶ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.95.

Ve sis ve haşmeti ile şahlık tahtında

Onun gibisini padişahlık gözü görmeyecektir.”⁷²⁷

2.2.15.Kukaçi Hatun

Gazan Han’ın İşil Hatun’dan sonra aldığı hatun, Büyük Bulugan Hatun’un akrabalarından olan Moğolistan’dan getirdikleri Kukaçi Hatun’dur. Gazan onu Dokuz Hatun ve Tuktay Hatunların yerlerine oturtmuştur.⁷²⁸

Kukaçi Hatun’un Gazan ile evlenmesine gelirse bu durum şöyle gerçekleşmiştir: Yüzağaç’tan gelen Gazan Han bir ay sonra Horasan’a yönelmiştir. Ebher şehrinde Argun Han’ın Büyük Bulugan’ın akrabalarından birini getirip onun yerine oturtmaları için hana gönderdiği hâce ve elçiler, huzura gelip Kukaçin Hatun’u kağana yakışır diğer Hitay ve Çin hediyeleriyle birlikte getirmişlerdir. Gazan Han orada durarak Kukaçin Hatun’la evlenmiş sonrasında Demavend’e doğru yola çıkmıştır.⁷²⁹

2.2.16.Kutluğşah Hatun

Hülegü, Dokuz Hatun’un yeğeni, Sarıca’nın oğlu emir İrincin’in kızı Kutluğşah’ı isteyerek onunla evlenmiş, Hülegü’den sonra bu hatunu Olcaytu Han sekizinci hatun olarak almıştır.⁷³⁰ Olcaytu’nun önceki hatunu Kirman Hatun’un büyük ordusu ona bırakılmıştır.⁷³¹

Olcaytu öldüğünde dul karısı Kutluğşah Hatun, Sevinç Hatun ve Olcaytu’nun küçük oğluya Sultaniye’ye giderek durum hakkında Çoban’dan bilgi almıştır.⁷³² Ebu Said, kendisine karşı silaha sarılan emirleri idare eden Emir Erencen’le, Erencen’in kızı Olcaytu’nun dul karısı Kutluğşah vasıtasıyla uzlaşmak istediye de Erencen bu

⁷²⁷ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.96.

⁷²⁸ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü’t-Tevârih*, s.196.

⁷²⁹ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü’t-Tevârih*, s.216.

⁷³⁰ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü’t-Tevârih*, s.5; Örs, “Tarih-i Olcaytu”, s.52,83.

⁷³¹ Örs, “Tarih-i Olcaytu”, s.83.

⁷³² Spuler, *İran Moğolları*, s.132.

durumu hükümdarın zayıflığı olarak görerek tamamen mücadeleye girişmiştir. Emirlerin öldürülmesiyle mücadele sonuçlanmıştır.⁷³³ Moğol hatunun yönetici kesim arasında uzlaşma sağlayamadığı bir örnektir. Moğollar için kadınlar genellikle saygın bir konumda olsalar dahi bazı Moğol erkekleri için yine de kadının gücüne sığınmak zayıflık göstergesi olarak kabul edilmiştir.

2.2.17.Bağdat Hatun

Emir Çoban'ın güzelliği kadar aklı, zekâsı, yaşanılan aşk ve uğrunda dökülen kanlarla ünlenen kızı Bağdat Hatun'un ne zaman nerede dünyaya geldiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Adının Bağdat olmasından dolayı Bağdat'ta dünyaya gelmiş olabileceği söylenen⁷³⁴ Bağdat Hatun İlhanlıların önde gelen emirlerinden Emir Çoban'ın kızıdır ve 723/1323 yılında Celayirli aşiretinden Büyük Şeyh Hasan ile evlenmiştir.⁷³⁵ Bağdat Hatun'un evli olduğu Celayirli Şeyh Hasan Ebu Said'in halasının oğludur.⁷³⁶ 725/1329 yılında yirmi yaşında olan Ebu Said, Şeyh Hasan ile evli olan Bağdat Hatun ile evlenmek istemiştir.⁷³⁷ Ebu Said'in 1325'te Ucan Yaylası'nda Bağdat Hatun'u görerek beğendiği bilgisi de bulunmaktadır.⁷³⁸ Yuvalı'nın belirttiğine göre Ebu Said'in zaafını bilen Emir Çoban'ın düşmanları Çoban'ın güzelliğiyle meşhur kızı Bağdat Hatun'a aşık olmasını sağlamışlardır.⁷³⁹ Bu durum dönemin kaynakları ve araştırmacıları tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Kimi bu evliliğin büyük bir aşk sonucu gerçekleştiğini söylerken kimi de dönemin siyasî gelişmelerinin bir parçası olarak yapıldığını savunmuştur. Cem Tuysuz'un araştırmasında belirttiğine göre Ebu Said bu teklifi Bağdat Hatun'a duyduğu aşk dolayısıyla yapmıştır. Bu düşünceye göre Ebu

⁷³³ Spuler, *İran Moğolları*, s.136.

⁷³⁴ Cem Tuysuz, "İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Erzurum 2004, s.93.

⁷³⁵ Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.553; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.134; Spuler, *İran Moğolları*, s.138; Tuysuz, "Çobanoğulları", s.93.

⁷³⁶ Yuvalı, *İlhanlı*, s.281; Demir, "İlhanlı Devleti", s.379.

⁷³⁷ Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.553; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.134; Spuler, *İran Moğolları*, s.138; Yuvalı, *İlhanlı*, s.285; Tuysuz, "Çobanoğulları", s.93; Demir, "İlhanlı Devleti", s.379.

⁷³⁸ Enver Konukçu, "Bağdat Hatun", *DİA*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul 1991, s.444.

⁷³⁹ Yuvalı, *İlhanlı*, s.285.

Said tüm zamanını Bağdat Hatun'a olan aşkını anlatan şiirler yazarak geçirmiştir. Bahsi geçen şiirlerinden örnek ise şudur:

“Gönül sarhoş nergis çiçeğinin başucuna gittiğinde Şah da olsa köle de olsa fark etmez, eriyip kaybolur,

Gönül köşküne gel! Canımın içinde Şam'ın bulunduğunu, ancak gönlümün arzusunun yine de Bağdad'a heves ettiğini görürsün.”⁷⁴⁰

Ebu Said bu evlilik teklifini Cengiz Yasası'nın ona verdiği yetkiye dayanarak yapmıştır. Yasa, Cengiz hanlarına hanedanlığın siyasî üstünlüğünü, güç ve otoritesini korumak için tebaasına karşı sınırsız bir yetki vermiştir. Yasanın bu durumu, hanların yaptıklarını meşrulaştırmanın yanı sıra halkı onların yaptığı sıra dışı eylem ve emirlerine boyun eğmek zorunda bırakmıştır. Bir Moğol hanının evli bir kadını kocasına boşattırıp onunla evlenmesi gibi kesin bir yasa olmamasına rağmen, bu olayı zikreden kaynaklar bu evliliğin Yasa'ya dayanarak yapıldığını bildirmektedirler.⁷⁴¹ Yasa'ya göre evli bir kadın hanın beğenisini kazanırsa, o kadının kocası eşini boşayarak hana göndermelidir.⁷⁴² Ebu Said'in bu evlilik isteği Yasa, Han'a evli olsa da istediği kadınla evlenme hakkını verdiği için değil, Yasa'nın Han'ın otoritesini özellikle tebaası üzerindeki yetkisini göstermek maksatlı olduğu söylenebilir. Bu olay, Ebu Said'in Yasa'nın her türlü dinî ve dünyevî otoriteden önde geldiği prensibine sadık kaldığının göstergesi olmuştur. Ancak yine de Ebu Said'in bu teklifi Yasa'nın Şeriat'ı tamamen yok sayması anlamına gelmemektedir. Bu teklif Emir Çoban Tarafından kabul edilebilecek bir teklif değildir.⁷⁴³

Bağdat Hatun'un babası Emir Çoban, Olcaytu'ya bağlılığı, gösterdiği askerî ve idarî başarılı hizmetleri sayesinde hanedanlık içinde her alanda önemli güç kazanmıştır. Bu durumun en önemli göstergelerinden biri Çoban'ın Olcaytu'nun iki kızıyla da evlenebilmesidir. Çoban ve oğullarının gerçek anlamda yükselişi ise on iki yaşında tahta çıkan Ebu Said döneminde olmuştur.⁷⁴⁴ Bu dönemde Çobanoğulları, devleti tamamen kontrol altına alınca pek çok emiri devre dışı bırakmışlardır. Bu

⁷⁴⁰ Tuysuz, “Çobanoğulları”, s.93-94.

⁷⁴¹ Dalkesen, “Siyaset ve Kadın”, s.553.

⁷⁴² Tuysuz, “Çobanoğulları”, s.94; Konukçu, “Bağdat”, s.444.

⁷⁴³ Dalkesen, “Siyaset ve Kadın”, s.555.

⁷⁴⁴ Dalkesen, “Siyaset ve Kadın”, s.557.

durum emirleri harekete geçirmiş ve Ebu Said'i onlara karşı kışkırtmaları sonucunda Ebu Said Çobanlılara karşı harekete geçmiştir. Bu amaçla Ebu Said Çoban'ın evli kızıyla evlenmek istediğini belirterek ülkenin tek ve mutlak hâkimi olduğunu herkese hatırlatmıştır. Ebu Said'in bu teklifi yapmasının en önemli sebebi Çoban ve ailesinin ülkeyi ele geçirecek kadar güçlenmelerine rağmen, İlhanlı hanedanlığına ve Cengiz Yasası'na itaat etmeye devam ettiklerini göstermektir. Böyle bir teklif Çoban'ın büyük güç ve kudretine rağmen onun bir tebaa konumuna getirilmesine sebep olmuştur.⁷⁴⁵ Ebu Said'in bu teklifi sadece Emir Çoban'a yerini bildirmek maksatlı değil aynı zamanda Bağdat Hatun'un kocası Celayirli Şeyh Hasan'a ve Celayirli aşiretine meydan okuma olmuştur.⁷⁴⁶ Ebu Said'in teklifi karşısında sessizliğini koruyan Emir Çoban, ilk defa hana itaatsizlik etmiş ve kızının evli olduğu gerekçesiyle bu isteği reddetmiştir.⁷⁴⁷ Yasaları iyi bilen, bunlara uyan Emir Çoban bu emre uymayacak kadar güçlenmiştir. Ayrıca özel hayatında dindar olması da böyle bir emre uymamasında etkili olmuştur.⁷⁴⁸ Bunlara rağmen Çoban bu teklife tam olarak karşı çıkamamış, çareyi kızı ve damadı Şeyh Hasan'ı kışı geçirmeleri için Karabağ'a göndermekte bulmuştur.⁷⁴⁹ Ebu Said, Emir Çoban'ın bu kararıyla geldiği Bağdat'ta odasından çıkmayarak kimseyle görüşmeyecek kadar aşkı büyümüştür. Ebu Said'in huzuruna girebilen Emir Çoban'ın Ebu Said'e: "Alem sizin fermanız altındadır. Eğer sizi rahatsız eden bir şey varsa söyleyin, kaldıralım." demesi üzerine Ebu Said: "Ben dünyanın bütün memleketlerini ve nimetlerini senin emrine verdim. Sen de öyle davran ki gönül derdi olmadan iki gün geçirebileyim." demiş, bunun üzerine Emir Çoban huzurdan ayrılmıştır.⁷⁵⁰ Bahar geldiğinde Çoban, Hana cevap vermekten kaçınarak yanına hanı ona karşı kışkırtan vezirleri de alarak saraydan kısa süreliğine uzaklaşmıştır. Çoban bu teklifin kendisine yapılan siyasî bir komplo olduğunu bilmiş ve bundan dolayı teklifi reddetmiştir.⁷⁵¹ Ya da Emir Çoban'ın devlet yönetimindeki etki ve nüfuzu son derece güçlü olduğundan elinden bir şey gelmeyen

⁷⁴⁵ Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.558.

⁷⁴⁶ Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.559.

⁷⁴⁷ Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.559; Demir, "İlhanlı Devleti", s.379.

⁷⁴⁸ Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.559.

⁷⁴⁹ Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.560; Tuysuz, "Çobanoğulları", s.94.

⁷⁵⁰ Tuysuz, "Çobanoğulları", s.95.

⁷⁵¹ Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.561.

Ebu Said, devlet işlerinden tamamen çekilerek Bağdat Hatun'un aşkına tutulmuştur.⁷⁵²

Ebu Said'in Bağdat Hatun aşkı, tüm Çobanlı ailesinin felaketine ve İlhanlı Devleti'nde iç karışıklıklara yol açmıştır. Çünkü Ebu Said, Bağdat Hatun konusundaki tavrından dolayı Emir Çoban'a darılmıştır. Emir ve bürokratların, Emir Çoban ve Dımaşk Hoca hakkındaki tahriklerinin de etkisiyle Ebu Said'in Çobanlı ailesine olan tavrı değişmiştir. Güvenin yerini nefret almıştır.⁷⁵³

Emir Çoban'ın Horasan'daki karışıklıkları ortadan kaldırmak için o bölgede olduğu sırada Dımaşk Hoca'nın Ebu Said'in haremindeki kadınlarla gayrimeşru ilişki içinde olduğu haberinin⁷⁵⁴ duyulması üzerine Çoban'ın oğlu Dımaşk Hoca'nın öldürülmesini emreden Ebu Said, Emir Çoban'ın kendisine karşı harekete geçmesini sağlamaya çalışmıştır.⁷⁵⁵ Bu olay Emir Çoban'ın Ebu Said'e karşı harekete geçmesine sebep olmuştur. Ancak Çoban yapılan savaşta yenik düşmüş ve öldürülmüştür.⁷⁵⁶ 728/1327 Ekim/ Kasım'ında Çoban'ın idamı gerçekleşmiştir.⁷⁵⁷ Bu

⁷⁵² Tuysuz, "Çobanoğulları", s.94.

⁷⁵³ Tuysuz, "Çobanoğulları", s.95.

⁷⁵⁴ İbn Battûta olayı şu şekilde anlatmıştır: "Ebu Said'in annesi Dünya Hatun şehzadenin yanına gelerek: 'Emir Çoban'ın oğlu Dımaşk Hoca sınırı aştı! Babanın namusunu lekelemeye kadar vardırı işini! Çünkü evvelki geceyi Togay Hatun'un yanında geçirdi; ayrıca bana da haber gönderdi. Bu gece benim yanımda geceleyecekmiş! Artık başka yolu yok! Sen kumandanlarımı ve askerlerini topla! O, habis gayesi için gizli gizli kaleye çıkınca yakalayabilirsin! Allah, onun ve babasının hakkından gelir!' dedi. Annesinin anlattıkları gururuna dokunan Sultan Ebu Said, o gece gerekli tedbirleri aldıktan sonra Dımaşk Hoca kaleye geldiği an askerler tarafından öldürülüp başı kesilerek Ebu Said'e götürülmüştür. Onun kellesi ciddi hasımlarında olduğu gibi Ebu Said'in ayakları altına atılmıştır." İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s.322-323; İbn Battûta'nın Ebu Said'in annesi olduğunu söylediği Dünya Hatun, Tarih-i Olcaytu'da, Olcaytu'nun onbirinci hatunu ve Mardin sultanı Necmu'd-din'in kızı şeklinde geçmektedir. Ebu Said'e dair bilgi ise bu hatun bahsinde değil, Hacci Hatun bahsinde geçmektedir. Olcaytu'nun dördüncü hatunu Hacci Hatun, Hülagu'nun kızı Todakaç'ın annesinin Tengir Gürkan'ın oğlu Zahhak'tan olan kızıdır. Olcaytu'nun bu hatundan Ebu Said adlı oğlu doğmuştur. Eserin başka bir kısmında bu olay şöyle anlatılmaktadır: 3 Haziran 1305 (8 Zilkade 704) Salı günü gece vakti Sultanın Hacci Hatun'dan kutlu ve bereketli bir oğlu oldu. Sultan onun adını ve künyesini Ebu Said koydu. Örs, "Tarih-i Olcaytu", ss.52-53,84; Dımaşk Hoca, Ebu Said'in cariyelerinden biri olan Kotoktay Hatun ile münasebet kurmuş ve zaman zaman hareme girip çıkma cüretini göstermiştir. Kendini beğenmiş hareketlerinden dolayı zaten sevilmeyen Dımaşk Hoca haremde bulunduğu sırada, durum Abu Said'e ihbar edilmiştir. Bunun üzerine Dımaşk 24 Ağustos 1327'de idam edilmiştir. Spuler, *İran Moğolları*, s.139.

⁷⁵⁵ Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.561; Spuler, *İran Moğolları*, s.139; Yuvalı, *İlhanlı*, s.285; Tuysuz, "Çobanoğulları", s.95.

⁷⁵⁶ Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.562; Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, İstanbul 2010, s.128; Tuysuz, "Çobanoğulları", s.96.

⁷⁵⁷ Spuler, *İran Moğolları*, s.141; Tuysuz, "Çobanoğulları", s.96.

yenilgi sonrasında Çoban ailesinin bireyleri ülkeyi terk etmiş, böylece Çoban ailesinin İlhanlı hanedanlığındaki varlığı son bulmuştur.⁷⁵⁸

Çobanlıların ortadan kaldırılmasıyla Ebu Said'in Bağdat Hatun ile evlenmesinin önünde engel kalmamış, bunun sonucunda Ebu Said Müslüman sultan olarak Şeriat kuralları çerçevesinde Bağdat Hatun ile evlenmek için harekete geçmiştir. Dönemin kadısını Bağdat Hatun'u kocasından istetmek için onun huzuruna yollamıştır.⁷⁵⁹ Kadı Mübarekşah, Emir Şeyh Hasan'ın huzuruna varınca ona: "Hanın uygun gördüğü görüşe aykırı görüş aramak kendi kanı ile elini yıkamak demektir. Sizin için en uygun olanı bu hatunu terk etmenizdir." demiştir.⁷⁶⁰ Şeyh Hasan bu isteğe karşı çıkamayarak: "Padişahın emri karşısında bizim canımızın bir önemi yoktur." diyerek Bağdat Hatun'u boşamıştır.⁷⁶¹ İslam'a göre boşanan kadının yeni bir evlilik yapmadan önce beklemesi gereken iddet süresi kuralına da riayet etmiştir.⁷⁶² İddet süresi olan üç ay on gün geçtikten sonra Sultan Ebu Said büyük bir düğün töreni düzenleyerek 728/1328 yılında Bağdat Hatun ile evlenmiştir.⁷⁶³ Bağdat Hatun'u kocasından zorla ayıran Ebu Said gerçekte Cengiz Han'ın evlatlarının hoşlarına giden kadının kendilerine verilmesi yasasına uymuştur.⁷⁶⁴

Bağdat Hatun'un bir köle gibi zorla evlendirilmesini meşrulaştıran Yasa, bu sefer Hanın Hatunu olarak ona çok büyük güç ve saygınlık kazandırmıştır. Dönemin kaynaklarında "Bağdat Hatun ülkenin tahtına oturdu." şeklinde ve Bağdat Hatun'un yönetim ve maliye alanlarında aktif görevler aldığı, Çobanlıların da onlarla birlikte tekrar gücü ele geçirdikleri rivayetlerin bulunduğu dair bilgiler mevcuttur.⁷⁶⁵

Bağdat Hatun kocası Ebu Said'in kendisine olan aşkı etkisiyle, onun üzerinde önemli bir nüfuz kazanmış ve Ebu Said tarafından kendisine hōndigâr (Hüdavendigâr) ve "tüm büyük ve küçük işlerin yetki sahibi lakabını vermiştir.

⁷⁵⁸ Dalkesen, *Siyaset ve Kadın*, s.562.

⁷⁵⁹ Dalkesen, *Siyaset ve Kadın*, s.563; Spuler, *İran Moğolları*, s.142; Gül, *Ortaçağda Anadolu*, s.129; Tuysuz, "Çobanoğulları", s.96.

⁷⁶⁰ Tuysuz, "Çobanoğulları", s.96.

⁷⁶¹ Tuysuz, "Çobanoğulları", s.97.

⁷⁶² Dalkesen, *Siyaset ve Kadın*, s.563; Spuler, *İran Moğolları*, s.142; Gül, *Ortaçağda Anadolu*, s.129; Tuysuz, "Çobanoğulları", s.97.

⁷⁶³ Tuysuz, "Çobanoğulları", s.97.

⁷⁶⁴ Spuler, *İran Moğolları*, s.430.

⁷⁶⁵ Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.563.

Bağdat Hatun'un evliliğinden önce yaşanan siyasî olaylar nedeniyle itibarlarını kaybeden Çoban ailesi tekrar saraya makam ve mevkiye ulaşmışlardır.⁷⁶⁶ Yine dönemin kaynaklarında onun gücünün “O kadar güçlendi ki yarlığı dünyada geçer oldu. Öyle bir hatundu ki tüm memleket işleri onun reyine tabi idi. Çok yetkin, güçlü ve talihliydi.” şeklinde anlatıldığına değinilmiştir.⁷⁶⁷ İbn Batuta, Ebu Said'in Bağdat Hatun'a diğer hanımlarından daha çok alaka ve hürmet gösterdiğinden bahsetmiştir.⁷⁶⁸

Bağdat Hatun giderek siyasî ve ekonomik gücünün artmasıyla babasına kötülük eden emirlerden intikamını almıştır.⁷⁶⁹ Onun bu gücünden rahatsız olan ulema, vezirler ve ileri gelen emirler Han'ı “kadınlarda bağlılık ve sadakat olmaz” diyerek uyarılmışlardır. Sonrasında Bağdat Hatun'u bertaraf etmek için 1331-1332'de Bağdat Hatun'un eski kocası Şeyh Hasan Celayir ile gizlice görüşüğünü ve hanı öldürme planları yaptıklarına dair dedikodu çıkarmışlardır. Bu dedikodu Bağdat Hatun ile Ebu Said'in arasının açılmasına neden olmuştur.⁷⁷⁰ Ebu Said, Bağdat Hatun'u, yanında Bağdat Hatun'un annesi (Ebu Said'in halası) olduğu halde Kemah Kalesi'ne sürgün etmiştir.⁷⁷¹ Bir yıl sonra bu iddianın asılsız olduğu ortaya çıksa da Bağdat Hatun gözden düşmüştür. Şeyh Hasan annesi Olcaytu Hatun Cengiz soyundan geldiği için cezalandırılmayıp İran'dan uzaklaştırılarak Anadolu'ya vali olarak atanmıştır.⁷⁷²

Bağdat Hatun'la sorunlar yaşayan Ebu Said bu defa da Bağdat Hatun'un yeğeni öldürttüğü Dimaşk Hoca'nın kızı ile evlenmek istemiştir. Bağdat Hatun'un Dilşad Hatun'u kendisinin büyütüp eğittiğini ve Han'a sunduğunu, ancak Han'ın Dilşad Hatun'a daha çok önem vermesi üzerine yeğenini kıskandığını ileri süren kaynaklardan bahsedilmektedir. Ancak Han'ın Bağdat Hatun'la arasında çıkan anlaşmazlık sonrasında Dilşad Hatun'la evlenmesi, Bağdat Hatun'un Dilşad Hatun'u hana kendisinin sunduğu bilgisine şüphe düşürmektedir. Bağdat Hatun bunu

⁷⁶⁶ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.134; Tuysuz, “Çobanoğulları”, s.97; Konukçu, “Bağdat”, s.444.

⁷⁶⁷ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.134.

⁷⁶⁸ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s.324.

⁷⁶⁹ Yuvalı, *İlhanlı*, s.286; Dalkesen, “Siyaset ve Kadın”, s.563.

⁷⁷⁰ Dalkesen, “Siyaset ve Kadın”, s.564; Tuysuz, “Çobanoğulları”, s.97; Yuvalı, *İlhanlı*, s.286; Konukçu, “Bağdat”, s.444.

⁷⁷¹ Yuvalı, *İlhanlı*, s.286.

⁷⁷² Dalkesen, “Siyaset ve Kadın”, s.564; Tuysuz, “Çobanoğulları”, s.97; Yuvalı, *İlhanlı*, s.286.

muhtemelen yasa çerçevesinde zorunluluktan dolayı yapmıştır.⁷⁷³ Ayrıca Ebu Said'in Bağdat Hatun'la evliyken aynı zamanda Bağdat Hatun'un öz kardeşi olan Dımaşk Hoca'nın kızı Dilşad Hatun'la da evli olması yani hala yeğenin aynı anda aynı adamla evli olması Şeriat'e uygun değildir. Bundan dolayı Ebu Said Bağdat Hatun'u boşanmış ve Dilşad Hatun'la evlenmiştir.⁷⁷⁴ Mustafa Uyar ise dönemin kaynaklarının Ebu Said'in aynı anda bu iki kadınla da evli olduğunu kaydettiklerinden bahsetmektedir.⁷⁷⁵ Devlet işlerini Bağdat Hatun ve vezirine bırakan Ebu Said tüm zamanını Dilşad Hatun'la geçirmeye başlamıştır.⁷⁷⁶ Bağdat Hatun bu yaşananlara öfkelenerek haset duyguları beslemeye başlamış ve Ebu Said aleyhinde tahriklere girişmiştir. Aynı dönemde İlhanlı ülkesinin kuzeydoğu sınırlarına saldıran Özbek Han ile kocası aleyhinde gizli yazışmalar yapmıştır. Sonunda Ebu Said'in utanç verici şekilde öldürülmesine sebep olmuştur.⁷⁷⁷ Ebu Said, 30 Kasım 1335 (13 Rabi II 736)'de Bağdat Hatun tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.⁷⁷⁸ Roux Ebu Said'in ölümünden, 1336 yılında kendi bakanı tarafından öldürülmesi şeklinde bahsetmektedir.⁷⁷⁹ İbni Battuta'nın anlattığına göre Ebu Said'i Dilşad Hatun'dan kıskanan Bağdat Hatun, geceyi beraber geçirdikten sonra Ebu Said'in ağzına zehirli mendil basmak suretiyle onu öldürmüştür.⁷⁸⁰ Togan'ın eserinde belirttiğine göre Ebu Said Han'ın devrini sona erdiren büyük heyecanlar doğuran aşk maceralarının kahramanları Bağdat ve Dilşad Hatunlardır.⁷⁸¹

Ebu Said'in ölümünden sonra varisi olmadığından yerine Arpa Han geçtiği halde İlhanlı Devleti yönetiminde tartışmasız Bağdat Hatun söz sahibi olmuştur. Hülegü neslinden olmadığı için Arpa Han'ı küçümseyen Bağdat Hatun, onun hanlığını tanımamıştır. Arpa Han ise Bağdat Hatun'un yönetimdeki müdahalesinden kurtulmak istemiş ve bu nedenle Arpa Han taraftarı olan emirlerle devlet erkani, Bağdat Hatun'un Özbek Han'la Arpa Han'a karşı gizlice anlaşma yaparak ittifak

⁷⁷³ Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.564.

⁷⁷⁴ Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.564.

⁷⁷⁵ Uyar, "İslam Padişahı Gazan Han", s.71.

⁷⁷⁶ Tuysuz, "Çobanoğulları", s.98.

⁷⁷⁷ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.135; Konukçu, "Bağdat", s.444.

⁷⁷⁸ Spuler, *İran Moğolları*, s.143.

⁷⁷⁹ Roux, *Moğol*, s.436.

⁷⁸⁰ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s.325.

⁷⁸¹ Togan, *Umumî Tarih*, s.279.

kurduğu ve Ebu Said'i zehirleyerek öldürdüğü iddialarıyla suçlamışlardır.⁷⁸² Bunun üzerine Arpa Han Bağdat Hatun'un öldürülmesi emrini vermiştir. Böylece Bağdat Hatun Hoca Lülü adlı bir saray mülazımı tarafından 736 Rebiulevvel/1335 Kasım'ında hamamda boğularak ya da gürz ile dövülerek öldürülmüştür.⁷⁸³ Bağdat Hatun'un cenazesi üzerinde sadece mahrem yerlerini örten kumaş parçası olduğu halde birkaç gün halka teşhir edilmiştir.⁷⁸⁴

Dönemin kaynağında geçtiği belirtilen “Ülkede Bağdat Hatun'dan daha iyi bir durumu, konumu, mevkii olan hiç kimse yoktu. Ülkenin dört bir yanında onun ismi anılır ve bütün saraylarda onun onuruna davetler verilirdi.”⁷⁸⁵ bilgisi Bağdat Hatun'un evliliğiyle siyaseti etkilemesinin yanı sıra sonrasında ülkede ne kadar etkili bir hatun olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

2.2.19. Dilşad Hatun

Dilşad Hatun, Emir Dımaşk Hoca'nın kızı, Emir Çoban'ın torunu, İlhanlıların son dönemlerinin en etkili ve saygın ailesinin bir üyesidir. Akıl, zeka ve siyasî bilgisi haricinde ailesinin servet ve kudretinden de istifade etmiştir. Bunlara dayanarak kısa sürede Ebu Said'i etkisi altına alabilmiştir.⁷⁸⁶ Ebu Said Dilşad Hatun'un etkisi altında kaldığı sırada Bağdat Hatun ile evlidir. Ebu Said, gözünden düşen Bağdat Hatun'dan sonra onun yeğeni, öldürttüğü Dımaşk Hoca'nın kızı Dilşad Hatun ile evlenmek istemiştir. Ebu Said kendinden önceki İlhanlı hanlarından farklı olarak evlilik işlemlerini şeriata uygun olarak yürütmüştür. Dilşad Hatun'un babası Dımaşk Hoca Bağdat Hatun'un kardeşi olduğundan şeriata göre hala yeğen aynı zamanda aynı adamla evli olamayacağından Ebu Said, Bağdat Hatun'u boşamış ve Dilşad Hatun'la evlenmiştir.⁷⁸⁷ Böylece Dilşad Hatun memleket işlerine doğrudan müdahale etmeyi

⁷⁸² Tuysuz, “Çobanoğulları”, s.99; Dalkesen, “Siyaset ve Kadın”, s.564-565; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.135.

⁷⁸³ İbn Battûta, *Seyahatname*, s.325; Tuysuz, “Çobanoğulları”, s.99; Dalkesen, “Siyaset ve Kadın”, s.564-565; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.135; Konukçu, “Bağdat”, s.444.

⁷⁸⁴ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s.325; Tuysuz, “Çobanoğulları”, s.99; Konukçu, “Bağdat”, s.444.

⁷⁸⁵ Tuysuz, “Çobanoğulları”, s.100.

⁷⁸⁶ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.135.

⁷⁸⁷ Dalkesen, “Siyaset ve Kadın”, s.564; Spuler, *İran Moğolları*, s.278.

başarmıştır. Dilşad Hatun sultanın kadınları içerisinde en beğenilen hatunu olmayı da başarmıştır.⁷⁸⁸

İbn Battûta'nın ifadesine göre Ebu Said'in Dilşad Hatun'a olan bu aşkı ölümüne sebep olmuştur.⁷⁸⁹ Kasım 1335'te Ebu Said'in tahta varis bırakmadan çok genç yaşta ölümü üzerine ardında üç aylık hamile karısı Dilşad Hatun kalmıştır.⁷⁹⁰ Bu durumda Dilşad Hatun, Bağdat Hatun ve destekçilerinden korkarak başkentten kaçıp Bağdat valisi Ebu Said'in dayısı Emir Ali Padişah'a sığınmıştır.⁷⁹¹ Dilşad Hatun ve beraberindekiler bir erkek çocuk dünyaya getirirse bu çocuğu veliahd yapmayı düşünmüşlerdir.⁷⁹² Ancak Ebu Said'in oğlu olmaması üzerine Ebu Said sülalesinin devamına artık imkân kalmamış,⁷⁹³ her şehzade ya da emir kendi saltanat bayrağını açmıştır. Bunlardan biri de Ebu Said'in halasının oğlu Celayirli Şeyh Hasan-ı Büzürg idi.⁷⁹⁴ Şeyh Hasan, Ebu Said'in eşi Bağdat Hatun'u zorla kendisinden alışının intikamını almak için Dilşad Hatun ile evlenmiştir. (Zilhicce 736)⁷⁹⁵/(1336)⁷⁹⁶ Celayirli Şeyh Hasan'ın Dilşad Hatun'la evlenerek gücünü artırmayı düşündüğü ve gerçekten bu evlilikle birlikte Çobanlıların bir kısmını yanına çekebildiğini savunan kaynaklar bulunmaktadır.⁷⁹⁷ Dönemin bir kaynağında bu evlilik için: "Hayal-i Bağdad Hatun be visal-i Dilşad Hatun bedel şode" yani "Bağdad Hatun'un hayali, Dilşad Hatun'da gerçek oldu." denildiği söylenmektedir.⁷⁹⁸ Ebu Said'in dul karısı Dilşad Hatun'la evlenen Şeyh Hasan aynı zamanda İlhanlı Devleti'nin varisi olmuştur.⁷⁹⁹

Dilşad Hatun, kocası Emir Şeyh Hasan Büzürg vasıtasıyla İran'ın batısında Celayirli idaresinin kurulmasına katkı sağlamıştır. Onun siyasî ve içtimai yaşamında etkili tesirleri olmuştur. Çobanlı Melik Eşref, Bağdat'ı muhasara ettiğinde Emir Şeyh

⁷⁸⁸ Beyânî *Moğol Kadını*, s.135.

⁷⁸⁹ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s.325.

⁷⁹⁰ Roux, *Moğol*, s.490; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.135; Gül, *Ortaçağda Anadolu*, s.121.

⁷⁹¹ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.135.

⁷⁹² Beyânî, *Moğol Kadını*, s.135; Spuler, *İran Moğolları*, s.144; Gül, *Ortaçağda Anadolu*, s.121.

⁷⁹³ Spuler, *İran Moğolları*, s.145; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.135; Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.565.

⁷⁹⁴ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.135; Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.565.

⁷⁹⁵ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s.325; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.135; Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.565.

⁷⁹⁶ Spuler, *İran Moğolları*, s.275; Konukçu, "Bağdat", s.444; Demir, "İlhanlı Devleti", s.380.

⁷⁹⁷ Gül, *Ortaçağda Anadolu*, s.141; Demir, "İlhanlı Devleti", s.380.

⁷⁹⁸ Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.565.

⁷⁹⁹ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.137; Spuler, *İran Moğolları*, s.275.

Hasan kendinde mukavemet gücü görmediğinden şehri teslim ederek kaçmayı düşünmüştür. Fakat Dilşad Hatun'un çabası ve rehberliği sayesinde bundan vazgeçerek zafere ulaşmış, sonuçta Celayirlilerin yıkılma tehlikesi ortadan kalkmıştır.⁸⁰⁰ Dilşad Hatun kocası Şeyh Hasan ile birlikte hanedanlığın yönetiminde, ülkenin sosyal ve kültür yaşamında çok etkili olmuştur. O, ülkenin önde gelen emirleri ile uyum içinde çalışarak kocası savaşa gittiğinde başkentte olmadığı zaman ona naiplik yapmıştır.⁸⁰¹

Devlet yönetimine etkisinin yanı sıra Dilşad Hatun sosyal faaliyetlerde de yer almıştır. Hatun birçok bina ve eserin inşasına el atmıştır. Yoksullara daima adak ve sadaka vermiş, mukaddes mekânlara vakıflar tayin etmiştir. Boş zamanlarını şairler ve ediplerle geçirmiş ve şairler onu meth etmiştir. Bazı eserlerde yer aldığına göre Celayirli devrinin meşhur şairi Selman Sâvecî, şiirlerinin çoğunda ona sultan ve şah diye hitap etmiştir. Sâvecî'nin gözünde onun önemi şu mısralarından anlaşılmaktadır:

“Bugün padişahlık sana tabidir

Dünya padişahlarının hepsi, memnundurlar lütufkârlığından,

Talihli genç Şah Dilşad Hatun ki yeryüzünde

Görmedi yaşlı felek, gördükleri arasında onun gibisini.”⁸⁰²

Bu şiiri Cem Tuysuz çalışmasında şöyle devam ettirmiştir:

“Şeyh Hasan bütün yönlerden ülkenin bir gökyüzüdür.

Şah Dilşad ise hiç şüphesiz saltanatın güneşidir.”⁸⁰³

Beyânî'nin belirttiğine göre Dilşad Hatun'u bir şair şöyle övmektedir:

“Hakiki Şâh Dilşâd öyle bir kimsedir ki onun makamı, efendisi olduğu herkesin, her padişahın sığınağı ve her hükümdarın başvurduğu yerdir.”⁸⁰⁴

⁸⁰⁰ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.136.

⁸⁰¹ Dalkesen, “Siyaset ve Kadın”, s.565; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.136; Tuysuz, “Çobanoğulları”, s.90.

⁸⁰² Beyânî, *Moğol Kadını*, s.136; Tuysuz, “Çobanoğulları”, s.90-91.

⁸⁰³ Tuysuz, “Çobanoğulları”, s.91.

⁸⁰⁴ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.137.

Dilşad Hatun kocası Şeyh Hasan Büzürg'den iki yıl önce 755/1354 yılında vefat etmiştir.⁸⁰⁵ Dilşad Hatun'un Emir Şeyh Hasan Celayir'den Şeyh Üveys (Olcatay), Şeyh Tahid, Şeyh Kasım, Tandu adlarında dört çocuğu olmuştur. En büyükleri olan Üveys babası Şeyh Hasan'ın ölümünden sonra yerine Celayirli Devleti'nin başına geçmiştir.⁸⁰⁶

2.2.20.Döndü Hatun

Ebu Said'in karısı olan Dilşad Hatun'un soyundan geldiği düşünülen Döndü Hatun'un kimin kızı olduğuna dair ihtilaflar bulunmaktadır. Bazı görüşlere göre Döndü Hatun İlhanlı hanı Ahmed'in kızıdır. Bahriye Üçok'un belirttiğine göre dönemin kaynaklarından birinde Döndü Hatun'un Emir Şeyh Hasan'ın, Ebu Said'in dul karısı Dilşad Hatun'dan olan kızı olduğu açıklanmış, başka bir kaynakta ise Döndü Hatun'un Dilşad Hatun'un Celayirli Devleti'nin başına geçen oğlu Üveys'in kızı olduğu zikredilmiştir. Bazı kaynaklar Döndü Hatun'un Üveys oğlu Hüseyin'in kızı olduğu anlayışında hemfikirdirler.⁸⁰⁷

Döndü Hatun'un babası Sultan Hüseyin sekiz yıl Celayirli tahtında kaldıktan sonra kardeşi Ahmed tarafından katledilmiştir. Döndü Hatun'un güzelliği Melik Zahir Berkok'u etkilemiş olmalı ki Melik hatunu, amcası Ahmed ile Mısır'a geldiğinde istemiş ve bir dönem kendisi ile evli kalmıştır. Niçin ayrıldıklarına dair bilgi bulunmamaktadır. Bu evliliğinden sonra Bağdat'a gelen Döndü Hatun yine amcası tarafından amcasının oğlu Şah Veled'le evlendirilmiştir. Sultan Ahmed ölünce tahta oğlu Şah Veled geçmiştir. Bazı kaynakların bildirdiğine göre saltanata geçtikten altı ay sonra karısı Döndü Hatun'un etkisiyle öldürülmüş ve onun ölümünden sonra Bağdat'ta idareyi Döndü Hatun ele almıştır.⁸⁰⁸

Vâsıt'tan Şuster'e giden Döndü Hatun'un üvey oğlu Şah Mahmud'u zehirleterek öldürttüğü bazı kaynaklarda söylene de bazıları Döndü Hatun'un Şah Mahmud'la saltanat sürdüğünü açıklamışlardır. Üçok'un belirttiği bazı kaynaklara göre Döndü

⁸⁰⁵ Beyânî, *Moğol Kadim*, s.137; Tuysuz, "Çobanoğulları", s.91.

⁸⁰⁶ Tuysuz, "Çobanoğulları", s.91.

⁸⁰⁷ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.137-138.

⁸⁰⁸ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.139-140.

Hatun Şuster'i hükümet merkezi haline getirdiği zaman üvey oğlu Sultan Mahmud'un saltanatında kendisine ortak edildiği ama bundan beş yıl sonra ona suikast hazırlayarak tahtta tek başına kaldığını, böylece üç yıl ortaksız devleti idare ettirdiğini açıklanmıştır.⁸⁰⁹ Vâsıt, Basra ve Şuster'i ele geçirmek isteyen Döndü Hatun bir Arap Emiri ile savaşıp buraları ele geçirmiştir. Tüm bu yaşananlar bize göstermektedir ki Döndü Hatun Şah Veled'in oğullarının küçük yaşta olmasından da faydalanarak devleti istediği gibi idare etmiştir. Döndü Hatun ilk olarak Bağdat'ı kaybetse de Timur'un oğlu Şahruh'a bağlılığını bildirerek Huzistan'ı elinde tutmak için harekete geçmiştir. Kıymetli hediyelerle elçiler göndererek Şahruh'a tabiyetini bildirmiş, Şahruh ise Döndü Hatun'un elçilerini çok iyi karşılayarak hediyelerle geri göndermiştir.⁸¹⁰

Döndü Hatun bazı kaynaklarda hükümdar sırasında adı zikredilmemiş ve sadece oğullarının naibi olarak gösterilmiş olsa da Üçok'a göre hatun, bazı şehirleri çetin savaşlar sonucunda sınırlarına katmış ve bu bölgelerde kendi adına hutbeler okutup paralar bastırarak fiili hükümdarlığını hukukî kurallarla desteklemeyi bilmiştir. Dağılmaya yüz tutmuş Celayirli Devleti'ni hem komşu devletlere açtığı savaşlarla hem de diplomasi yoluyla dağılmaktan kurtardığı gibi aynı zamanda canlandırmıştır. Yine Üçok'a göre Döndü Hatun'un ölüm tarihi 822/1419 yılıdır. Çünkü 814/1411-1412'de Şuster'e gelen Döndü Hatun burada beş yıl Sultan Mahmud'a naiblik yapmış, onu ortadan kaldırdıktan sonra üç yıl daha saltanatını sürdürmüştür. Buna göre Döndü Hatun 822/1419 yılına kadar yaşamıştır. 822/1419'da Döndü Hatun'un yerine Şah Veled'den olan oğlu Üveys'in tahta geçtiği bilgisi bu görüşü doğrulamaktadır. Oğlu Üveys'in Bağdat'ı ele geçirmesiyle Celayirli Devleti Döndü Hatun'un ölümünden sonra 13 yıl daha devam etmiştir.⁸¹¹

2.2.21.Ebeş Hatun

Ebeş Hatun, Salgur Devleti'nin altıncı hükümdarı Ebubekir'in oğlu II. Sad ve onun ölümünden sonra yerine gelen oğlu Muhammed'e naiblik yapan Yezd

⁸⁰⁹ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.142-143.

⁸¹⁰ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.142.

⁸¹¹ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.143.

Atabeyinin kız kardeşi Türkan Hatun'dan dünyaya gelmiştir.⁸¹² Reşidüddin Mengü Timur'un hatunlarından bahsederken Ebeş Hatun'u ilk olarak Fars Atabeyi Saad'ın kızı, Kürduçin'in annesi şeklinde tanıtmaktadır. Sonunda bu hatunu Fars Atabeyi Ebu Bekr oğlu Saad'ın kızı ve aynı zamanda Yezd Atabeyi Mahmud Şah'ın kızından olan torunu olarak tanıtmıştır.⁸¹³

Şiraz'da hüküm süren Türkan Hatun'un kocası öldürülünce Salgurlu Salgam soyundan erkek varis kalmadığı için Türkan Hatun ve II. Sad'ın kızları Ebeş tahtın rakipsiz adayı olmuştur. 1263-1264 (662) yılında Ebeş hiçbir engelle karşılaşmadan Hülegü'nün emri ile Fars tahtına geçirilmiş, adına Cuma hutbeleri okutulmuş, ad ve unvanlarını taşıyan paralar bastırılmıştır.⁸¹⁴

Ebeş Hatun, Hülegü'nün oğlu Mengü Timur ile evlendirilmiştir.⁸¹⁵ Ebeş'in Hülegü'yle evlilik tairihi bazı kaynaklarda 1273-1274 (672) olarak verilmiştir.⁸¹⁶ Spuler'de bu evliliğin tarihini 1272 olarak kaleme almıştır.⁸¹⁷ Ebeş'in mihri, Zafer ve Nevrûz kutlamaları için dört hisse bahçe, devlete ait çarşıların bulunduğu sokaklar, darü'l-mülk sahiplerinin mülklerinden gelen yetmiş bin dinar vergi, büyük arazili mülkler ve yarlığ hükmü ile Fars memleketlerinden her yıl alınmak üzere belli bir miktar vergi belirlenmiştir. Beyânî'ye göre bu hatun divan arazilerinin çoğuna Atabeylik hassa arazisi adı altında sahip olmuş, hükümet ettiği bölgenin kalkınması ve imarı ile ilgilenmemiştir. Öyle ki onun döneminde Fars'ın durumu perişan olmuştur.⁸¹⁸

Ebeş Hatun tahta geçtiğinde yaşı çok küçük olduğundan devlet işlerine karıştırılmayıp Mengü Timur'un karargâhında uzun yıllar geçirmiştir. Yaşının olgunlaşmasının beklendiği bu yıllarda yönetime başkası atanmıştır.⁸¹⁹ Bu uzun bekleyiş sonucunda Ebeş, Abaka Han'ın onayıyla tahta oturmak için Şiraz'a gelmiş

⁸¹² Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.101; Beyânî, *Moğol Kadını*, s.10; Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.546.

⁸¹³ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.9.

⁸¹⁴ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.106; Spuler, *İran Moğolları*, s.161-162; Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.546.

⁸¹⁵ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.106.

⁸¹⁶ Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.546.

⁸¹⁷ Spuler, *İran Moğolları*, s.162.

⁸¹⁸ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.10,36.

⁸¹⁹ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.107; Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.546.

ve Şirazlılar Fars atabeylerine duydukları sevgiden dolayı Ebeş'in gelişine çok sevinerek bir ay tören yapmışlardır.

Teküdar'ı 1283-1285 (682) yıllarında savaşta yenen Seyyid İmadüddin Ebu Yâlâ Ahmed'in rakibi Argun tarafından Fars hükümetine naib tayin edilmiştir.⁸²⁰ Yarlıg hükmüne göre Ebeş Hatun büyük ya da küçük hiçbir işe karışmayacaktır. Ebu Yâlâ'nın Şiraz'a gelerek yönetimi eline alması ve Ebeş'e önem vermemesi üzerine, Ebeş taraftarları onu pazarda katletmiş ve evini yağmalamışlardır. Ebu Yâlân'nın oğlunun Buka'dan yardım istemesi üzerine Buka Argun Han'a Ebeş'in ayaklandığını ve kendisinin Şiraz'a tayin ettiği valiyi katlettirdiğini yazmıştır. Bu haber Argun'u çok hiddetlendirmiş arka arkaya Şiraz'a elçiler göndermiştir. Olayın sebepleri incelenirken elçiler Ebeş Hatun ve taraftarlarını Tebriz'e götürmüşlerdir. Hülegü'nün eşi Olcay Hatun'un, Ebeş Hatun'un Hülegü Han'ın gelini sıfatını taşıdığını ileri sürmesiyle o yargılanmamış ve cezalandırılmamıştır.⁸²¹ Reşidüddin'e göre Ebeş Hatun Tebriz'den Arran'a geldiğinde yargılanmış ve sopa ile cezalandırılmıştır.⁸²² Beyânî'nin belirttiğine göre Ebeş Hatun Tebriz'de yargılanmış ve sonuçta ağır bir para cezasına çarptırılmıştır.⁸²³

Ebeş Hatun Tebriz'e gelişinden bir yıl veya birkaç ay sonra belki de çektiği sıkıntılardan doğan hastalıklar sonucunda 1286-1287 (685)'de 22-23 yıl süren hükümdarlığını Çerendap denilen yazlık orduda hayata gözlerini yumarak bitirmiştir. Ebeş Hatun'u Tebriz'in yaylağı olan Çerendap'ta Moğol adetlerine göre altın, gümüş ve şaraplarla defnetmişlerdir.⁸²⁴ Daha sonra o buradan alınıp Şiraz'da annesi Türkan Hatun'un Adüdüddin Muhammed adına yaptırdığı Adüdüdiyye Medresesi'ne gömülmüştür.⁸²⁵ Spuler Ebeş'in 1286-1287 yılında henüz 22 yaşındayken öldüğünden bahsetmektedir.⁸²⁶

Ebeş Hatun'un Kürdüçin de dâhil olmak üzere Mengü Timur'dan ikisi erkek dört çocuğu olmuştur. Ebeş Hatun ölmeden önce kendisine Hülegü tarafından

⁸²⁰ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.108.

⁸²¹ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.109.

⁸²² Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.156.

⁸²³ Beyânî, *Moğol Kadını*, s.10.

⁸²⁴ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.110; Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.546.

⁸²⁵ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.110.

⁸²⁶ Spuler, *İran Moğolları*, s.162.

verilmiş ve veraset yoluyla elde ettiği yüz bin dinarlık gelirini ve emlakini dörde bölmelerini vasiyet etmiştir. Bunlardan iki hisseyi kızları Kürdüçin ve Algançi'ye, üçüncü bir hisseyi azatlılarına ve kölelerine, dördüncü hisseyi de Mengü Timur'un oğlu Taycu'ya ayırmıştır.⁸²⁷

Üçok, İranlı şair Şirazlı Sadi'nin bu genç hükümdar kadın için şunları yazdığından bahsetmektedir:

Feleğin bu kadar vekar ve temkini,

Ayın ve güneşin bu kadar parıltısı olamaz.

Sabâ rüzgârı senin ayağının toprağı üzerinden geçse,

Onun eteklerinin mis kokusuyla dolması şaşılacak bir şey değildir.

Senin saltanat tacının incilerinden bir tanesi bile

Ülker yıldızının manzumesinde bulunmaz.

Bu hanedanın saltanatı daim olsun,

Çünkü bu daim oldukça dine bir zarar ulaşmaz.

Senin hükmünden baş çeviren insan kadar

Dünyada talihsiz ve miskin bir kimse yoktur.

Senin düşmanının kalbi bir fil ayağının altında kalmış gibi ezilmiştir.

Sen onu vur ki,

Böyle bir Hüsrev bütün dünyada yoktur.

Eğer olsa, bunun gibi şirin değildir.

Yarabbi sen onun düşmanının canını öyle bir yerde al ki,

Onun başı ucunda hiçbir dostu bulunmasın.⁸²⁸

Ebeş'in tahttan uzaklaştırılmasından sonra artık Salgurlu egemenliği Fars'ta sözde bile kalmamıştır.⁸²⁹ Hükümdar kızı olarak dünyaya gelip yine hükümdar karısı

⁸²⁷ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.110-111.

⁸²⁸ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.112-113.

⁸²⁹ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.113.

olarak hayatını sürdüren Ebeş Hatun, bu imkanlar vesilesiyle hanedanlıkta önemli bir nüfuz elde etmiş, bu durumu maddi gücüyle de birleştirerek siyasî ihtiraslarla hayatını sürdürmüştür. Kendisi gibi kızı da İlhanlıların emriyle siyasî amaçlı bir evlilik gerçekleştirmiş ve yönetimi etkileyen olaylara sebep olmuştur.

2.2.22.Kürduçin Hatun

Salgurlulardan son Fars atabeyi Ebeş Hatun'un, Hülegü'nün oğlu Mengü Timur'dan olan çocuğudur.⁸³⁰ 1286 (693) yılında Tebriz'de vefat eden annesinin na'aşını Şiraz'a getirtmiş ve buraya defnettirmiştir.⁸³¹

Kürduçin ilk olarak Abaka Han'ın emri ile Kirman Karahitay meliki Soyurgatmış ile evlenmiştir.⁸³² Böylece Kirman'ın politik hayatında etkin rol oynamıştır.⁸³³ Soyurgatmış'ın Padişah'la olan mücadelesinde yenik düşerek hapsedilmiştir. Kürduçin kocasını kurtarmak için mücadele etmiştir. Sonuçta Soyurgatmış'ın kaleden inmesine yardım etmiş ve birlikte kaçmışlardır. Sistan'a gitmeyi düşündülse de evlatlarının ve mallarının selameti için bundan vazgeçerek Geyhatu ordusuna katılmak için yol almışlardır.⁸³⁴ Soyurgatmış'ın 1294 (693) yılında kardeşi Padişah Hatun tarafından katledilmesinden sonra Kürduçin dul kalmıştır. Ancak mücadeleden vazgeçmeyen Kürduçin, Padişah Hatun'u katlettirerek eşinin intikamını almıştır.⁸³⁵

Kürduçin, Soyurgatmış'ten sonra sırasıyla Emir Satılmış ve Togay ile evlenmiştir.⁸³⁶ Kürduçin'nin kızı Alem Şah ile evli olan Baydu tahta geçtikten sonra 1295 (694) yılında Kirman ve çevresini Kürduçin'in idaresine vermiştir.⁸³⁷ Ebu Said Han Olcaytu'nun vefatından sonra ortaya çıkan karışıklıkların ortadan kaldırılmasında gösterdiği gayretleri göz önünde bulundurarak 1319-1320 (719)

⁸³⁰ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.9; Osman G. Özgüdenli, "İlhânlı Hükümdarı Ebû Sa'id Hân'a Ait Dört Yarlık", *Bellekten*, LXIX/274, Ankara 2005, s.87.

⁸³¹ Özgüdenli, "İlhânlı Hükümdarı", s.87.

⁸³² Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't- Tevârih*, s.9; Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.85; Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.547.

⁸³³ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.85; Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.547.

⁸³⁴ Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.85.

⁸³⁵ Özgüdenli, "İlhânlı Hükümdarı", s.87.

⁸³⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.9; Özgüdenli, "İlhânlı Hükümdarı", s.88; Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.547.

⁸³⁷ Özgüdenli, "İlhânlı Hükümdarı", s.88; Dalkesen, "Siyaset ve Kadın", s.551.

yılında Fars hâkimiyetini tekraren Kürduçin'e vermiş ve onu kardeşinin kocası Emir Çoban ile evlendirmiştir. Emir Çoban'ın katlinden sonra Kürduçin'in Melik Gıyasuddin ile evlendirilmesi kararlaştırılmışsa da bu evlilik gerçekleşmemiştir. 1336-1337 (737) yılında Sultaniye'de vefat eden Kürduçin'in cenazesi Şiraz'a getirilmiş ve burada kendisinin inşa ettirdiği Medrese-i Şâhî'ye defnedilmiştir. Kürduçin'in Medrese-i Şâhî haricinde Şiraz'da pek çok imar faaliyetinde bulunduğu bilgisi yer almaktadır.⁸³⁸

2.2.23.Satı Beg Hatun

İlhanlı hanlarından Olcaytu'nun kızı olan Satı Beg, Ebu Said Han'ın kız kardeşidir. Olcaytu kızı Satı Beg'i 1314-1315 (714) yılında nüfuzlu İlhanlı komutanı Emir Çoban'la evlendirmişse de bu evlilik 1319 (719) yılında Ebu Said zamanında gerçekleşmiştir.⁸³⁹ Olcaytu'nun vefatının ardından soğukkanlılıkla idareyi eline alarak devlet işlerini düzenlemiştir. Bu durum Ebu Said tahta çıktıktan sonra⁸⁴⁰ Fars eyaletini –Salgurların hâkim olduğu yerleri- ona vermesine sebep olmuştur. 1330 yılında Ebu Said'in bir yarlığında Fars eyaletinin gelirlerinin Kürduçin ve Satı Beg'e tevcih edildiği bilgisi yer almıştır.⁸⁴¹ Emir Çoban'ın ölümünün ardından Satı Beg, Ebu Said'den sonra ortaya çıkan taht mücadelelerinde 1335 (735) yılında Arpa Han ile evlenmiştir. Ancak onun da bu mücadeleler esnasında öldürülmesiyle 1338 (739) yılında Oyratlardan Küçük Hasan'ın teşvik ve desteğiyle tahta çıkarılmıştır. Bir yıl kadar hâkimiyeti süren Satı Beg, Küçük Hasan tarafından İlhanlı soyundan Süleyman Han ile evlendirilmiş ve kurulan Çobanlı Devletinin konumu güçlendirilmiştir.⁸⁴² Bu evlilik sonrasında tahttan feragat ettirilen hatunun hayatının bundan sonraki kısmına dair bilgi bulunmamaktadır.⁸⁴³

⁸³⁸ Özgüdenli, "İlhanlı Hükümdarı", s.88.

⁸³⁹ Spuler, *İran Moğolları*, s.148; Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.128; Özgüdenli, "İlhanlı Hükümdarı", s.88.

⁸⁴⁰ Özgüdenli, "İlhanlı Hükümdarı", s.88.

⁸⁴¹ Özgüdenli, "İlhanlı Hükümdarı", s.74,102; Demir, "İlhanlı Devleti", s.380.

⁸⁴² Spuler, *İran Moğolları*, s.148-149; Üçok, *Kadın Hükümdarlar*, s.128-130; Özgüdenli, "İlhanlı Hükümdarı", s.89; Demir, "İlhanlı Devleti", s.380.

⁸⁴³ Özgüdenli, "İlhanlı Hükümdarı", s.89.

SONUÇ

Moğollar kabile olarak örgütlendikleri hayat şartlarında kadın, erkek, çocuk demeden birbirine kenetlenmişlerdir. Bu toplulukta erkeklere has olduğu düşünülen herhangi bir görev bulunmayıp kadınlar her işe dâhil olmuşlardır. Savaşa ve ava giden, at binip ok atan kadınlar gerektiğinde kocalarının yokluğunda kabilelerini koruyabilmişlerdir. Kadının sosyal hayattaki bu gücü devlet idaresinde de kendini göstermiştir. Hanların yanında yönetime dâhil olan hatunların ayrı ordaları, emrinde görevlileri, sürekli gelir sağladıkları çeşitli kaynaklar bulunmuştur. Bu şekilde gücünü ve nüfuzunu artıran hatunlar hanın ölümünden sonra naib olarak devleti yönetmişlerdir. Devletin sınırlarının genişlemesiyle birlikte çeşitli bölgelere yönetici olarak atananlar da olmuştur.

Moğollarda hatunlar sadece yönetime dâhil olarak siyasî hayatı etkilemekle kalmamışlar aynı zamanda yaptıkları evliliklerle hanlığın siyasî ilişkilerine de yön vermişlerdir. Moğollarda Büyük Hanlar döneminde ve İlhanlılarda yapılan evliliklerin neredeyse tamamı siyasî amaçlar uğruna gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde yapılan bazı evlilikler hatunlara olağanüstü güç getirirken bazı kadınlar hanın nezdinde hatun vasfını taşıyamamışlardır. Özellikle Moğol kabilelerinden olmayan kadınlar Moğol kabilesinden gelenlere göre daha düşük bir statüde bulunmuşlardır. Siyasî amaçlar uğruna yapılan bu evlilikleri şahsî çıkarları doğrultusunda kullanan hatunlar da olmuştur. Şehzade ve emirleri etkisi altına alan hatunlar siyasî olaylara yön vermişlerdir. Elde ettiği nüfuzunu her alanda kullanan hatunlar, İlhanlılar döneminde daha farklı alanlara ilgi duymaya başlamışlardır. Özellikle dinî, tasavvufî, edebî uğraşlarla ilgilenen hatunlar sosyal alanlarda yaptıkları faaliyetlerle de kendilerini göstermişlerdir.

Moğolların Büyük Hanlar döneminde anne ve birinci kadın figürüyle ortaya çıkan, sözüne değer verilen yönetimde önemi olan kadınlar, İlhanlılarda bu önemlerini ve etkilerini artırarak devam ettirmişlerdir. Toplumun her kesiminde zaten saygın olan kadın, her türlü gücü elde ettiğinde bu saygınlığını korumakla da kalmamış artırmıştır.

KAYNAKÇA

- ABÛ'L- FARAC (BAR HEBRAEUS), Gregory, *Abû'l- Farac Tarihi*, C. II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1987.
- ABÛ'L-FARAC, (BAR HEBRAEUS), Gregory, *Abû'l-Farac Tarihi*, C.II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1950.
- AĞALDAĞ, Sebahattin, "Moğol Devleti", *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.265-277.
- AKALIN, Şebnem, "Hudâvend Hatun Kümbeti", *DİA*, C.18, Diyanet Vakfı Neşriyat, İstanbul 1998, s.284-285.
- ALGAR, Hamid, "Ahmed Teküder", *DİA*, C.2, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1989, s.139.
- ALINGE, Curt, *Moğol Kanunları*, çev. Coşkun Üçok, Sevinç Matbaası, Ankara 1967.
- ATÇEKEN, Zeki, Yaşar Bedirhan, *Malazgirtten Vatana Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, Eğitim Kitabevi, Konya 2014.
- BARTHOLD, V.V., *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1990.
- BARTHOLD, V.V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Yay. Haz. Kâzım Yaşar Koprıman, Afşar İsmail Aka, Emel Matbaacılık, Ankara 1975.
- BEYANÎ, Şirin, *Moğol Dönemi İnanında Kadın*, çev. Mustafa Uyar, TTK Yayınları, Ankara 2015.
- CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- CAN, Sevim, "Büyük Selçuklu Devleti'nde Siyasi Gücün Kadınlar Tarafından Kullanılması (Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla Büyük Selçuklu Tarihi)", *Ortaçağda Kadın*, Ed Altan Çetin, Lotus Yayınevi, Ankara 2011, s.395-419.
- CAN, Sevim, *Terken Hatun'dan Valide Sultan'a Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1308)*, Ufuk Ötesi Yayınları, İstanbul 2008.
- CARPİNİ, Johann de Plano, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, çev. Ergin Ayan, Esen Ofset Matbaacılık, Trabzon.
- CHALIAND, Gerard, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya MÖ V. yy-XVI. yy*, çev. Engin Sunar, Doğan Kitapçılık AŞ, İstanbul 2001.
- CUVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik, *Tarihi Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2015.

CÜZCÂNÎ, Minâc-î Sirâc, *Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezmsâhlar*, Tercüme Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2015.

CÜZCÂNÎ, Minhâc-ı Sirâc, *Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, çev. Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

D'OHSSON, Abraham Constantin Mouradgea, *Moğol Tarihi*, yay. Ekrem Kalas, İstanbul 2014.

DALKESEN, Nilgün, "İlhanlı Hanedanlığında Siyaset ve Kadın", *Ortaçağda Kadın*, Ed Altan Çetin, Ankara 2011, s.

DEMİR, Mustafa, "İlhanlı Devleti'nin Yıkılış Sürecindeki Siyasi Gelişmeler", *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.376-385.

DENİZ, Arda, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, Ekim Yayınevi, İstanbul 2013.

DURAK, Neslihan, "Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki", *Turkish Studies*, 3/1, Winter 2008, s.251-258.

DURAK, Neslihan, "Çingizli Hatunları II: Töregene Hatun", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.2, Malatya 2007, s.117-126.

DURAK, Neslihan, "Çingizli Hatunları III: Dokuz Hatun", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.1, Malatya 2007, s.125-137.

EBERHARD, Wolfram, *Çin'in Şimal Komşuları*, çev. Nimet Uluğtuğ, İdeal Matbaası, Ankara 1942.

EBERHARD, Wolfram, *Çin Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1947.

EFLÂKÎ, Ahmet, *Âriflerin Menkıbeleri*, C.II, çev. Tahsin Yazıcı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986.

EL-MANSÛRÎ, Baybars, *et-Tuhfetü'l- Mulûkiyye fi'd-Devleti't- Türkiyye Türk Devleti Konusunda Sultanlara Armağan (1252-1312)*, çev. Hüseyin Polat, TTK Yayınları, Ankara 2016.

FAZLULLAH, Reşidüddin, *Câmiü't-Tevârih*, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejani, TTK Yayınları, Ankara 2013.

GARTHWAITE, Gene, R., *İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze...*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2011.

GÖKALP, Cevdet, *Çin Kaynaklarına Göre Shih-Wei Kabileleri (Proto-Moğollar Üzerinde Bir Etüd Denemesi)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1973.

GRİGOR, Aknerli, *Moğol Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyon, İstanbul 1954.

GROUSSET, René, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*, çev. M.Reşat Uzman, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.

GROUSSET, René, *Cengiz Han*, çev. İzzet Tangu, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2001.

GÜL, Bülent, “Aile Ve Akrabalık Anlayışı Bağlamında Moğol Atasözleri”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.27, Ankara 2017, s.175-188.

GÜL, Muammer, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, İstanbul 2010.

GÜLER, Âştîyânî’ye Göre Hülâgû Hân’ın Siyasetine Kısa Bir Bakış”, *Anasay*, S.2, Kasım 2017, s.99-107.

HARMAN, Ömer Faruk, “Kadın”, *DİA*, C.24, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, s.82-86.

HUNKAN, Ömer Soner, “Türk Hakanlığı’nda (Karahanlılar) Kadın”, *Ortaçağda Kadın*, Ed Altan Çetin, Lotus Yayınevi, Ankara 2011, s.375-394.

ISAKOV, Abdrasul, “Yenisey Kırğızları ile Cengiz Oğullarının Siyasi Münasebetleri (XIII. Yüzyıl)”, *Siberian Studies (SAD)*, I, S.3, 2013, s.43-60.

İBN BATTUTÂ TANCÎ, Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C.I, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

İBN BİBÎ, (el- Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca’feri er-Rugadi), *El-Evamirü’l-Ala’iye Fi’l-Umuri’l-Ala’iye (Selçuk Name)*, II, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

İBN BİBÎ, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi İbni Bibi’nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden*, Türçeye çev. M. Nuri Gencosman, Uzluk Basımevi, Ankara 1941.

İBNÜ’L-İBRÎ, Ebû’l-Ferec, *Târîhu Muhtasari’d-Düvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

İBNÜLİBRÎ, Ebülferec, *Tarihi Muhtasariüddüvel*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

KAFALI, Mustafa, “Barak Han”, *DİA*, C.5, Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul 1992, s.63-64.

KAFALI, Mustafa, “Batu Han”, *DİA*, C.5, Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul 1992, s.208-210.

KAFALI, Mustafa, “Cengiz Han”, *DİA*, C.7, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.367-369.

KAFALI, Mustafa, “Cuci Han”, *DİA*, C.8, Diyanet Vakfı Neşriyat, İstanbul 1993, s.78-79.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010.

KALAN, Ekrem, “Moğolların Gizli Tarihçesi’ne Göre Moğollar’da Kız İsteme Ve Evliliğe Dair Bazı Deyimler Ve Gelenekler”, *Yalım Kaya Bitig. Osman Fikri*

Sertkaya Armağanı, ed Hatice Şirin User- Bülent Gül, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2013, s.373-382.

KAŞGARLI MAHMUD, *Divanü Lûgat-İt-Türk*, C.I, çev. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985.

KONUKÇU, Enver, “Bağdat Hatun”, *DİA*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul 1991, s.444.

KÖPRÜLÜ, Fuad, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan Ve Zamanı*, C.III, TTK Yayınları, Ankara 2016.

LESSING, Ferdinand D., *Moğolca-Türkçe Sözlük*, C.1-2, çev. Günay Karaağaç, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

LEWIS, Bernard, *Ortadoğu*, çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2006.

Markopolo Seyahatnamesi, C.I, yay. haz. Filis Dokuman, Kervan Kitapçılık, _____.

MARSHALL, Robert, *Doğudan Yükselen Güç Moğollar*, çev. Füsün Doruker, Gençlik Yayınları, İstanbul 1996.

OCAK, Ahmet, *Selçukluların Dinî Siyaseti (1040-1092)*, *Tatav Yayınları*, İstanbul 2002.

ÖGEL, Bahaeddin, *Cengiz Han'ın Türk Müşavirleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*, I, TTK Yayınları, Ankara 2010.

ÖRS, Derya, “Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 1992.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Hatun”, *DİA*, C.16, Diyanet Vakfı Neşriyat, İstanbul 1997, s.499-500.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Hatun”, *DİA*, C.16, Diyanet Vakfı Neşriyat, İstanbul 1997, s.499-500.

ÖZDEMİR, H. Ahmet, *Moğol İstilâsı Cengiz ve Hülâgû Dönemleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005.

ÖZGÜDENLİ, Osman G., “İlhânlı Hükümdarı Ebû Sa'id Hân'a Ait Dört Yarlıg”, *Bellekten*, LXIX/274, Ankara 2005, s.65-115.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Moğollar”, *DİA*, C.30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s.225-229.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Ögedey Han”, *DİA*, C.34, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2007, s.21-22.

ÖZGÜDENLİ, Osman G., “Moğollar”, *Turca-Iranica: Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, 1. Basım, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s.161-171.

PACHYMERES, Georges, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcın Bihter Barlas, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.

RIASANOWSKY, A. *Moğol Hukuku*, trc. Edip Serdengeçti, Kenan Basımevi, İstanbul 1939.

ROUX, Jean Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.

ROUX, Jean Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Türkçesi Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul 1994.

RUBRUK, Wilhelm Von, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001.

SEVİM, Ali, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, TTK Yayınları, Ankara 1995.

SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011.

SÜMER, Faruk, “Abaka”, *DİA*, C.1, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1988, s.8.

SÜMER, Faruk, “Argun”, *DİA*, C.3, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1991, s.355-357.

ŞAHİN, Hanifi, “Sebep Ve Sonuçları Bakımından Olcaytu Sultan’ın Şiiliği”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 64, Ankara 2012, s.115-128.

ŞÂMÎ, Nizamüddin, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, TTK Yayınları, Ankara 1987.

ŞEŞEN, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

TEMİR, Ahmet, “Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı”, *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.256-264.

TEMİR, Ahmet, *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han (Çingiz Han)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

TERZİ, Arzu, “Türk Siyaset Kültüründe Kadınların Rolü”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.1, Ankara 2012, s.17-24.

TOBÇA’AN, Mangholaun Niuça, *Moğolların Gizli Tarihi (Yazılışı: 1240)*, I, çev. Ahmet Temir, TTK Yayınları, Ankara 1995.

TOGAN, İsenbike, “Çinggis Han ve Moğollar”, *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.235-255.

TOGAN, Zeki Velidî, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Yayınları, İstanbul 1981.

TOGAN, Zeki Velidî, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, I, Enderun Yayınları, İstanbul 1981.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi Ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014.

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.

TURAN, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006.

TUYSUZ, Cem, "İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Erzurum 2004.

TÜRKER, Özgür, S. Serkan Ükten, "Haçlılar, Moğollar ve Ortadoğu'da Haçlı-Moğol Münasebetleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54, 2014, s.319-344.

UYAR, Mustafa, "İlhan Ölceytü'ye Verilen Harbende İsmnin Kökeni ve Anlamı Hakkında Yeni Bir Yaklaşım", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXI/2, ____ 2016, s.595-607.

UYAR, Mustafa, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi: Askerî Yetkililer Ve Nitelikleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 49/1, Ankara 2009, s.33-47.

UYAR, Mustafa, "İlhanlı Devleti'nin Askerî Teşkilâtı", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 2007.

UYAR, Mustafa, "İlhanlı Hükümdarlarının İslâm'a Girmesinde Rol Alan Türk Sûfileri: İlhan Tegüder Ve Gazan Han Devirleri", *Belleten*, LXXVI/275, Ankara 2012, s.7-30.

UYAR, Mustafa, "Moğol İstilas Döneminde Selçuklular", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed Refik Turan, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s.409-438.

UYAR, Mustafa, "Ortaçağ Moğol Hükümdarlarının İslâmlaşmasında Türk Unsurların ve Türk Din Anlayışının Rolü Üzerine", *Yücel Özkaya'ya Armağan Yazılar*, ed Hamiyet Sezer Feyzioğlu, Hel Yayınları, Ankara 2015, s.211-233.

UYAR, Mustafa, "Ortaçağ Moğol Saraylarında "Cadı Avı" ", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.215, Tarih Vakfı Yayınları, Kasım 2011, s.60-64.

UYAR, Mustafa, "Ulemanın Zorlu Tercihi: İslam Padişahı Gazan Han'ın Aşk Mı, Ümmetin Geleceği Mi?" *Toplumsal Tarih*, S.267, Mart 2016, s.68-72.

ÜÇOK, Bahriye, *İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, TTK Yayınları, Ankara 1965.

VERNADSKY, George, *Moğollar ve Ruslar*, çev. Eşref Bengi Özbilgen, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.

VLADİMİRTSOV, B.Y. , *Moğolların İçtimaî Teşkilatı Moğol Göçebe Feodalizmi*, çev. Kadir İnan, TTK Yayınları, Ankara 1987.

YUVALI, Abdülkadir, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017.

YUVALI, Abdülkadir, “Çağatay Han”, *DİA*, C.8, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yayınları, İstanbul 1993, s.176-177.

YUVALI, Abdülkadir, “Gazân Han”, *DİA*, C.13, Diyanet Vakfı Neşriyat, İstanbul 1996, s.429-431.

YUVALI, Abdülkadir, “Geyhatu Han”, *DİA*, C.14, Diyanet Vakfı Neşriyat, İstanbul 1996, s.44-45.

YUVALI, Abdülkadir, “Hülâgu”, *DİA*, C.18, Diyanet Vakfı Neşriyat, İstanbul 1998, s.473-475.

YUVALI, Abdülkadir, “İlhanlılar”, *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.359-363.

